Hariwrameay Yobelean Pezcean Mayr Varzarani Gowm Gabow(1830-1930)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Azadian, Thoros (1898-19..). Hariwrameay Yobelean Pezcean Mayr Varzarani Gowm Gabow(1830-1930). 1930.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF.Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :
*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.
*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer ici pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.
*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

ՅՈԲԵԼԵԱՆ

ՊԷՉՃԵԱՆ ՄԱՅՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

ԳՈՒՄ ԳԱՓՈՒ

1830-1930

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Ƅ2307

ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱՅ ՅՈԲԵԼԵԱՆ

ՊԷՋՃԵԱՆ ՄԱՅՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

ԳՈՒՄ ԳԱՓՈՒ

1830-1930

Աշխատասիրեց՝

Թ. ԱԶԱՏԵԱՆ

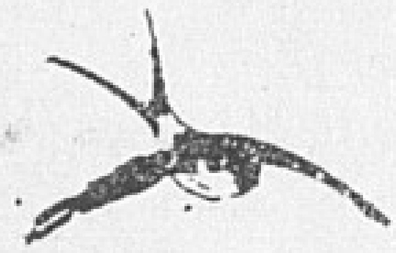

Meryem ana Ermeni Kilisesi Heyeti idaresi Kum kapı 1929

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ "ԿԻՒԹԷՄՊԷՐԿ"
Կ. Ն. ՄԱԳԱՍՃԵԱՆ
Կ. ՊՈԼԻՍ
1930

171
BnF L&A
2008-129529

İrfan ve ilim sahasında bir asırdanberi sarfı hizmet eden Bezciyan Ermeni mektebinin yüzüncü senei devriyesi münasebetile, vatanı ve milleti cehalet esaretinden kurtaran büyük irfan kahramanı Ulu Gaziyi candan selamlarız.

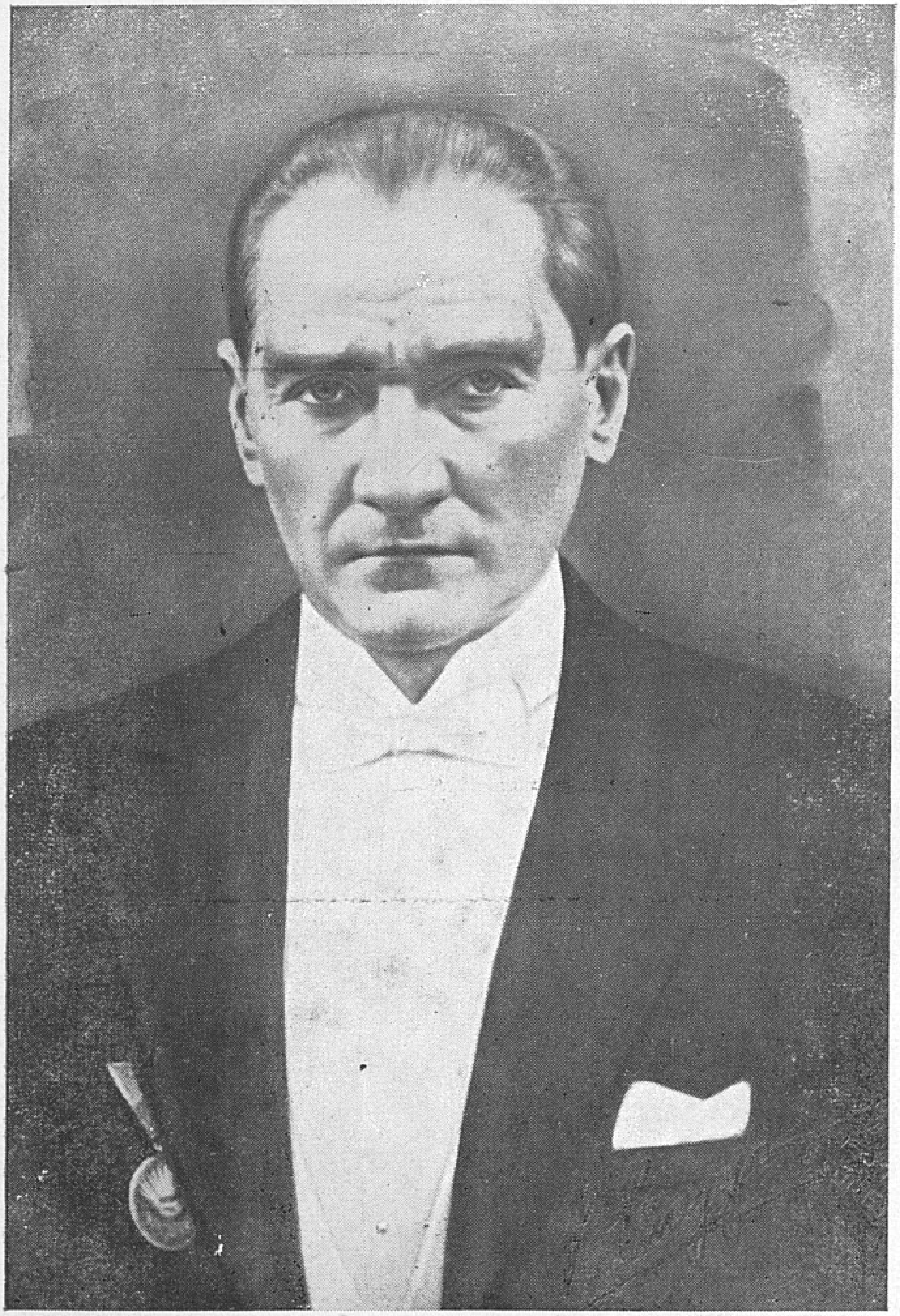

Հանրապետութեան Վսեմ. Նախագահ

ԿԱԶԻ ՄՈՒՍԹԱՖԱ ՔԷՄԱԼ ՓԱՇԱ.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՅՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

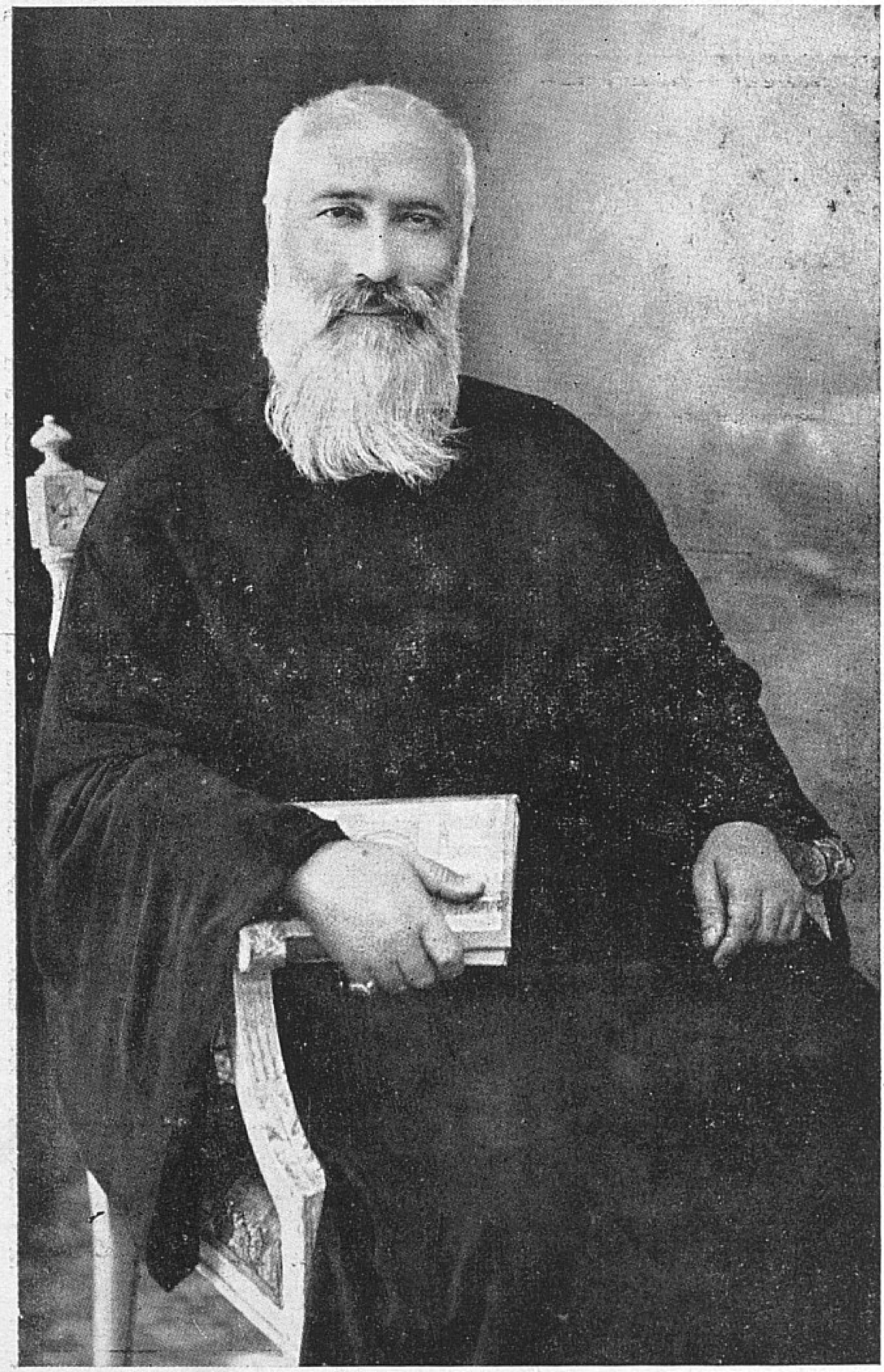

Ամեն. Տ. Մեսրոպ Ս. Արք. Նարոյեան
Պատրիարք Կ. Պոլսոյ

Ա. ՄԱՍ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ ԳՈՒՄԳԱԲՈՒԻ ՄԷՋ

ՆԱԽ ՔԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆԸ

1.— ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ

Մայր վարժարանի հարիւրամեայ յոբելեանը հետաքրքրական առիթ մը կ'ընծայէ մեզ, քննական ակնարկ մը նետելու դէպի ետ, դէպի հեռաւոր անցեալը, ստուգելու համար թէ ե՞րբ սկսած է կրթական կեանքը Պոլսոյ մէջ:

Ցաւալի իրողութիւն մըն է ամէն բանէ առաջ հաստատել երաշտութիւնը վաւերական աղբիւրներուն: (Արեւմտահայ կրթական շարժումը լուրջ ուսումնասիրութեան առարկայ չէ եղած մինչեւ հիմայ: Ցիր ու ցան նօթեր, բանասիրական տարբեր մարզերու մէջ, հազիւ թէ աղօտ նշոյլ մը կը նետեն մեր խուզարկութեան արահետներուն վրայ: Հիներուն հանդէպ մեր մեղադրանքը կը չքանայ ինքնին, երբ հարկ կ'ըլլայ խոստովանիլ դեռ նորագոյն շրջաններու նկատմամբ ցոյց տրուած անտարբերութիւնը: Վերջին 50 տարուան ընթացքին ո՞րքան կրթական հաստատութիւններ գոյութիւն ունեցած են, ի՞նչ եղած է անոնցմէ իւրաքանչիւրին դերը, սերունդներու զարգացման տեսակէտով, թերեւս շատ քիչեր գիտեն այսօր, ու վաղը պիտի մոռցուին բոլորովին:)

Առանց տարուելու խոկհրդածութիւններէ, կը բաւականանանք

արձանագրել նօթեր ու թուականներ, զորս ձեռք բերինք պրպըտումներով, միշտ ջանադիր՝ չհեռանալու մեր բուն նպատակէն, տալու համար գաղափար մը պոլսահայ կրթական կեանքի մասին, նախ քան հանրային հաստատութեանց վերածուիլը մեր դպրոցներուն:

* * *

Մինչեւ ԺԸ. դարուն վերջերը, թէ՛ Հայերը եւ թէ Յոյները կազմակերպուած հանրային նախակրթարաններ չեն ունեցած Պոլսոյ մէջ: 1789ին միայն, պետական հրամանով, կ'արտօնուի ծաղկոցներ եւ ուսումնարաններ հաստատել:

Մինչեւ այն ատեն երկու ազգերն ալ կ'ունենան մէկ մէկ Մայր վարժարան, Յոյները աւելի հինէն, իսկ Հայերը 1715էն քիչ վերջ, սակայն երկուքն ալ խիստ սահմանափակ թուով աշակերտներ կ'ունենան: (*) Մասնաւորաբար Հայերու Մայր վարժարանը «հոգետուն» մըն էր, տեսակ մը ընծայարան, եկեղեցականներ պատրաստելու կոչուած, ուղղակի Պատրիարքներու հսկողութեան ներքեւ:

Իսկ աւելի առաջ:

ԺԷ. դարուն եւ անկէ ալ առաջ, դպրոցներ բանալու եւ կըրթութիւն տարածելու հաւաքական ջանքեր գրեթէ չեն յիշուիր Հայերուն մէջ:

Օրուան Պատրիարքներն ու շատ ազդեցիկ անձերը միայն յաջողած են Պատրիարքանիստ եկեղեցիին մօտիկ պահել կրթարան մը, միշտ կրօնական հանգամանքով:

Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեան (Ստամպօլայ պատմութիւն, Վ. Յ. Թորգոմեան, Վիէննա, էջ 238) յիշատակելէ վերջ թէ Գումգաբուի Մայր եկեղեցին, իր բազմադարեան հնութիւնով Պոլսոյ Հայութեան անցեալ ու ներկայ կեանքին նուիրական մէկ թանգարանն է, եւ թէ աղօթքի ու խունկի սրբավայր մը ըլլալէ զատ եղած է նաեւ ազգային կրթութեան օրրան, կը վկայէ որ 1480ին ան իր մէջ ունեցած է անկիւն մը, ուր Մատթէոս վարդապետ կ'ուսուցանէր աշակերտներու:

Սակայն տեղի կ'ունենայ Պոլսոյ գրաւումէն 27 տարի ետքը:

Իսկ 1719 թուականին Ս.Աստուածածին մատուռին վերաշինու-

(*) Կ. Պոլսոյ Հայ եւ Յոյն դպրոցները 1790էն առաջ. Հ. Ասատուր Ծաղիկ 1903:

թեան համար Յովհաննէս Կոլոտ Պատրիարքի տրուած ֆէրման մը կը հաստատէ թէ Պոլսոյ գրաւման ատեն (1453) Գումգաբու եւ շրջակայքը բնակութիւն հաստատող Հայերը իրենց հոգետունը ունէին, եւ անոր մօտ է որ բացած են մասնաւոր կրթարան մը, Մանկանց Վարժատուն անունով: Անկէ առաջ Պոլսոյ մէջ ուրիշ ո եւ է տեղ դպրոցի մը գոյութիւնը ապացուցանող տեղեկութիւններ չկան: Նոյնպէս յայտնի չէ թէ այս Մանկանց Վարժատունը ե՞րբ, ի՞նչ պարագաներու տակ բացուած եւ ո՞րքան ատեն շարունակած է իր ընթացքը:

Հաւանաբար ուրիշ հայաշատ կեդրոններու մէջ ալ վարժոցներ գոյութիւն ունեցած են, արդիւնք մասնակի ջանքերու: (*)

Մեր ժամանակագրութիւնը կ'արձանագրէ նաեւ ուրիշ ոչ-ազգային փորձ մը, որուն նպատակը կ'ըլլայ աւելի կաթոլիկութեան տարածումը: Այսպէս 1641ին Կղեմէս Կալանոս լատին կրօնաւորը Պոլիս կուգայ. Ղալաթիոյ կողմերը հայ մանուկներ կը հաւաքէ եւ դաս կու տայ անոնց: Յետոյ ան կը յաջողի օրուան Պատր. Փոխանորդին հաւանութիւնը ստանալ եւ հայ վարդապետի տարազով դասախօսել նաեւ Պատրիարքարանի մէջ: Այսկա սակայն գայթակղութիւն կը պատճառէ, եւ իր գործունէութիւնը կեանք չ'ունենար:

1648ին պատահող հրդեհի մը միջոցին կը յիշուի Ս. Աստուածածնայ մատուռին հետ դպրատան եւս այրիլը: Տարի մը ետք երկուքն ալ կը վերաշինուին արքունական հրամանով, Դաւիթ Պատրիարքի կողմէ:

1650 ական թուականներուն կը յիշատակուի տարօրինակ դէպք մը:

Հիսար Տիպիի Ս. Սարգիս եկեղեցին կ'այրի 1652ին: Այն ատենուան երեւելի Հայերէն Ապրօյ Չէլէպի իր ազդեցիկ դիրքին շնորհիւ կը յաջողի վերաշինել զայն: Սակայն արտօնութիւն առնուած չըլլալուն համար քանդելու որոշում կը տրուի: Այդ միջոցին ինքը Պոլսէն կը բացակայէր: Երբ կ'իմանայ, անմիջապէս գրով մը կը յանձնարարէ Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեանի ժամ առաջ վերցնել եկեղեցիին երեք խորանները, անոնց առջեւ պատ հիւսել տալ եւ շէնքը վերածել վարժարանի: (**) Քանի մը տարի երբ

(*) Դաւիթ Խաչկոնց [Պոլսոյ Հայ Գաղութին Ծագումը] կը յիշատակէ թէ 1567ին Յակոբ Պատրիարքի օրով Պոլսոյ մէջ տղայոց համար փոքր Բերականութիւն մը տպուած է **աստմփայով** [պասմա գիր]:

[**] **Բազմավէպ**, 1925, էջ 260

վարժարան գործածուելէ ետք սակայն պետական հրամանով կը քանդուի։

Երեմիա Չէլէպի այս պարագաները կը պատմէ «Վիպասանութիւն յԱպրօ Չէլէպի» խորագրով իր ձեռատետրին մէջ (այժմ կը գտնուի Տօքթ. Թորգոմեանի մօտ)։ (*)

«Թէ զխոռանն սրբութեան մեր յօրինեալ,
Որմով զերեսըն պահարան իբրեւ ծածկեալ,
Եւ զգյատեանն մինչ ի դուռնս ի բաց քողեալ,
Հիւսիս հարաւ բարձր ի յերկրէ բազմոց շինեալ,
Ամս ինչ դպրոց ժողովրդեան իբր զայն ցուցեալ։»

Ուրիշ դպրոց բանալու մասին ո եւ է յիշատակութիւն չկայ, ինչպէս որ Երեմիա Չէլէպիի կրթական գործունէութեան մասին տեղեկութիւններ կը պակսին։

Ասկէ վերջ պէտք է գալ ԺԸ. դարուն սկիզբը (1701), հանդիպելու համար իսկապէս ուսուցչի մը, որ աշակերտներ հաւաքած տեղ մը, կը դասախօսէ անոնց։ Այդ ուսուցիչն է Մխիթար Սեբաստացի, որ մինչեւ իր Պոլսէն հեռանալը, Բերա տան մը մէջ տասնեակ մը աշակերտներու դաս կու տայ։

1707ին Պոլիս կու գայ Էջմիածնի նուիրակ Ջուղայեցի Աղաւնի Աստուածատուր վարդապետը։ Սա հմուտ էր քերականութեան եւ տրամաբանութեան։ Սակաւաթիւ աշակերտներ կ՚ունենայ, որոնք սակայն մեծ ուսումնականներ եղեր են վերջը։ Այս վարդապետն է որ առաջին անգամ Պոլիս կը բերէ հայերէն քերականութիւնը։

1715ին Յովհաննէս Կոլոտ երբ Պատրիարքական Աթոռ կը բարձրանայ, եկեղեցականներ պատրաստելու համար, քանի մը տարի ետք, Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցիէն քիչ հեռու «Հոգետուն» մը կը բանայ (հոն ուր գրեթէ դար մը վերջ կը հիմնուի Ճեմարանը) եւ մօտ 30 աշակերտներու աստուածաբանութիւն եւ իմաստասիրութիւն կ՚աւանդէ Խարբերդցի Ղուկաս վրդ.ի հետ։

Նալեան Պատրիարք 1741ին Սկիւտարէն Գումգաբու կը փոխադրէ այդ դպրանոցը, որ Մայր Դպրանոց անունով կը յիշուի ժամանակին ձեռագիրներուն մէջ։ Իրմէ զատ աստուածաբանութիւն եւ հայ լեզուն դասախօսած են Զաքարիա պատրիարք, Պաղտասար Դպիր եւ Պօղոս Վարժապետ։

Պաղտասար Դպիր, այս հմուտ եւ ներհուն վարժապետը

[*] **Հանդէս Ամսօրեայ**. 1929 էջ 173։

ունեցած է բազմաթիւ աշակերտներ, որոնք յետոյ օգտակարապէս ծառայած են եկեղեցիին եւ հայ դաստիարակութեան գործին: Պաղտասար Դպիրի հմտութենէն օգտուած են, ինչպէս կը գրէ ծերունի Գաբրիէլ Թնկ. իր Ծաղկաքաղին մէջ, Սիմէոն Երեւանցի (յետոյ Կաթողիկոս), Յովսէփ Արղութեանց, Յարութիւն Բասենցի եւ Պետրոս Ղափանցի (տաղերգու) եպիսկոպոսները, որոնք այդ միջոցին Պոլիս գտնուած են: (*)

Երբ դպրոցը Գումգափու կը փոխադրուի, անոր քով կը հաստատուի թանգարան մը, երկյարկ քարուկիր շէնքի մը մէջ, եւ հոն կ'ամփոփուին հին ձեռագիրներ եւ բազմահատոր գրքեր: Նալեան Պատրիարք իր ճոխ մատենադարանն ալ կը նուիրէ այս թանգարանին:

1752ին տեսակ մը բարձրագոյն ուսումնարան կը գտնենք Գալաթի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցիին քարէ խուցին մէջ, ուր Սիմէոն Երեւանցի իր շուրջը կը հաւաքէ հասակաւոր աշակերտներ եւ անոնց կը դասախօսէ « արտաքին գիտութիւններ »:

1782ին, Զաքարիա Կաղզուանցի երբ երկրորդ անգամ պատրիարքական գահը կը բարձրանայ, զարկ կու տայ Մայր - Դպրատան, ուր ինքն ալ կը դասախօսէր արդէն:

Այս թուականներուն Մայր - Դպրատան մէջ նաեւ կ'աշակերտէր Յարութիւն Պէզճեան համանուն վարժարանի հիմնադիր ապագայ մեծազօր ամիրան, որ հազիւ 12 տարեկան, 1783ին, իր նախնական ուսումը ստացած, կը մտնէ մետաքսի առեւտրականի մը քով եւ հետզհետէ բարձր դիրքերու կը հասնի, ինչպէս պիտի տեսնուի մեր պատմութեան ընթացքին:

Այս դպրատան աշակերտած են նոյնպէս ԺԹ. դարու առաջին կէսին նշանաւոր հանդիսացող հայ եկեղեցականներէն շատեր. ինչպէս, Յովհաննէս Ջամաշրճեան (յետոյ Պատրիարք), Բարթողիմէոս Կապուտիկեան եւ Պօղոս Ղարախոչեան (երկուքն ալ նշանաւոր՝ իբր Առաջնորդ Նիկոմիդիոյ եւ Արմաշու), Թադէոս Մարուքեան (հզօր աջակից մը Յովսէփ Եպսկ. Արղութեանցի Նոր Նախիջեւանի մէջ), եւ ուրիշներ:

---

[*] Կը յիշուի որ 1741—45 թուականներուն աղջկանց դպրոց մըն ալ գոյութիւն ունեցած է Գումգափուի մէջ [Թիւլպէնտճի Հիւսամէտտին թաղը]. Շէնքը դարձուած էր Մայր Եկեղեցւոյ միւթէվէլլի Օհաննեան Լութֆիկ ամիրայի վրայ: Այս դպրոցին յառաջդիմութեան եւս զարկ տուած է Նալեան Պատրիարք, ընդհ. հսկողութիւնը ինքը ստանձնելով: Թէ ի՞նչպէս յաջողած է բանալ եւ ո՞րքան ատեն գոյութիւն ունեցած է դպրոցը, այդ մասին լրացուցիչ տեղեկութիւններ կը պակսին:

Զաքարիա Պատրիարք, ինչպէս կը հասկցուի իր տապանաքարի արձանագրութենէն (Գուրու Չէշմէի եկեղեցիին բակը թաղուած 1181ին), ունեցած է 11 աշակերտ (7 եպիսկ. եւ 4 վրդ.)։

*
* *

Մասնակի այս ձեռնարկներէն պէտք չէ հետեւցնել սակայն որ Պոլսոյ մէջ հայ տղաք գրել - կարդալ չէին սորվեր։ Անոնք կը դիմէին արհեստաւորներու խանութները եւ խաները։ Շատ անգամ փերեզակ, դերձակ կամ կօշկակար մը յաճախորդներէ աւելի ուսանողներով կը շրջապատուէր։ Նոյնպէս եկեղեցիներու պահարաններուն մէջ տղաք կը սորվէին եկեղեցական երգեցողութիւն եւ ընթերցում։ Սրբավայրերուն կամարները որոնք Կիրակի եւ տօն օրերը կը թնդային եկեղեցական երգերով, լուռ օրեր արձագանգ կու տային մանուկներու բարձրաձայն հեգման կամ ընթերցման։ Եկեղեցիներու մէջ եւ արհեստաւորներու քով ուսանող տղոցմէ զատ կային տղաք որ մանկատուն կը յաճախէին։

Մանկատունները անհատական վարժոցներ էին, զոր կը վարէր վարժապետ մը, յաճախ օգնական ունենալով իր կինը կամ քոյրը, որ վարպետ տուտուի դեր կը կատարէր։ Սարգիս Դպիր Յովհաննէսեանի մանկատունը կար Պալաթի մէջ (*1873). իսկ Թագւոր Վարժապետ Ասլանեան մանկատուն մը բացած էր Բերա (1872)։ Ուրիշ թաղերու մէջ ալ նման վարժոցներ կային, սակայն այս ամէնը գաղտնի էին, որովհետեւ դպրոց բանալու պետական հրաման չկար։

2. — ԱՌԱՋԻՆ ԹԱՂԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑԸ

Ակնցի Միրիճանեան Մկրտիչ ամիրա, իր ազդեցիկ դիրքին շնորհիւ կը յաջողի պետական հրամանագիր ձեռք բերել եւ 1790ին Գում Գաբու, Ֆչըճի փողոցին մէջ բանալ անդրանիկ թաղային հայ դպրոցը. ճիշդ այն տեղը՝ ուր յետոյ 1840ին կը բարձրանայ աղջիկներու Լուսաւորչեան դպրոցը: Պոլսոյ Հայերու կրթական զարգացման տեսակէտով կարեւոր դեր մը կ'առանձնէ ան 1790-1800ական թուականներուն: Մկրտիչ ամիրա, որ Զաքարիա Պատրիարքին կողմէ Շնորհք տիտղոսով մեծարուեցաւ, 1790ին իր ծախքով Մայր-Դպրատան մէջ կը հաստատէ նաեւ տպարան մը, եւ անոր տնօրէնութիւնը կը յանձնէ Մատթէոս Դպիրին:

Շնորհք ամիրայի հիմնած ազգային վարժարանին ծախքերը կը հոգացուին աշակերտական թոշակներով եւ թաղային սնտուկի հասոյթներով:

Շնորհք ամիրա կը հիմնէ նաեւ Ս. Լուսաւորիչ (Լանկա) եւ Ս. Հրեշտակապետ (Պալաթ) դպրոցները:

1810ին իր որդին Մուրատ ամիրա միւրեքվէլլի կը կարգուի Մայր-Վարժարանին, որուն շէնքը բաւական կ'ընդարձակուի: Հսկողութիւնն ու մատակարարութիւնը կը յանձնուի Ոսկերիչ Եուսուֆի:

Շնորհք Մկրտիչ Ամիրա

Ուսուցիչ էր Երզրումցի Տ. Յարութիւնի որդի գիտնական Տ. Մեսրոպ քահանան. անոր կը յաջորդէ իր աշակերտն ու աներորդին Մհտ. Յովնանեան Յարութիւն վարժապետը:

Տ. Մեսրոպի աշակերտած է Խասգիւղի լեզուագէտ Տ. Երեմիա քահանան:

1790ական թուականներուն է որ հետզհետէ Պոլսոյ եկեղեցիներուն մօտիկ կը բացուին թաղային ուրիշ նոր դպրոցներ: Այսպէս

Օրթագիւղ. Գուրու Չեշմէ, Սամաթիա, Սկիւտար (1797) եւ ուրիշ թաղեր կ'ունենան իրենց ճանրային դպրոցները: Նոյն ատեն մտաւորական զարգացման նպաստող բազմաթիւ ընկերութիւններ կը կազմուին, եւ ընդհանուր ոգեւորութեան մէջ նորահաս սերունդը կ'ստեղծէ կրթական վերածնունդի առաջին շարժումը:

Տ. Յովհան Վանանդեցի

Գում Գաբուի Մայր դպրատան անդրանիկ աշակերտներուն մէջ կը յիշատակուի Տէր Յովհան Միրզա Վանանդեցի, որ իր ուսման ընթացքը աւարտելով 1798ին Իզմիր կ'երթայ իբրեւ ուսուցիչ Մեսրոպեան վարժարանին: Հոն երկար ատեն կը պաշտօնավարէ եւ կրթ. արդիւնաւոր գործունէութիւն մը կ'ունենայ:

Վանանդեցի կը յայտնուի նաեւ իբրեւ տաղանդաւոր քերթող: Իր բանաստեղծական մէկ երկը կը հրատարակուի 1836ին, Պօղոս Արապեանի (Ապուչեխցի) հիմնած համբաւաւոր տպարանէն: Իսկ երկու ուրիշ բանաստեղծական հատորներ լոյս կը տեսնեն յետ մահու 1840ին եւ 1856ին:

Յովհաննէս Զամառրճեան Պատրիարքի օրով (1803-12) Պոլսոյ Հայերը գրեթէ ամէն թաղի մէջ ունէին ազգ. վարժարաններ: Ամէն կողմ ձրի ուսում եւ կրթութիւն կը տրուէր, ինչպէս կը վկայէ Էրզրումցի Մեսրոպ քհնյ. (Աւագերէց Մայր Եկեղեցւոյ եւ հայերէնի ուսուցիչ Մայր վարժարանի) 1808ին հրատարակած իր Քերականութեան յիշատակարանին մէջ:

Թաղային այս առաջին նախակրթարանները, շատ աննշան փոփոխութեամբ ունէին ուսման հետեւեալ ծրագիրը: (*)

Հայերէն.— Պնակ (**), Քերական, Հեզարան, Սաղմոս, Գործոց եւ Նարեկ:

Կրօնք.— Քրիստոնէական, զոց սորվիլ աղօթքներ, զոր օրինակ Հայր մեր, Անկանիմ առաջի քո, Հաւատամք, եւայլն:

[*] Մանկութեան Յիշատակներ՝ Կ. Իւթիւճեան [Մասիս, 1893]:

[**] Գրքի սղութեան պատճառաւ, քառակուսի կօթով տախտակի վրայ գծուած այբուբենները Պնակ կը կոչուէին:

Գիր.— *Այբուբեն, «սըրա գիր», որ սովորաբար պարտամուրհակ էր, նախ հայերէն (պատճառ գրոյս այս է որ, եւլն.) եւ ապա թուրքերէն լեզուով:*

Թուաբանութիւն.— *(Րախամ) Կ'աւանդուէր թուրքերէն լեզուով. կը բաղկանար չորս գործողութենէ.* 1. **Խուրաճիւմլէ**, 2. **Չըխմա**, 3. **Զարպ**. 4. **Թախսիմ**: *Պարզ գործողութենէն յետոյ կ'աւանդուէր կոտորակաւորը,* **ուռուպլու, պուչուխլու, չօլաքալը.** *ապա՝* **զինճիրլի քախսիմ,** *եւ* **օրթախ փայը** *կոչուած գործողութիւնները, որոնք լրումն էին թուաբանական գիտութեան:*

Կը տեսնուի որ 1800ական թուականներուն սկիզբը եւ անկէ առաջ թաղային դպրոցները նախնական մակարդակի մը վրայ գտնուած են:

Կը բաւէ յիշել մէկ քանի դրուագներ եւս, որոնք քաղուած են Բիւզանդ Քէչեանի Հիւանդանոցի Պատմութենէն:

Այդ ատենները բառգիրք չի գտնուիր վարժարաններուն մէջ: Գում Գաբուի եկեղեցիին փողոցին անկիւնը **պէօրէկճիի** *մը խանութին վրայ սենեակ մը կայ եղեր: Ժամանակին գիտուն պատուելիները իրենց գիտցած բառերը թուղթի կտորներու վրայ նշանակելով, այբուբենական կարգով, պատէն կը կախեն: Բառի մը նշանակութիւնը հասկնալ ուզողներ Մխիթարէն, Խասգիւղէն, Պալաթէն, Օրթագիւղէն եւ ուրիշ հեռաւոր թաղերէ կը դիմեն այդ խանութը:*

Իսկ մինչեւ 1820-25 թուականները Հայերէն Քերականութիւն գիտցողը մատով ցոյց կու տան: Պոլսոյ մէջ միմիայն Գում Գաբուի դպրոցը քերականութեան դաս կ'աւանդուի. ուրիշ թաղերէ տղաք հոն կու գան քերականութիւն, ճարտասանութիւն կամ տրամաբանութիւն սորվելու եւ «գիտուն», «իմաստուն» կամ «փիլիսոփայ» դառնալու:

Այս միջոցին Պոլսոյ մէջ մէկ տպարան գոյութիւն ունէր, ան ալ միմիայն եկեղեցական գրքեր եւ օրուան գիտուն պատուելիներուն յօրինած Բարեւագրքերը, Երազահանները, Պղնձէ քաղաքներն ու Աղուեսագրքերը կը տպէր: Ետքը հետզհետէ քերականութեան դաս կը հաստատուի մէկ քանի դպրոցներու մէջ: (*)

1820ին Յարութիւն Ամիրա Պէզճեան Գում Գաբուի մէջ կը հիմնէ աղջկանց արհեստանոց մը (գլխաւորաբար **սիւզկճիի** *եւ* **տիվալի** *համար), ուր կը շինուին եկեղեցական զգեստներ:*

---

[*] Մասիս 1859, Կ. Իւթիւճեան:

1824ին Պալաթցի Կարապետ Պատրիարք իր մասնաւոր հոգածութեան առարկայ կ'ընէ Մայր - Դպրատունը, եւ հոն գլխաւոր ուսուցիչ կը կարգէ Փէշտիմալճեան Գրիգոր պատուելին: Ուսման ծրագիրը կը փոխուի բոլորովին: Հայերէնը կ'աւանդուի իր բոլոր ճիւղերով, ճարտասանութիւն, տրամաբանութիւն եւ կրօնք:

Մայր - Դպրատունը շուտով կը դառնայ մէկը այն կրթարաններէն, ուր բարձրագոյն ուսում կ'աւանդուէր: Փէշտիմալճեան պատուելի հոգին էր վարժարանին: Ունէր դիւրուսոյց մեթոտ: Իր միտքը լաւ բացատրելու համար շարունակ օրինակներ կը բերէր աշակերտին ծանօթ տեղերէ, առարկաներէ: Աւետիս Պէրպէրեան, իր աշակերտներէն, յետոյ պատմագիր, կը վկայէ թէ «փոյթ սեծ ունէր միշտ հեշտընկալ եւ ախորժելի առնել զուսմունս ի ծանօթից եւ ի դիւրոց յառաջանալ յանծանօթսն եւ ի դժուարինս:»

Այն օրերու քերականութիւնը մեր օրերու քերականութիւնը չէր.աշակերտներուն յիշողութիւնը կըծանրաբեռնուէր կանոններով: Վեցի տեղ տասը հոլով կար եւ աշակերտ մը սա կերպով պիտի հոլովէր զոր օրինակ արքայ գոյականը.

ուղղ. արքայ	պատմ. զարքայէ
սեռ. արքայի	բացառ. յարքայէ
գործ. արքայիւ	տր. յարքայ
պարառ. զարքայիւ	ներգ. յարքայի
հայց. զարքայ	կոչ. ո՜վ արքայ

Կարապետ Պատրիարք 10 Յլս. 1824 Թուակիր կոնդակով մը կը հրամայէ բոլոր վիճակաւոր Առաջնորդներուն՝ իրենց գտնուած գաւառներուն մէջ «հաստատել դպրոցս ի կրթութիւն մանկանց եկեղեցւոյ »:

Պատրիարքական այս հրահանգը կու տայ իր բարերար արդիւնքը եւ վերածնութեան Թուական մը կը բացուի Թրքահայ կրթական կեանքին մէջ:

Փէշտիմալճեան պատուելի իր պաշտօնը մեծ արդիւնաւորութեամբ կը շարունակէ մինչեւ այն օրը, երբ Հօճա Փաշայի հրրդեհը (1826ին) բազմաթիւ շէնքերու կարգին մոխիրի վերածեց Գումգաբուի Մայր եկեղեցին, դպրատունը, Պատրիարքարանը եւ

կարեւոր «դիւան» մը, ուր արձանագրուած էին (ըստ Ա. Պէրպէրեանի) ժամանակակից դէպքերը եւ ժողովներու որոշումները: Կը փճանան նաեւ հին թանկարժէք ձեռագիրներ:

Մինչեւ վերաշինութիւնը, կը թուի թէ մէկ երկու տարուան ընդհատում մը կ'ունենայ Մայր-Դպրատունը:

* * *

Պոլսահայ կրթական տարեգրութեան մէջ յիշատակելի կարեւոր դէպք մը տեղի կ'ունենայ 1828ին: Կարապետ Պատրիարք, Սըրբագումար Ժողովին հետ համախորհուրդ, կը կազմէ առաջին անգամ ըլլալով Ուսումնական Ժողով մը, որուն կ'անդամակցէին քանի մը վարդապետներ եւ ժամանակին նշանաւոր վարժապետներէն ոմանք, որոնց գլուխն էր Գրիգոր պատուելի Փէշտիմալճեան:

Պատրիարքարանի կողմէ այս առաջին ձեռնարկն էր, իր հըսկողութեան ներքեւ առնելու բոլոր կրթական հաստատութիւնները: Այսպիսի որոշման մը կենսական կարեւորութեան վրայ ո եւ է խորհրդածութիւն աւելորդ է. միայն ցաւալի է դիտել տալ թէ ժամանակին կրօնական վէճերը՝ ձեռնհաս անձերուն ժամանակը գրեթէ ամբողջովին գրաւելով, արգելք կ'ըլլան յիշեալ Ժողովին կրթական գեղեցիկ մտածումներն իրագործելու եւ աւելի արդիւնաւոր վիճակի մը հասցնելու կրթական յարկերը:

Բ. ՄԱՍ

ՊԷՇՃԵԱՆ ՄԱՅՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

1.— ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԱՑՈՒՄ

Պէշճեան ամիրայի ջանքով կայսերական հրովարտակ ձեռք կը բերուի 1828 Փետրվար 3ին, Բարեկենդանի օրը, եւ կը ձեռնարկուի այրած շէնքերուն շինութեան:

Մեծագործ ամիրան իսկոյն կը հրաւիրէ արքունի ճարտարապետ Գրիգոր ամիրան եւ Մ. Տէօվլէթ Կարապետ ճարտարապետը: Եկեղեցիին ձեւը գծագրել, պատրաստել կու տայ: Փետրրվար 10ին հիմնարկութիւնը տեղի կ'ունենայ եւ շինութիւնը անընդհատ կը տեւէ մինչեւ աշուն: Խիստ փառաւոր եւ ընդարձակ շէնքեր: Երեք մեծ եւ երեք փոքրադիր եկեղեցիներ՝ բացի աւանդատուններէն եւ պահարաններէն: Եկեղեցիին հիւսիսակողմը, եկեղեցիի շինութենէն ետք, կը կառուցուին հայ լեզուի դասախօսութեան համար Ուսումնարան մը եւ հասարակ ընթերցանութեան ու դպրութեան վարժոց մը: Ուսումնարանին քով մեծ աւազան մը կը շինուի, քովը ջրհաններով եւ ջրհանկիրներու սենեակներով:

Պէշճեան Ուսումնարանը (դարէ մը ի վեր ծանօթ Պէշճեան Մայր Վարժարան անունով) 1830էն սկսեալ երկար ատեն Պոլսոյ բարձրագոյն կրթարաններէն մէկը կ'ըլլայ: Առաջին օրէն տնօրէն

Բարեյիշատակ Պէզճեան Յարութիւն Ամիրա եւ իր ստորագրութիւնը

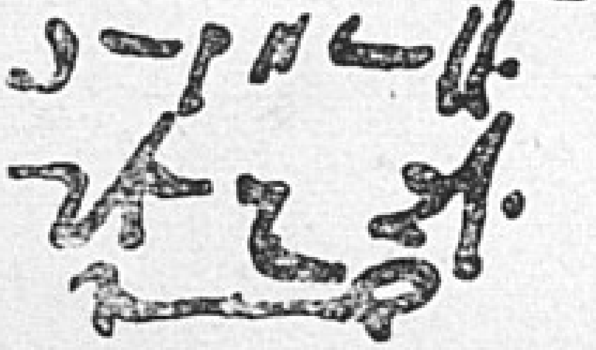

եւ գլխաւոր ուսուցիչ կը կարգուի Գրիգոր պատուելի Փէշտիմալճեան, որ այդ դարու կրթական ամենամեծ դէմքն է:

Նոյն ատեն Կարապետ Պատրիարք իր նախորդներուն օրինակին հետեւելով, Մայր եկեղեցիին եւ վարժարանին վերաշինութենէն յետոյ, 1829 Մարտ 18ին նախաձեռնարկ կ՚ըլլայ «գումարել լրութիւն համօրէն Ազգիս ի Պատրիարքարանիս», հաստատելու համար հոգեւորականաց վարժարան մը, ուր ընծայացուները պիտի սորվէին «ճրիապէս զհեռականութիւն, որ է դուռն եւ բանալի ամենայն գիտութեանց, ընդ նմին եւ զայլ պիտանի ուսումն օգտակարս անձանց իւրեանց եւ հասարակութեան:»

Այս վարժարանին վերակացու եւ մատակարար կը կարգուի Յովհաննէս ամիրա Քիւլէհեանցի. իսկ տեսուչ եւ նազըր կը կարգուին հինգ «բարեպաշտօն իշխանապետք» Յարութիւն ամիրա Պէզճեան, Ակնցի Կարապետ ամիրա Ազնաւուրեան, Ճանիկ ամիրա մհտս. Սիմոնեան, Միքայէլ ամիրա Փիշմիշեան եւ Յարութիւն ամիրա Կէլկէլեան:

Ժողովին այս որոշումները իբր անդառնալի համաձայնութիւն կ՚ստորագրեն 90 երեւելի անձեր, եկեղեցական թէ աշխարհական, եւ թրենց այս որոշումով կը նուիրագործեն Ազգ. կրթութեան գործին մէջ ալ Ազգային Ժողովին գերակշռութիւնն ու բարձր հեղինակութիւնը:

Այս Ընծայարանի դերին եւ օգտակարութեան մասին աւելի երկար խօսելէ առաջ շահեկան կը համարենք տեղ տալ այստեղ անտիպ Յիշատակարանի մը կարեւոր մասերուն, ուր Պէզճեան Յարութիւն ամիրայի ջանքերով եւ ձեռնտուութեամբ կառուցուած մանաւանդ Գում-Գափուի եկեղեցական ու կրթական հաստատութեանց շինութեան մանրամասնութիւններուն, անոնց սահմանուած «մշտնջենաւոր» հասոյթներուն ու մանաւանդ ազգովին մեծանուն ամիրային ընծայուած երախտագիտական արտայայտութեան նկարագրութիւնը կ՚ըլլայ:

Այս Յիշատակագրին սկզբնական օրինակը որ անաղարտ կը պահ կը մնայ Ազգային Պատրիարքարանի անկիզելի պահարանը, եւ կը կրէ Կարապետ Պատրիարքին ստորագրութիւնը, հետեւեալն է:

ՕՐԻՆԱԿ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Մեծնշենաւոր հասութից Ուսումնարանի գիտութեան, Դպրատանն ձայնաւորի եւ Մայր Դպրատանն աղքատ մանկանց, եւս եւ դպրատանն խարքալու հաստատեալ Ազգ. Ժողովով ի Պատրիարքութեան Տն. Կարապետի Արքեպս.ի Կոստանդնուպոլսոյ, յամի Տեառն 1830, Փետրվար 28:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Նախ կը յիշատակուի 1826ի մեծ հրդեհը, որուն ճարակ կ'ըլլայ Աթոռանիստ Մայր Եկեղեցին: Յետոյ հանգանակութեան ձեռնարկները՝ վերաշինութեան համար: Այդ կարեւոր գործին վերակացու եւ խնամակալ կը կարգուին «Քրիստոսազօր Յարութիւն ամիրայն Պէզճեան, մհ. Պօղոս ամիրայն Կէլկէլեան, Ճանիկ ամիրայն մհ. Սիմէօնեան եւ Միքայէլ ամիրայն Փիշմիշեան»․ խապ-գիմալ կը կարգուի «Յովհաննէս աղայն Յակոբեան:»

1828 Փետրվար 3ին, Պէզճեան ամիրայի ջանքով, արքունական հրաման կ'առնուի եւ նոյն ամսու 10ին, Սրբոյն Թէոդորոսի տօնին օրը շինութիւնները կ'սկսին: Բայց հազիւ կիսաւարտ, հաւաքուած դրամները (974,000 ղրշ.) եւ միւս եկեղեցիներէն եղած փոխառութիւնները (187,500 ղրշ.) կ'սպառին:

Այն ատեն, ճարահատ, տոկոսով մեծ դժուարութեամբ գումարներ կը գտնեն եւ կը շարունակեն եկեղեցիին եւ յարակից շէնքերուն շինութիւնները:

Կ'արտագրենք կրթական յարկերու վերաբերեալ յիշատակութիւնները միայն.

«Շինեցաւ եւ յարեւելակողմն Ս. Եկեղեցւոյս Ուսումնարան բազմասենեակ. զի որք ցանկան ի վեր ելանել յեկեղեցական արժանապատուութիւն ինչ. նախապէս ուսանիցին անդր զհոգեւոր եւ զարտաքին գիտութիւնս:

«Շինեցաւ եւս ի հարաւակողմն դպրատան վայելուչ ձայնաւոր երգոց, զի մանկունք եկեղեցւոյ ուսանիցին անդ զերգս հոգեւորս:

«Շինեցաւ եւս ի հիւսիսակողմն դպրատան ընդարձակ վասն աղքատ մանկանց, զի ձրիաբար ուսանիցին անդ զընթերցումն եւ զգիր զքրիստոնէական հաւատս եւ զքաղաքավարութիւն:»

Պէտք կ'ըլլայ դարձեալ հանգամանակութիւն ընել. 350 հազար ղրուշ եւս կը հաւաքուի, սակայն այս բազմածախս գործը կը վերջանայ 985,000 ղրշ. բացով մը: Պահանջատէրերը կ'սկսին նեղել եւ անկարելի կ'ըլլայ տագնապին առաջքը առնել:

Ահա այս ճգնաժամային վայրկեանին է որ Պէզճեան ամիրա իր ծանօթ կարեւոր կտակներով ո՛չ միայն եկեղեցին իր պարտքերէն կ'ազատէ, այլեւ տեւականապէս կ'ապահովէ ընդհանուր մատակարարութիւնը եկեղեցիին, ուսումնարանին եւ դպրոցին:

Պէզճեան ամիրային անձնական մտադրութիւնները կը յիշատակուին այսպէս.

«Գիտասջի՛ք եւ զայս, զի ի վաղ ժամանակաց անտի փափաքէի զի շինիցի ուսումնարան ինչ յազգի մերում ի կրթութիւն հոգեւորական անձանց. վասն որոյ յառաջագոյն վախըֆ արարեալ էի նմա գումար ինչ մայր դրամոյ, է որ հինէն տուեալ, եւ է որ յայլոց ժողովեալ, եւ ջան եղեալ շահեցուցանէի: Եւ զի տակաւին ոչ գոյր ուսումնարան եւ ոչ լինէր ծախք ինչ, ամ ընդ ամէ շահն ի վերայ մայր դրամոյն յաւելեալ, եւ է այժմ իբրեւ երկու հարիւր հազար ղրշ.:»

«Գիտէք եւս, զի հարկաւոր էր յոյժ դպրատուն մի վասն աղքատ եւ անտէրունջ մանկանց, որ եւ ողորմութեամբ Աստուծոյ շինեցաւ այժմ. սակայն եթէ ոչ ջանասցուք հանգանակել իւրաքանչիւրքս գումար ինչ մայր դրամոյ վասն նորա եւ վախըֆ առնել նմին՝ զի մշտնջենաւոր շահիւքն նորին կառավարեսցի յայտնի իսկ է, զի յետ բազում ժամանակաց խափանի դպրատունն այն, զի առօրեայ ողորմութեամբ զոր այժմ տամք ի նմայ, ոչ կարէ մնալ հաստատուն յառաջագայ ժամանակս: Եւ քանզի յամենայն ամսոջ կարօտի դպրատունն այն հազար ղրուշ իրատի, ապա պա՛րտ է մեզ գումարել այժմ ի միջի մերում իբրեւ երկու հարիւր հազար ղրշ. եւ վախըֆ առնել նմին, եւ զայն վախըֆ արարեալ մայր դրամն դարձուցանել ի վերայ եկեղեցւոյն, որպէսզի նոյն դրամոյն ամսական շահն տացէ եկեղեցին առ միւթէվէլլի դպրատանն աղքատ մանկանց: Բայց պարտիմք զայս ամենայն Ազգ. ժողովով տնօրինել, եւ կարեւոր պայմանօք եւ անեղծանելի կտակագրութեամբ հաստատել զի մինչեւ ցյաւիտեան անկորուստ

մնասցեն այս անձանց վախճանք դրանց եւ նոցին անմահական շահին:»

Պէշճեան ամիրայի այս ազգօգուտ տնօրինութեան վրայ,

«Սրբազան Պատրիարքն, եւ Մեծապատիւ նազրրքն եւ գլխաւորքն Ազգին հաւանեալ յայս, մատուցին նմա օրհնութիւնս շնորհակալութեան բազմաց, եւ միաբան հաճութեամբ հաստատեցին զպայմանս զայսոսիկ առաջարկեալ հանօրէն ազգին, որպէսզի երբ ազգն յանձն առնուցու, եւ ուխտեսցէ յորդւոց որդիս հաստատուն պահել. յայնժամ Ամիրայն զտնօրէնութիւն Աղային ի գործ դիցէն, եւ պայմանագրութիւնք են այսոքիկ:»

Այս պայմանագրութեան չորրորդ տրամադրութիւնը միայն կը յիշատակենք հոս.

«Սահմանեալ եղեւ եւ այս պայման, զի որովհետեւ Քրիստոսական Յարութիւն Աղայն հաստատեաց զմայր դրանն դպրատանն ձայնաւորի շահեցուցեալ յայն աստիճան ճոխութեան հասոյց, եւ ինքն եղեւ պատճառ զուարթութեան մայր դրանց դպրատանն աղքատ մանկանց, եւ նա ինքն ետ զծախս շինութեան ուսումնարանին եւ երկուց դպրատանց. զի եկեղեցին զշահ պարտուցն իւրոց ոչ կարելով վճարել, Քրիստոսական Աղայն զերս շահն յիւրոյ անտի ետ, եւ շնորհեաց զայն վասն ծախուց շինութեան ուսումնարանին եւ դպրատանցն. առ ի լինել ինքեան յիշատակ յաւիտենական:»

Այս պայմանագրութիւնները կը վաւերացուին 28 Փետր.ին Մայր եկեղեցին գումարուող Ազգ. Ժողովին մէջ: Կը մասնակցին եկեղեցականներ, եկեղեցիներու միւթեվէլլիները եւ գլխաւոր արուեստաւորները: Կարապետ Պատրիարք կը ծանուցանէ գումարման պատճառը, եւ կը կարդացուի պատրաստուած կտակագրութիւնը:

«Յայնժամ ամենեքեան կամաւոր սրտով յանձն առին եւ խոստացան հաստատուն պահել զպայմանսն եւ զկտակագրութիւն, եւ եկեղեցական եւ աշխարհական ուխտեցին ասելով.— Զայս անձնայն յօժարութեամբ ընդունիմք. իսկ երբ ոք յետ ժամանակի կամիցի խախտել կամ խանգարել, կամ խափանել, կամ փոփոխել, կամ այլայլել մինչեւ ցնշանախեց մի անգամ, զսահմանս զայսոսիկ կամ զկտակագրութիւն, որ կնքեալ եւ հաստատեալ է կնքով Սրբազան Պատրիարքին

եւ երեւելի ամիրայից. այնպիսի մարդն անիծեալ լիցի ի սուրբ Երրորդութենէն, ջնջեսցի անուն նորա ի դպրութեան կենաց եւ ի յիշատակ նորա աշխարհի. եւ մասն եւ բաժին ընդ յուդայի ժառանգեսցէ: Նաեւ ուխտեմք ազգովին զի յորպիսի եւ իցէ ժամանակի յերեւիլ այնպիսի ազգատեաց մարդոյ որ միով իւիք կամիցի խանգարել զսահման կտակին, յայնժամ որդիք մեր՝ եւ որդիք որդւոց մերոց՝ եւ ազգասիրանն եւ սերունդք մեր վրէժխնդիր լինիցին նմա իբրեւ անգութ թշնամւոյ բարեկամութեան ազգին եւ հայրենւոյն:»

Այս արտառոց արարողութեան ներկայ կը գտնուի մեծանուն բարերարը Պէզճեան Յարութիւն ամիրա:

Այս անօրինակ եւ աննախընթաց բարերարութեան հանդէպ նոյնքան անօրինակ յարգանք մը կ'ընծայուի ազգին կողմէ: Ժողովը չցրուած մեծ հանդիսութեամբ Ս. Պատարագ կը մատուցուի Պէզճեան ազգատոհմի յիշատակին համար: Եկեղեցական արարողութիւններէն ետք ժամարար եպիսկոպոսը «պահպանիչ» կ'ըսէ «Քրիստոսասէր Ազգ»ին վրայ, Կարապետ Պատրիարք հանդիսաւորապէս կ'օրհնէ զայն, եւ «ասէ ցժողովուրդն օրհնեալ լիջիք դուք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ, որք յամենայն սրտէ ջատագով գտայք այսմ ազգօգուտ սահմանադրութեանս եւ կտակին. օրհնեալ լիցին եւ նոքա որ յապագայ ժամանակս ըստ օրինակի ձեռում ջանան հաստատուն պահել զայս ամենայն:»

Ժողովուրդը եկեղեցականներուն հետ կ'աղաղակէ միաբերան. «Ամէն եղիցի, եղիցի»: Յետոյ եկեղեցականները, ամիրաները եւ արհեստաւորներու պետերը կ'ստորագրեն ու կը կնքեն Պէզճեան կտակի սահմանադրութիւնը: Եւ ժողովը կը ցրուի:

Նոյնպէս Պատրիարքարանը անկորուստ պահուած է Պէզճեան ամիրայի բուն կտակագրութիւնը, որուն պատճէնը եւ լուսատիպ նկարը հրատարակուած է արդէն Մայր եկեղեցիի վերաշինութեան հարիւրամեայ յոբելեանին առթիւ լոյս ընծայուած Յիշատակարանին մէջ: Այդ կտակագրութեան մէջ Պէզճեան ամիրայի մեծ բարերարութեան շարժառիթը կարելի է խտացած տեսնել սա սրտայոյզ տողին մէջ.

«Ի հեծել նորին լուսածին մօր իմոյ (կ'ակնարկէ Ս. Աստուածածին եկեղեցին), ի ներքոյ ծանր պարտուցն, հեծէի եւ ես սրտիւ...»:

Կ՚արտագրենք նաեւ ուսումնարանի եւ դպրատուններու վերաբերող հետագայ տողերը.

«Գերաստիճան եղեւ մխիթարութիւն իմ, զի Ուսումնարանն գիտութեան ի պէտս եկեղեցականաց, եւ Դպրատունն Զայնաւորի ի պէտս դպրաց, եւս եւ դպրատունն աղքատ մանկանց իմով, արդեամբք կառուցան, զի վասն ծախուց շինութեան նոցա ետու հարիւր քսան եւ հազար դրուշ, զայս ամենայն զԱստուծոյն ընծայեցի Աստուծոյ, զի Ողորմութիւն Նորին հանդիպեցայց եւ անմահական տեսութեան:»

Պէզճեան ամիրա իր կտակագրամի հասոյթներէն բաժին կը հանէ նաեւ աղքատիկ աշակերտներուն, որպէսզի անոնց գիրք, թուղթ, կերակուր, հանդերձ եւ այլ պիտոյքները հոգացուին:

Իրեն փոխանորդ Միւթէվէլլի կը կարգէ քեռորդին Կարապետ աղան. Ուսումնարանին գլխութեան միւթէվէլլի կը նշանակէ Ծանիկ ամիրան, իսկ դպրատան աղքատ մանուկներուն հոգատարութիւնը կը յանձնէ Յովհաննէս աղա Յակոբեանի:

Զ. — ՊԷԶՃԵԱՆ ԱՄԻՐԱՅԻ ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ՄԱՀԸ

Ներկայ եւ ապագայ սերունդներուն երախտագիտական զգացումը վառ պահելու համար, հոս կ՚ամփոփենք շատ համառօտ գիծերը Մայր Վարժարանի հիմնադիր եւ ազգային բարերար Յարութիւն ամիրա Պէզճեանի կեանքին եւ անոր արդիւնաւոր գործունէութեան:

Պէզճեան Յարութիւն (Դազազ) ծնած է Եէնիգաբու, 1771 Ապրիլ 16ին: Իր նախնական կրթութիւնը եւ ուսումը կ՚ստանայ ինչպէս տեսանք Մայր վարժարանը: 12 տարեկանին մետաքսավաճառի մը քով աշկերտ կը մտնէ: Յովհ. Չէլէպի Տիւզեան, որ մետաքսի պետական մենաշնորհը առած էր, իր մօտ կ՚առնէ պատանին Յարութիւնը եւ յետոյ զայն իր գործին վերակացու կը կարգէ: Պէզճեան իր հաւատարիմ ծառայութեամբ Տիւզեան գերդաստանի սիրելին կը դառնայ: Հետզհետէ լայն համակրութիւն կը գտնէ իր շուրջը, եւ թէ՛ ազգային, թէ՛ պետական շրջանակնե-

քու մէջ մեծ յարգ կը վայելէ։ Կը բարձրանայ աստիճանի մը, ուր իրմէ զատ մէկը չէ բարձրացած մեր ժամանակակից պատմութեան մէջ։ Օրմանեան Ս. այսպէս ներկայացուցած է Պէզճեան ամիրան իր «Ազգապատում»ի Գ. հատորին մէջ.

«Պետական պաշտօնեայ, ճարտար ելեւմտագէտ, ներքին խորհրդական, անձնական բարեկամ ու մտերիմ ընկերակից Սուլթան Մահմուտի, վերանորոգիչ ու բարեկարգիչ վեհապետին մօտ, որուն ընդունելի էին իր բոլոր առաջարկները, եւ փոխադարձաբար ինքն ալ անոր բոլոր բաղձանքներուն գործադիրն էր, այնպիսի իմն հանճարեղ դարձուածքներով որ ուղղութեան եւ արդարութեան նպատակը ուռնակոխ եղած չըլլար, շուկայի կեանքէն զատ ուրիշ ասպարէզ չտեսած, բայց բնատուր ուշիմութեան սքանչելիք մը եղած, վարելու եւ վարուելու, խօսելու եւ համոզելու, գտնելու եւ ճարելու, գործելու եւ գործակցելու արտասովոր կարողութիւններով, որով գրեթէ Պետութեան վարիչը եւ Հայ ազգութեան պետը եւ անհատական յաջողութեանց տիպարը դարձաւ ի կենդանութեան եւ անջնջելի հռչակ թողուց ետեւէն։»

Իբրեւ բարերար ոչ նախընթացը, ոչ ալ յաջորդը ունեցած է։

Պէզճեան ամիրա, կարօտներու ու փճանալու մօտ եղող քայքայուած ընտանիքներու նիւթապէս օգնած է, շինած է բազմաթիւ եկեղեցիներ, վարժարաններ եւ հանրային բարենպատակ հաստատութիւններ, օժտած է զանոնք թանկագին զարդերով ու սպասներով։ Նպաստած է օգտակար հրատարակութեանց։ Իր մարդասիրական հիմնարկութեանց ամէնէն կարեւորն է Ս. Փ. Ազգ. Հիւանդանոցը, կառուցուած 1833ին։

Պէզճեան ամիրա կը հիւանդանայ 1832ին, Պրուսայի ջերմուկները կ'երթայ, սակայն վիճակը կը ծանրանայ հետզհետէ։ Սուլթանը կը տխրի իր մտերմին հիւանդութիւնը լսելով։ Իրիկուն մը անձամբ կ'այցելէ անոր, Եէնիգաբուի ծովեզերեայ համեստ բնակարանը։ Պալատին աւելի մօտ ըլլալու համար կը փոխադրուի Օրթագիւղ, ուր սակայն 3 Յնվր. 1834ին կ'աւանդէ իր հոգին։

Այս անզուգական բարերարին մարմինը թաղուած է Մայր Եկեղեցւոյ Ս. Յարութիւն մատուռին մէջ։ Ի կենդանութեան շինել տուած էր իր դամբարանը։

Գ. ՄԱՍ

ԳՈՒՄԳԱՊՈՒԻ ԸՆԾԱՅԱՐԱՆ - ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԸ

(1828 - 1834)

Պէզճեան Մայր վարժարանի հարիւրամեայ պատմութեան անցնելէ առաջ, ուսումնասիրել պէտք է նախ այն կարճատեւ շրջանը, որու միջոցին Ուսումնարանը Ընծայարանի դեր կը կատարէ, Ազգին պարգեւելով ուսեալ, հմուտ եկեղեցականներու եւ մտաւորականներու շնորհալի հոյլ մը:

Ընծայարանի մը հաստատումը ժամանակին պահանջն էր: Եկեղեցականներուն անկեալ վիճակը առ հասարակ դիտողութեան եւ դժգոհութեան առարկայ կ'ըլլար: Մանաւանդ արտաքին գիտութիւններու մէջ անոնց տգիտութիւնը հակազդեցութիւն մը առաջ բերած էր: Անհրաժեշտ էր պատրաստել հոգեւոր զարգացած անձեր, որոնք բոլորանուէր փարէին իրենց եկեղեցական պաշտօնին, զայն խղճմտօրէն կատարելով: Այս էր նպատակը Ուսումնարան - Ընծայարանին՝ որուն հիմնադիրներն եղան Կարապետ Պատրիարք եւ Յարութիւն ամիրա Պէզճեան:

1828ի Սրբազումար ժողովէն վերջ կ'իրագործուէր ընդհանուրին այս բաղձանքը, մանաւանդ որ կը զուգադիպէր Մայր վարժարանի վերաշինութեան:

Գրիգոր պատուելի Փէշտիմալճեան տնօրէն եւ գլխաւոր ուսուցիչ կը կարգուի Ընծայարանին, որ Ազգին միակ բարձրագոյն կրթարանն էր այդ միջոցին: Իրմէ զատ հոն կը դասախօսեն

ժամանակակից գլխաւոր վարժապետները, նոյն ատեն շատեր պաշտօնավարելով Մայր վարժարանին մէջ:

Իտալերէն լեզուի ուսուցումը կը յանձնուի Խաչատուր Պարտիզպանեանի, *առաջնակարգ լեզուագէտ, որ մեծ ազդեցութիւն կ'ունենայ իր աշակերտներուն վրայ:*

Խաչատուր Պարտիզպանեան

Պէզճեան ամիրայի կողմէ երաժըշտութեան ուսուցիչ կը կարգուի Պապա Համբարձում Լիմոնճեան, *որ հայկական ձայնագրութեան հիմնադիրն ու հեղինակն է: Եղանակաւորած է շատ մը երգեր ու բանաստեղծութիւններ, եւ հասցուցած է արժանաւոր աշակերտներ:*

Փէշտիմալճեան պատուելի 4–5 տարի կանոնաւորաբար կը վարէ Ընծայարանին տեսչութիւնը եւ կ'աւանդէ Հայերէն լեզու, մատենագրութիւն, ճարտասանութիւն եւ տրամաբանութիւն:

Օտարներն իսկ կը վկայեն անոր խոր հմտութիւնը, բացառիկ կարողութիւնը եւ հիանալի նկարագրի մը տէր ըլլալը: (*)

Ընծայարանը իր ուսման շրջանը բոլորած, 1833ին կու տայ իր առաջին հունձքը. ի ներկայութեան Ստեփաննոս Աղաւնի Պատրիարքին եւ հրաւիրեալներու:

«Կիրակի առաւօտ մը, Գումգաբուի Մայր եկեղեցին գեղեցիկ տեսարան մը կը պարզէր: Ընծայացուներ, թուով 15, քահանայ կը ձեռնադրուէին: Ժողովուրդին ցնծութիւնը չափ ու սահման չու-

---

[*] Փէշտիմալճեան պատուելիի գլխաւոր աշխատասիրութիւններն են.

1.— **Արբունիք Քաղաքավարութեան**, 1829ին տպուած: Այս գրքով ան կը հանդիսանայ Պոլսոյ աշխարհաբարը լաւագոյն կերպով գրող առաջին աշխարհական գրագէտը:

2.— **Քերականութիւն Գրաբարի** [1829]. իր ժամանակին լաւագոյն քերականութիւնը:

3 — **Լուսաշաւիղ**, որ Նիկիոյ Հանգանակին պարզաբանութիւնն է [տպ. 1848ին]: Այս երկասիրութեան մէջ ալ կը ներկայանայ հմուտ կրօնագէտ:

4.— Իր աշխատասիրութեանց ամէնէն կարեւորն է **Հայկազեան** լեզուի երկհատոր բառգիրքը, լոյս տեսած 1844ին: Ուրիշ ստուար բառարանի մը ձեռագիրը այրած է 1816ի հրդեհին:

Տակաւին ունի ուրիշ շարք մը աշխատասիրութիւններ:

նէր: Ձեռնադրութեան հանդէսին մասնաւոր հրաւէրով ներկայ կը գտնուէին Թուրքիոյ առաջին ամերիկացի միսիոնարները, Տքր. Կուտէլ եւ Տքր. Տուայթ. որոնք նոյնիսկ հրաւիրուեցան՝ քրիստոնէական անխտրական ոգիով՝ մասնակցիլ ձեռնադրութեան Ընծայարանին առաջին հունձքն էր այս որ անհունապէս կը հրճուեցնէր հիմնադիրները, որոնք կը տեսնէին իրենց ջանքերուն կատարեալ պսակումը եւ ժողովուրդը՝ որ կ'ունենար վերջապէս հոգեւոր եւ ուսեալ քահանաներ: Ասոնցմէ մէկն էր Տ. Գէորգ Արծրունի պատուական քահանան որ իր խոր ծերութեան մէջ իսկ չդադրեցաւ օր մը քարոզելէ Աստուծոյ Բանը: Հետաքրքրական է յիշել հոս թէ՝ Հայ Աւետարանական շարժման առաջին յառողներն եղան Փէշտիմալճեանի աշակերտները. Վ. Սարգիս վարժապետ Յովհաննէսեան, որ Զմիւռնիա չորս տարի «Ճեմարան Պիտանի Գիտելեաց» ամսօրեայ հանդէսով զբաղեցաւ. Աբիսողոմ Իւթիւճեան որ առաջին քարոզիչը եղաւ Հայ Աւետարանական Ս. Եկեղեցիին (1846), Յովհաննէս Տէր Սահակեան, Սենեքերիմ Տէր Մինասեան, Մկրտիչ Քիւրճեան եւ ուրիշներ:

Շատ բնական էր որ Փէշտիմալճեանի աշակերտները իրենց կրօնական համոզումներով եւ նորոգուած կեանքով առարկայ ըլլային կասկածի, հարցաքննութեան եւ հալածանքի: Տ. Գէորգ Արծրունի քահանան. Յ. Տ. Սահակեան եւ Ֆիլիպա Պօղոս աքսորուեցան ժամանակ մը շատերու հետ: Հռոմէական կղերին մեքենայութեամբ եւ գրգռմամբ Ուսումնարանի Հոգաբարձութեան ազդեցիկ անդամներէն մէկը, ոսկերիչ Մելքիսեդեկ աղա, վարժարանի մեծ սրահին ճակատը գտնուող սենեակին մէջ պատ. Փէշտիմալճեանի եւ Վ. Սարգիս վարժապետի ներկայութեան սկսաւ հարցաքննել Յովհ. Տէր Սահակեանն ու Սենեքերիմ Տէր Մինասեանը: Այս հաւատաքննութեան ուրուատիպ դատարանին մէջ Գրիգոր պատուելի Փէշտիմալճեան այնքան հմտութեամբ եւ ազդուութեամբ պաշտպանեց իր աշակերտներն եւ անոնց գաղափարները որ հարկ եղաւ զանոնք իբր անմեղ արձակել: Փէշտիմալճեան բարեկամն էր միսիոնարներուն, Տքր. Կուտէլի եւ Տքր. Տուայթի, որոնց հետ սերտ յարաբերութիւն ունեցաւ մինչեւ իր մահը:

Anderson, Oriental Churches-ի հեղինակը, Փէշտիմալճեանը կ'անուանէ Հայ Երազմոսը, որ քաջութիւնը չունեցաւ Աւետարանականներու շարժման միանալու:» (*)

---

[*] **Գրիգոր պատուելի Փէշտիմալճեան** [1773-1837] Մ. Գ. Ծալեան՝ 1912, Գահիրէ, Տպ. Ձ. Պէրպէրեան եւ Ա. Ջաւէեան:

1834էն վերջ Ընծայարանը կը խանգարուի: Անոր մեկենասին Պէզճեան ամիրայի մահէն վերջ, Փէշտիմալճեան պատուելի եւս կը կորսնցնէ իր առողջութիւնը: Շատ անգամ կը բացակայի վարժա-

Վեհափառ Տ. Տ. Գէորգ Դ. Կաթողիկոս

[Ընծայարանի անդրանիկ սաներէն]

րանէն, որուն այնքան փարած էր հոգեւին: Իր արդիւնաշատ կեանքը վերջ կը գտնէ 1837ին:

*
* *

Փէշտիմալճեանի մահէն ետք Ընծայարանը չի վերաբացուիր

այլեւս: Բայց իր սկսած գործը չի դադրիր: Այնքան բազմաթիւ աշակերտները կը շարունակեն զայն:

Ցոյց տալու համար այն մեծ դերը զոր ունեցաւ Ընծայարանին վարիչ Փէշտիմալճեան պատուելին, հոս կը յիշատակենք գըլխաւորներն իր աշակերտներէն, որոնք հետզհետէ առաջնակարգ դիրքերու տիրացած են եկեղեցական, կրթական ու մտաւորական մարզերու մէջ:

Ֆիզիքա Պօղոս պատուելի

Գրիգոր Պէրպէրեան.— Եկեղեցական ասպարէզը կ'ընդգրկէ: Առաջնորդական եւ այլ պաշտօններ վարելէ եւ Պոլսոյ Պատրիարք ընտրուելէ (1858-60) վերջ, 1866ին Էջմիածնայ կաթողիկոսական գահը կը բարձրանայ (Գէորգ Դ.) եւ իր ուսուցչին Փէշտիմալճեան պատուելին ուսեալ կղերներ հասցընելու գաղափարը աւելի ընդարձակ աստիճանի վրայ կ'իրականացնէ հիմնելով Գէորգեան ճեմարանը:

Ֆիզիքա Պօղոս պատուելի.— (1788-1855).— Աշակերտ Տ. Յովհան Վանանդեցիի: Պոլսոյ մէջ եւ այլուր ուսուցչական պաշտօններ կը վարէ: Անուանի հայկաբան եւ գիտական հմուտ միտք: Եկեղեցական վէճերու հետեւանքով երբ Կեսարիա կ'աքսորուի, իր բազմաթիւ ձեռագիրները կը փճացնեն Պոլիս: Յետ մահու լոյս տեսած է իր **Տրամաբանութիւն** գիրքը:

Յովսէփ Վարդան փաշա (1815-79).— Թէ՛ Մայր Դպրատան եւ թէ Ուսումնարանին աշակերտած է: Յետոյ ուսած է Վիէննա, եւ վերադարձին ուսուցչական պաշտօններ վարելէ ետք մտած է պետական ծառայութեան մէջ եւ մինչեւ փաշայութեան բարձրացած:

Վարդան փաշա իր բազմազան զբաղումներուն մէջ չի մոռնար գրականութիւնը: 17 տարի կը հրատարակէ **Մեճմուայի Հաւադիս**: Կ'աշխատակցի Փանոսեանի **Մանզումէի Էֆքեար**ին եւ մինչեւ իր մահը խմբագրապետ էր **Թերճիմանը Էֆքեար**ին: Լոյս ընծայած է նաեւ

մէկէ աւելի երկասիրութիւններ եւ թարգմանութիւններ ալ:

Նիկողոս Զօրայեան (1821-59).— Առաջին անձը որ ստորագրած է մանկավարժական յօդուածներ: Նախնական կրթութիւնը Մայր Դպրատան մէջ ստանալէ վերջ 1830ին կը մտնէ Ընծայարան-Ուսումնարանը: Քանի մը տարի միմիայն Փէշտիմալճեանի կ'աշակերտի: 13 տարեկանին կը թողու Ուսումնարանը եւ յամառ ինքնաշխատութեամբ կը տիրանայ զանազան լեզուներու եւ գիտութիւններու: Եւրոպա ուսումնառութենէն վերջ մանաւանդ արեւմտեան քաղաքակրթութիւնն ալ իւրացուցած կը յայտնուի բեղուն իմացականութիւն մը: Զօրայեան մանկավարժական եւ հրապարակագրական բազմաթիւ յօդուածներ ունի:

Յովսէփ Վարդան փաշա

Պօղոս Խաչատուր Միսաքեան (1815-1891). — Մէկը իր ժամանակին ամենափայլուն դէմքերէն:

Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Սկիւտարի հոգետունին եւ դպրոցին մէջ: Յետոյ կու գայ Գ. Փէշտիմալճեանի կ'աշակերտի, Թ. Հիւնքեարպէյէնտիեանի հետ: Սերունդներ կրթած եւ հատորներ լեցուցած է: 1848ին Փարիզ կ'ուղեւորի եւ հոն ալ հայերէնի դասեր կու տայ: Վերադարձին կը շարունակէ ուսուցչական կեանքը: Կը հասցնէ բազմաթիւ աշակերտներ որոնք ամենաբարձր դիրքե-

Նիկողոս Զօրայեան

րու կը հասնին։ Ցիշենք անոնցմէ մէկքանին.— Տօքթ. Ստեփան փաշա Ասլանեան, Բարունակ պէյ Ֆէրուխան եւ Կարապետ Իւթիւճեան։

Ազգային երեսփոխան ալ ընտրուած է։

Իր տպագրուած գործերն են.— Կուրաց Դաստիարակութիւն, Տքնութիւնք Հայրենասիրի եւ Ն կիմենդոս ի Վոսփոր։

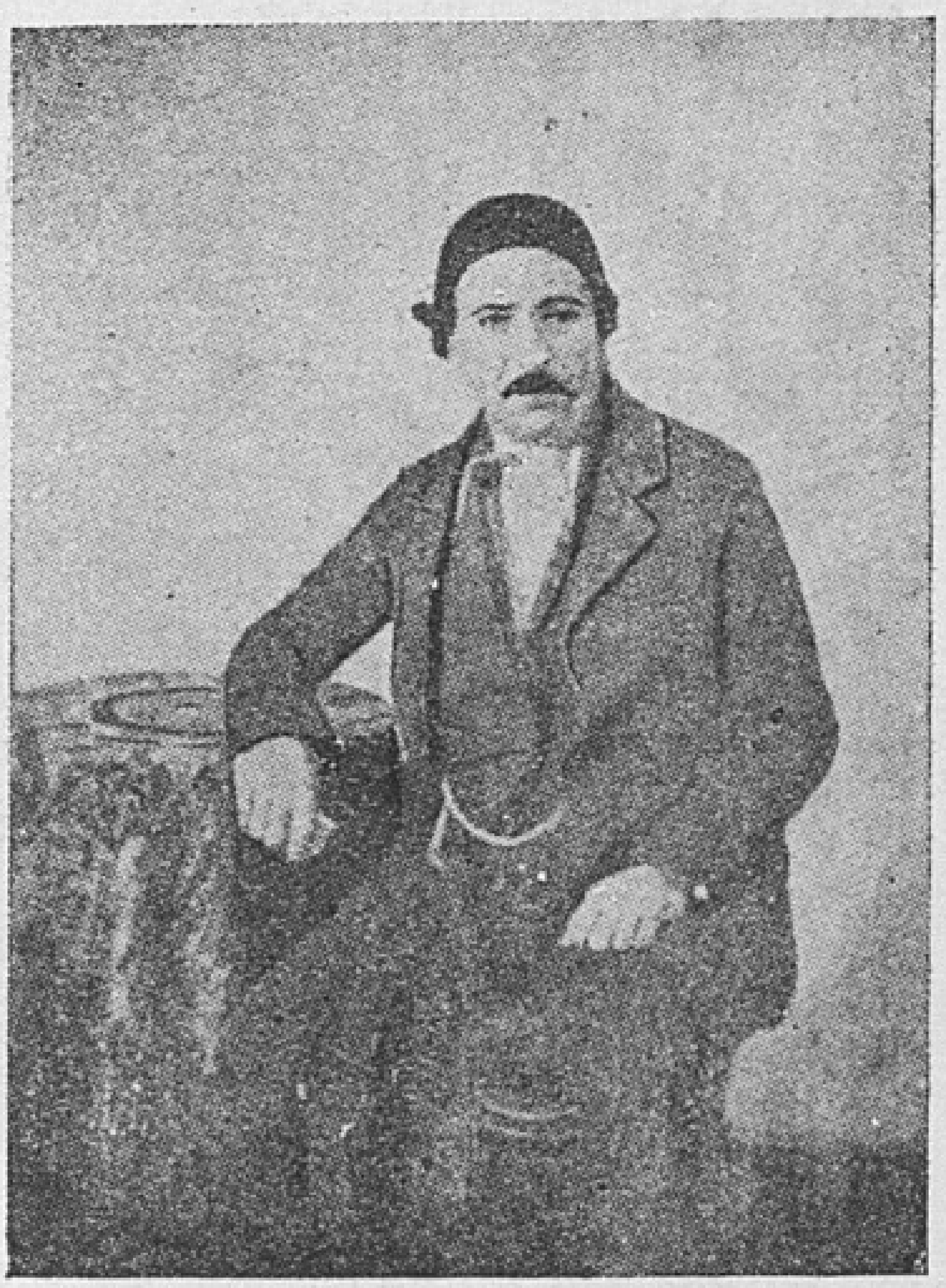

Պուէտ Խաչատուր Միսաքեան

Թադէոս Հիւնքեարպէյէնտեան (յետոյ Տէր Յովհաննէս քհնյ.) հայկաբան եւ բանասէր։

Յովհաննէս Տ. Պօղոսեան (յետոյ քահանայ) եւ Տ. Գալուստ Պօղոսեան եղբայրները, վերջինը Աւագերէց Բերայի։

Յովսէփ Մալէզեան պատուելի, որ Մայր վարժարանի արժէքաւոր հին ուսուցիչներէն է. ատեն մը հայկաբանութեան ուսուցիչ կը կարգուի նաեւ Տք. Համլինի դպրոցին մէջ։

Փէշտիմալճեան պատուելի հասցուցած է տակաւին շատ մը աշակերտներ, որոնք իր մահէն վերջ մանաւորաբար Պոլսոյ մէջ ուսման, կրթութեան եւ գրականութեան անձնուէր տարածիչները եղան։

Դ. ՄԱՍ

ԱՌԱՋԻՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿ

(1830-1880)

1 — ՍԿԶԲՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՅՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

Փէշտիմալճեան պատուելի Ընծայարանին եւ Դպրատան տնօրէնն էր միանգամայն: Ընծայարանը վարժարանին երկրորդական ուսման շրջանն էր: Մինչեւ փակումը իրարմէ անջատ էին նախակրթարանի եւ բարձրագոյն կարգերու ծրագիրները: Յետոյ միացան եւ կազմեցին զիրար լրացնող ամբողջութիւն մը:

Հետաքրքրական է գիտնալ թէ 1830ի սկիզբները ուսուցման ի՞նչ մեթոտներ կային, պատժական կամ կարգապահական ի՞նչ դրութիւններ կը կիրարկուէին Մայր վարժարանին մէջ:

Ձեռքի տակ ունինք թանկագին վաւերագիր մը. 1830ին պատրաստուած եւ Կարապետ Պատրիարքի կողմէ վաւերացուած «Բարեկարգութեան Կանոնագիր» մը, որ 10 յօդուածներէ կը բաղկանայ եւ մանրամասնօրէն կը ճշտէ աշակերտներու եւ վարժապետներու մէկզմէկու հանդէպ ունեցած առօրեայ պարտաւորութիւնները: (*)

(*) Մայր Եկեղեցիին հարիւրամեայ յոբելեանին յիշատակարանը պատրաստող **Պ. Յակոբ Վարժապետեան** մեզ տրամադրած է այս Կանոնագիրը, պատմական ուրիշ մէկ քանի տեղեկութիւններու հետ:

կանոնագիրը կը վերաբերի «Դպրատանն Աղքատ Մանկանց»: Համանաբար Ուսումնարանն ալ իր ներքին կանոնագիրը ունեցած է: Այս անջատումը տեղի ունեցած է Պէզճեան ամիրայի կտակին համաձայն:

ԿԱՆՈՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

Դ Պ Ր Ա Տ Ա Ն Ա Ղ Ք Ա Տ Մ Ա Ն Կ Ա Ն Ց

Կանոն Ա. — Վարժապետն առանց հրամանագրոյ գերամեծար Միքէլէլի ամիրային մի՛ զոք ընկալցի յաշակերտութիւն:

Կանոն Բ. — Վասն հասարակ ընթերցման միայն աղքատաց եւ կարօտելոց մանկունս ընկալցին ի դպրատունն. իսկ վասն ուսման արհեստի երախտաւորութեան ամենայն ուշիւ, գրավարժ, եւ գրագէտ մանկունս թէ աղքատաց իցեն եւ թէ փարթամաց, անխտրաբար ընկալցին:

Կանոն Գ.— Դասատուն մանկունս յերախանիշեւ առաւօտու կանխեսցեն յեկեղեցի սուրբ եւ կատարեալ զԱստուած՝ային ժամերգութիւն. անմիջապէս երթիցեն ի դպրատունն, եւ ի ժամանակին մի ոմն ի մանկանց կացեալ յատեան. ասասցէ զսկզբնական աղօթսն Հայր մեր եւ զամենատեալ Աղօթք եւ Օրհնութիւն: Եւ այսպէս մեղմ ձայնիւ ասասցեն միաբանութեամբ. Ալպաչեւ զանփոփոխելի տէրութիւն. Անկանիմ առաջի քո, եւ Հայր մեր. եւ պարապեսցին ամենեքին ընթեռնլով եւ գրել. եւ առնցեն զնի կամ երկու համար ըստ ներելոյ եղանակին: Եւ ի ժամանակս կերակրոյ մի ոմն ի մանկանց նստեալ ընթերցցի զգիրսն որ կոչի կրթութիւն քաղաքավարութեան. եւ Լոյստր հոգւոյ. կամ զայլ այսպիսի խրատական գիրս. մինչեւ զմախճան կերակրոյն, եւ ամենեքին ունկնդիր եղեալ, ի միտս առցեն: Իսկ ի ժամանակս երեկոյեայ ժամերգութեան գնասցեն կարգաւ յեկեղեցին եւ յետ աւարտման, ասասցեն Նկեսցեն իւր տարօքն:

Կանոն Դ. — Մանկավարժք ոչ այլնման զանիւ, որքան քանիւ խրատու ջանասցեն կրթել զմանկունսն, եւ մի՛ լիցի քնաւ ապտակ ածել, ականջ քաշել, կանիր տալ, ափացի կամ քոնցի հարկանել, կամ ըստ դիպուածոց ձաղկել, զի այսպիսի անամենայն եւ անպատշաճ հարուած առնեն զմանկունսն ոնշանոնգայ եւ յանդուգն: Եւ մի՛ ձայնեսցեն առ մանկունսն ծօ՛ կամ ծօ՛ տղայ, այլ զյատուկ անունն տացեն Պետրոս կամ Յովհաննէս. իսկ մանկունս յուղեցեալ զքարդ եղբայր, կոչեսցեն զընկերսն եղբայր Պետրոս կամ եղբայր Յովհաննէս:

Կանոն Ե. — Մանկավարժք օրինակք անձանց իւրեանց պարտին լինել ուսուցիչք մանկանց, ուստի ամենայն բանիւ նոցա լինիցին զգուշաւոր եւ պարկեշտ. մի երբեք եղիցի ի բերանոյ նոցա բան տգեղ, յիշոցք կամ անէծք ի վերայ մանկանց. ծաղրական խօսք եւ այլ անճոռնի զրոյցք, նմանապէս եւ գործք եւ ամենայն շարժմունք նոցա լինիցին բարեկարգ եւ արժանավայելք: Ահա պակասութիւն ինչ ի բանս կամ ի շարժմունս առնիցեն, զայն տեսեալ մանկանց զնոյն եւ յանձինս բարձեալ բերիցեն, օրինակ առաջի առնելով զդաստիարակս իւրեանց: Եւ յիրաւի յանդիմանութիւն այնպիսի մանկավարժից ոչ միայն ի մարդկանէ է, այլեւ յԱստուծոյ. զի «ահ մեծ է անկանել ի ձեռս Աստուծոյ կենդանւոյ,» որպէս ասէ առաքեալն:

Կանոն Զ. — Վարժապետք կամ մանկավարժք մի անօգուտ դատարկաբանութեամբ ժամավաճառ լինիցին ընդ հիւրս կամ ընդ միմեանս այլ ջանասցեն վարժել զնոսա յընթեռնուլ անվրէպ եւ ի գրել մաքուր: Եւ մի՛ եւս տարապարտուց աշխատ արասցեն զնոսա սերտ ի բերան առնել զգիրս, ընթեռնուլ յեկեղեցւոջ, այլ, փոխանակ նոցա տացեն սերտել զհարկաւոր աղօթս ինչ, աղօթել նովաւ առ Աստուած յառաւօտու եւ յերեկոյի ի տան իւրեանց:

Կանոն Է. — Վարժապետք եւ դաստիարակք դպրատան հոգ տարցեն զի մանկունք ի բերան ունիցին զքրիստոնէականն որ կայ ի ղայստեր հոգւոյ զի յամենայն աւուր յորոշեալ ինչ ժամու փոփոխակի երկու մանկունք հարց պատասխանի արասցեն եւ այլքն ամենայն ունկնդիր կացցեն, որպէսզի փրկաւէտ վարդապետութիւն քրիստոնէական հաւատոյ անջնջելի տպաւորեսցի ի միտս նոցա անդստին ի թարմագոյն հասակի իւրեանց:

Կանոն. Ը — Մանկունք դպրատան մի՛ երբեք խօսեսցին ընդ միմեանս յօտար լեզու, այլ ի հայրենի հայկական լեզուն եւ որքան կարելի է անխառն յայլազգական բառից ի մաքուր աշխարհաբար: Եւ յայս եւս պարտաւորին մանկավարժք օրինակ կացուցանել մանկանց զխօսս իւրեանց, բայց ուր աշխարհաբարն պակասիցի, զգրաբարն նորին ի կիր արկցեն եւ ուսուսցեն, զոր օրինակ փոխանակ ասելոյ մահալլէ. ասել թաղ, եւ փոխանակ ասելոյ սոխախ, ասել փողոց, եւլն.:

Կանոն Թ. — Մանկավարժք երկիւղ մեծ արմատացուսցեն ի միտս մանկանց չխօսել սուտ, չերդնուլ երբեք, չծաղրել զոք, չհայհոյել ումեք, եւ տգեղ ու աղտեղի բան անգամ չհանել ի բերանոյ, այլ ամենայն բանիւ նոցա լինիցին ճշմարիտ, բարեհամբոյ եւ համեստ: Եւս եւ ստէպ խրատեսցեն զնոսա յամենայնի հնազանդ լինել ծնողաց, առանց հրամանի նոցա չերթալ ուրեք, չխաղալ ի փո-

ղոցս, ի նեղման ժամու աղօթել, ընդ առաւօտն կանխել յեկեղեցին, զնա ի հինգ տաղաւարս խոստովանիլ եւ արժանաւորապէս հաղորդիլ կենարար մարմնոյ եւ արեանն Տեառն:

Կանոն Ժ.— Ծնողք մանկանց առանց հրամանի գերամեծար Միքէկէլլի Ամիրայինն, եւ առանց գիտութեան քարեզան վերակացուաց, մի իշխեսցեն հանել զորդիս իւրեանց ի դպրատանէ, որ պարապի յուսումն քերականութեան, եւ առաքել յայլ դպրատուն կամ ուսումնարան եւ կամ տալ արհեստ ինչ խաղախական ի վաճառանոցս, այլ կամօք եւ հաւանութեամբ նոցին լինիցի:

Ցամի Տեառն 1830 Յիսուսի.
ի Պատրիարքարանս Հայոց որ ի Պոլիս

Իսկ հետեւեալը առաւօտեան սահմանուած աղօթքն է, որուն յիշատակութիւնը կայ կանոնագրի Գ. տրամադրութեան մէջ:

ԱՂՕԹՔ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ

[Ձօնուած Պէզճեան ամիրայի]

Յարութիւն եւ կեանք փրկիչ բարեխնամ
յարա՛ հոգիս մեր զեռանդն ուսմանց.
Պատկեր անփոփոխ հօր քում էութեան
արքեա՛ զսիրտ մեր քեզ բնակարան:

Արեւ անստուեր բանդ անեղական
լուսաւորեա զմեզ լուսով գիտութեան.
Աղաչեմք պահեա որպէս բիբ ական
զիշխան մեր բարի անփորձ անսասան:

Որ զայս դպրատուն կառոյց վարժարան
եւ դպրոց երգոց եւ ուսումնարան,
Կարգեաց միշտ հասոյթ յընչից իւրական
նաեւ ի խարբալ եղեալ դպրատան:

Մականուն տոհմին իւր հայրենական
պաստառավանառ հանդիպեալ կոչման:
Ի դէպ եկեալ քոյդ պատանաց մահուան
որով յարութիւն արարեր մարդկան:

Որ զանուանակից քո սուրբ յարութեան
յարուցեալ եղեր ազգին մեր պաշտպան.
Պարգեւեա՛ սմա զկեանքս երկայն
եւ լեր հովանի եւ միշտ պահապան:

Ամրացո՛ հզօր աջովդ օրհնութեան
մնալ աստ յանքոյթ բարեմասնութեան.
Եւ անդ վայելել ի փառս անվախճան

շնորհեա յարութիւն քոյդ արարչութեան:
Նաեւ զազգատոհմն իւր բարենըշան

փառօք փայլեցո մինչեւ յաւիտեան,
Զհոգի ծնողաց ի նախնեացն համայն
հանգո յերկնային լուսանեմ խորան:

Այլեւ պահեա Տէր զիշխանս ամենայն
որք են եւ լինին նմին համաջան.
Եւ քեզ մատուցուք Աստուած գթութեան
փառք եւ գոհութիւն այժմ եւ յապագային:

* * *

Կարգապահական պատիժները այդ շրջանին բաղդատաբար շատ խիստ էին:

Դաստիարակները խրատի, յորդորի եւ յանդիմանութեան կը դիմէին թէեւ, բայց նոյն ատեն Սողոմոնի պատժական մեթոտին արդիւնաւորութեան հաւատացող եւ այդ դրութեան ջատագովներն էին Պոլսոյ մէջ:

Պատժական գործիքներն էին գաւազան՝ կռնակի համար, բաք ձեռքի համար եւ առատուկք (ֆալախան) ոտքերու համար:

Ֆիզիքական այս պատիժները գործադրողը կ'ըլլար ընդհանրապէս դպրոցին կառավարիչը:

Նիկողոս Զօրայեան սրամիտ ու կանխահաս իմացականութեան տէր պատանի մըն էր: Հակառակ ասոր, ուսուցման խըրթին միջոցները յոգնեցուցեր էին զինքը: Նոյն ատեն անառակ էր. շարունակ կը պատժուէր պատուելիէն Ֆալախանով:

Երբ խելահաս եղաւ, մանկավարժական իր գրուածներուն մէջ առիթ չփախցուց խստօրէն քննադատելու դպրոցներուն մէջ կիրարկուած մարմնական պատիժները: Իր մանկութեանը հանդիսատես, ենթակայ եւ զոհ եղած էր բաքի, Ֆալախանի եւ երկուշաբթի օրուան դատաստաններու վայրենութեանց, որոնց դէմ ազդու կերպով բողոքած է Նկարագիր Ազգ. Դաստիարակութեան իր գործին մէջ:

Տէր Թոդիկեան այս շրջանէն խիստ հետաքրքրաշարժ եւ անօրինակ դրուագ մը կը պատմուի:

Փէշտիմալճեան պատուելիի յաջորդ Յովհաննէս Տ. Պօղոսեան (1837) սկզբունքով դէմ կ'ըլլայ ծայրայեղ պատիժներու դրութեան, եւ յաճախ չափաւորութիւն կը յանձնարարէ իրեն ենթա-

կայ պաշտօնակիցներուն: Սակայն անոնցմէ մէկը, Սամսար Պօղան Յովհաննէս պատուելի աշակերտները խստօրէն պատժելու իր վարժութենէն չի կրնար ետ կենալ: Տնօրէնին յորդորները անհետեւանք կը մնան: Ասոր վրայ, Յովհաննէս Տ. Պօղոսեան, օր մը, սաստիկ ջղայնացած՝ տեսչարան կը կանչէ անճնազանդ Պատուելին. Տիրացու Աբիսին ու միւս պաշտօնակիցներու ներկայութեան պառկեցնել կու տայ զայն գետին, աշակերտի պէս, եւ ոտքերուն Ֆալախանի 20 հարուած կ'իջեցնէ, զգաստութեան հրաւիրող ուրիշ ճար չգտնելով:

1830ական թուականներու եւ աւելի ետքի շրջաններու ուսման ծրագիրը թերի էր եւ տեղէ տեղ. ուսուցիչէ ուսուցիչ կը տարբերէր: Պատրիարքարանը դեռ չունէր կեդրոնական մարմին մը, որ միօրինակ կրթական ծրագիր մը մշակէր ու պարտադրէր վարժարաններուն:

Կը յիշուի թէ գրավարժութեան դասատուն իբրեւ գրի օրինակ պարտամուրհակ մը կու տար, որով աշակերտը ոչ միայն աղէկ գրելու կը վարժուէր, այլեւ պարտամուրհակի ձեւերուն կ'ընտելանար:

Թուաբանական խնդիրներ միշտ կապ մը ունէին գործնական կեանքի հետ:

Հայկաբան դասատուն զանազան առիթներով իր գրած նամակներուն պատճէնները կու տար իր աշակերտներուն, ընդօրինակութեան համար: (*) Այս կերպով աշակերտները դիւրաւ կը վարժուէին պաշտօնական բացատրութեանց եւ կամ անպաշտօն անձերու յարմար տիտղոսներուն:

Ձ — ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՎԵՐԻՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Ստեփաննոս Աղաւնի Պատրիարքի օրով (1831–39) բաւական նոր դպրոցներ կը հիմնուին Պոլսոյ մէջ, եւ ջանքեր կ'ըլլան նախապէս բացուածներն ալ զարգացնելու:

1831ին Պատրիարքին նախագահութեամբ Ազգ. Ընդհ. Ժողով կը գումարուի, ազգային վարժարաններու մատակարարու-

(*) Փէշթիմալճեանի Նամականիին հաւաքածոն, զոր գրի առած է իր աշակերտը Պօղոս Սարկաւագ Պեշրուեան, պահուած է Ազգ. Մատենադարանը:

թիւնը հաստատուն հիմերու վրայ դնելու նպատակով: Տրուած որոշման արձանագրութիւնը հետեւեալն է.

«Յամի Տեառն 1831 Նոյեմբերի 20 եղեւ ժողով Ազգային ի Մայր եկեղեցւոջ մայրաքաղաքիս, վասն դպրատանց կառավարութեան եւ իրաւէի, յորում ժողովի առաջարկեցաւ իւրաքանչիւր էսնաֆից արդեամբք կառավարել զդպրատունս մայրաքաղաքիս եւ շրջակայից: Որպէս զի իւրաքանչիւր էսնաֆ. մի կամ երկու եւ երեք էսնաֆք հոգասցին զծախս դպրատանց: Ուր ի ժողովի անդ յանձն առին գլխաւորք ամենայն էսնաֆից ազգօգուտ բարեհաճութեամբ ժողովոյն առնել առ ի զարգացումն մանկանց ազգիս: Եւ ի բազմահաւաք Ազգային ժողովի, անդ յանդիման Ս. Սեղանոյ եւ առաջի եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց եւ քահանայից խոստացան իւրաքանչիւր էսնաֆք հոգալ զպիտոյս այնր դպրատան որ ինքեանց յատկացաւ: Եւ առ ի առաւել հաստատութիւն ու խոստադրութեան իւրեանց գլխաւորք իւրաքանչիւր էսնաֆից մատուցին կնքեալ սէնէթս առ Պատրիարք Ստեփաննոս Արքեպիսկոպոս:»

Այս ժողովին հետեւանքով 1830ին Ճանիկ ամիրայի օժանդակութեամբ Բերայի մէջ հաստատուած աղջկանց եւ մանչերու վարժարաններուն հոգը կ'ստանձնէ սառաֆներու էսնաֆը, 1832ին բացուած Ս. Առաքելոց վարժարանին հոգը՝ գինեպաններու էսնաֆը, Լանկայի Մայր վարժարանինը՝ Ոսկերչաց էսնաֆը, Թօփ-Գաբուինը՝ Թիւլպէնտճիններուն էսնաֆը, եւ այսպէս միւսները:

Պէզճեան ամիրայի մահէն վերջ (1834) Պոլսոյ ամիրաները եւ էսնաֆներու գլխաւորները կը հաւաքուին Ազգ. Պատրիարքարան եւ տասը ամիրաներէ բաղկացած մարմին մը կ'ընտրեն, որուն կը յանձնուի նաեւ դպրոցներուն հսկողութիւնը: Այս ամիրաներն են՝ **Միքայէլ Փիշմիշեան, Ճանիկ Փափազեան, Յարութիւն Երկաննեան, Յովհաննէս Ազնաւուրեան, Պետրոս Յովհաննէսեան, մհտս. Մարտիրոս Պաղտասարեան, Մագսուտ Սարիմեան, Պաղտասար Գասպարեան, Յարութիւն Կէլկէլեան** եւ **Յովհաննէս Բինկեանեան**:

Ոչ միայն կրթական, այլեւ մատակարարական տեսակէտով, Մայր վարժարանը փայլուն, բացառիկ դիրք մը կը գրաւէր հանրային դպրոցներու կարգին: Եւ ինչպէս տեսանք, առանձին մարմին մը ստանձնած էր անոր հսկողութիւնը:

Զ.— ԵՐԱԺԻՇՏ ՍԵՐՈՒՆԴ ՄԸ

1830-1840ի շրջանին (Գրիգոր պատուելիի եւ Յովհաննէս Տ. Պօղոսեանի տեսչութեան շրջանին) Մայր վարժարանի ուսանողներուն մէջ կը հանդիպինք կարգ մը անուններու, որոնք յետոյ որպէս ուսուցիչ երաժշտութեան եւ հեղինակ մեծ հռչակ կը հանեն:

Ասոնցմէ գլխաւորներն են Արիստակէս Յովհաննէսեան որ Պապա Համբարձումի հեղինակաւոր շունչին տակ Մայր վարժարանին ընթացքը աւարտելէ վերջ տպագրիչ Յովհաննէս Միւհէնտիսեանի բարեխօսութեամբ այնտեղ դասախօս կը կարգուի եւ աւելի քան 30 40 տարի արդիւնաւոր ծառայութիւն մը կ'ունենայ նոյն հաստատութեան մէջ: Ուրիշ Թաղեր եւս իբր այցելու ուսուցիչ դասեր կ'ստանձնէ: Ծանօթ է Տիրացու Արիս անունով: Կարելի է ըսել որան կը հանդիսանայ Հայ ձայնագրութեան միակ տարածիչը:

Իր գործունէութիւնը կը գնահատուի եւ վառօղապետ Պօղոս պէյ Տատեանի ջանքով պատուանշանի կ'արժանանայ:

Պապա Համբարձումի եւ իր ալ աշակերտ Գաբրիէլ Երանեանի գործակցութեամբ տարիներ ետք կը հրատարակէ «Քնար Արեւելեան» անունով երաժշտական առաջին պարբերաթերթը:

Գաբրիէլ Երանեան Մայր վարժարանին մէջ արտակարգ ընդունակութիւն ցոյց կուտայ մասնաւորաբար երաժշտական արուեստին հանդէպ: Իր բոլոր ջանքը կը նուիրէ այդ ուղղութեամբ եւ կը սորվի նաեւ եւրոպական երաժշտութիւնը: Ուսման միւս ճիւղերը չեն հետաքրքրեր զինքը: 13-14 տարեկանին իբրեւ անընդունակ աշակերտ կը հանուի դպրոցէն եւ գործի կը դրուի: Խորապէս կը վիրաւորուի ասկէ, եւ Թախանձանքներուն վրայ ծնողքը դարձեալ կը ղրկէ Մայր վարժարան, որուն ընթացքը կ'աւարտէ, Տիրացու Արիսի խնամքին ներքեւ: Կ'արտադրէ բազմաթիւ երաժշտական հեղինակութիւններ: Ծանօթ է «Նօթաճի» Գաբրիէլ անունով:

Իր ընկերակիցներէն յիշատակելի անուն մը ձգած են նաեւ Համբարձում Չերչեան (կրտսեր Պապա Համբարձում), Արիստաքէս Ա. Քհնյ. Հիսարլեան եւ ուրիշներ:

Ց.— ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԵԱՆ ԱՂՋԿԱՆՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

1840 թուականին կրթական ընդհանուր յեղաշրջում մը կը տեսնուի Թրքահայութեան մէջ: Մինչեւ այն ատեն Եւրոպայի մէջ կրթուած ցանցառ դէմքեր կային, մինչդեռ այդ թուականին եւրոպական այլեւայլ քաղաքներ հրթիռներու նման սփռուած կը տեսնենք հայ երիտասարդներ՝ ուսում, կրթութիւն եւ նամանաւանդ մասնագիտութիւններ սորվելու փափաքով, որոնք յետոյ պիտի կազմէին այնքան զարգացած նոր սերունդ մը:

Ճէզայիրլեան Մկրտիչ ամիրա եւ ուրիշ ամիրաներ նախապէս արդէն զգացած էին թէ անհրաժեշտ էր այլեւս հրաժարիլ դպրոցական հին դրութիւններէն, եւ թէ հարկ էր մէկ կողմ թողուլ Հեգարանն ու Գործոցը, ներմուծելով մանկավարժական նոր մեթոտներ: (*)

Ահա այս թուականին է որ Շնորհք ամիրայի հաստատած Մայր Դպրատան տեղ կը հիմնուի Գումգաբուի Լուսաւորչեան աղջկանց առաջին վարժարանը: Որոշ շրջան մը իր առանձին հոգատարութիւնը ունենալէ վերջ կը միացուի Պէզճեան Մայր վարժարանին: Լուսաւորչեան վարժարանը միշտ նախակրթարանի աստիճան ունեցած է: Մայր վարժարանի ուսուցչական կազմը մասամբ հոն ալ պաշտօնավարած է, իսկ երկու վարժարաններ նոյն տեսչութիւնը ունեցած են:

1840ական թուականներուն Գումգաբուի եւ ուրիշ թաղերու մէջ կը կազմուէին բաժանորդական ընկերութիւններ, ազգային վարժարաններու նիւթական հոգը թեթեւցնելու նպատակով: Ասիկա ցոյց կու տայ թէ կրթական գործը այդ շրջանին ո՞ր աստիճան կարեւորութիւն կ'ստանայ:

1844ին կը հիմնուի նաեւ Լուսաւորչեան Խումբը (միութիւն) որ հասոյթի աղբիւրներ կ'ստեղծէ, սատարելու համար Գումգաբուի կրթական յարկերու մատակարարական գործին:

1844-48 Պոլսոյ Հայերուն կրթական վիճակը զգալի բարուոքում կը կրէ: Գրականութեան տարածման եւ դպրոցներու բա-

---

(*) **Յիշատակարան Վ. Գ. Զարդարեանի:**

ըեկարգութեան համար ամէն ջանք ու զոհողութիւն ի գործ կը դրուին: (*)

1846ին կը վերաբացուի Սկիւտարի ճեմարանը: 1850ական թուականներուն երկրորդական ուսման բարգաւաճ շրջաններ կը բոլորեն մէկէ աւելի վարժարաններ (Սամաթիա, Ս. Փ. Ճեմարանը, եւայլն) :

4.— ԸՆԹԵՐՑԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

1852ի սկիզբները քանի մը ընթերցասէր պատանիներ միացած կը կազմեն Ընթերցասիրաց Խումբը: *Նոյն տարին Օգոստոսին, Գումգաբու, Փապուճճի խան փոքրիկ գրասենեակ մը կը հաստատեն, իսկ Դեկտեմբերին Մայր վարժարանին մէջ յատուկ տեղ մը կը տրուի իրենց:*

1853ին կը հրատարակեն Միութեան Կանոնագիրը, ուր այդ կազմակերպութիւնը կը կոչուի Թանգարան Ընթերցասիրաց: *Այս անունը կը տրուի անոր համար, որ 1741ին Կոլոտ Պատրիարքի հիմնած թանգարանին գրքերն ու ձեռագիրները կը յանձնուին նորակազմ Միութեան:*

Ընթերցասիրացի կանոնագրութեան գլխաւոր տրամադրութիւնները կարելի է ամփոփել հետեւեալ կերպով.—

Նպատակն է ազգին հասարակութեան մէջ ընթերցման ախորժակը տարածել եւ անոր մտաւոր մշակութիւնը զարգացնել:

Հաւաքել գիրք, գործիք, ուրուագրութիւնք (ռէսիմ) եւ հնութիւններ:

Մատենադարանը պիտի կազմուի պատմական, բանասիրական, իմացական ու բարոյական իմաստասիրութեան, գիտնական եւ արուեստական գրքերէ ու լրագիրներէ:

Ընկերութեան անդամ ըլլալու անձերը լուսաւորչական եւ վարքով համեստ ու առաքինի պէտք է ըլլան:

Ընկերութիւնը 30 անձերէ բաղկացած Տնօրինական Ժողովէ

(*) 1847ին Իզմիրի **Արշալոյս** թերթին Պոլսէն ղրկուած թղթակցութենէ մը կը տեղեկանանք թէ այդ տարին Պոլսոյ մէջ 24-25 հայ վարժարաններ գոյութիւն ունէին: Տասերուն մէջ կ՚ուանդուէին իտալերէն եւ ֆրանսերէն լեզուները (1901ի Ընդարձակ Օրացոյց, **Հ. Ասատուր**) :

մը կողմէ կը կառավարուի: Այս ժողովը կ՚ընտրուի անդամական ընդհանուր ժողովին կողմէ:

Այս կանոնագիրը կը պատրաստէ Նիկողոս Զօրայեան եւ Մասիսի մէջ յօղուածով մըն ալ կը դրուատէ այդ յառաջդիմական ձեռնարկը:

Անմիջապէս կը ձեռնարկուի մատենադարանի եւ ընթերցարանի հաստատութեան, ինչպէս նաեւ աժանագին գրքերու հրատարակութեան:

Ընթերցասիրացին կ՚անդամակցին նաեւ Համբարձում Ալթունճեան (եռանդուն երիտասարդ մը), Տիգրան Գարակէօզեան, Տիգրան Կիւմիւշկէրտան, Յակոբ Ոսկան, Մատթէոս Այվազեան, Սահակ Փէշտիմալճեան, Միքայէլ-Մոմճեան, Մկրտիչ Աղաթոն, Գրիգոր Մարգոսեան եւ ուրիշներ, ամէնքն ալ ժամանակին լուսամիտ մարդոց ուշագրաւ դէմքերէն:

Իսկ ընկերութեան պաշտպան կ՚ըլլան Պետրոս Խորասանճեան, Պօղոս Աճեան, Նիկողոս Հովեան, Ստեփան Արզումեան, Սահակ Ապրօ եւ Մկրտիչ Մոմճեան:

Ընթերցասիրացի վարչական կազմը կ՚ընտրէ իր դիւանը հետագայ անձերէն.

Նախագահ	Համբարձում Ալթունճեան
Փոխ-Նախագահ	Կարապետ Իւթիւճեան
Ատենադպիր	Մանուկ Աղասեան
Փոխ-Ատենադպիր	Տիգրան Կիւմիւշկէրտան

Նիկողոս Պալեան շինել կու տայ ընկերութեան համար գեղեցիկ մատենադարան մը, որ քիչ ատենէն կը լեցուի հազարի մօտ գրքերով:

1857ին Գումգաբուի մէջ կը կազմուի նաեւ Եղբայրսիրական խումբը, որուն նպատակը կ՚ըլլայ անուս չափահասներուն համար ձրի դասախօսութիւն հաստատել:

Այս թուականներուն քանի մը նոր մարմիններ ալ կը կազմուին, նպատակ ունենալով օգնել վարժարաններուն եւ դասագիրք հայթայթել աղքատիկ տղոց:

5.— ԹԱՏՐՈՆԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

Գրպատումներու ընթացքին անակնկալ մը եղաւ այդ յառաջդիմասէր ձգտումներուն ու ձեռնարկներուն հետ դիմաւորել Հայ

Թատրոնի պատմութեան սկզբնական շրջանը լուսաւորող մէկ քանի իրողութիւններ, որոնք կապ ունին Մայր վարժարանին հետ, 1850ի վերջերը եւ 1860ական թուականներուն սկիզբը:

Արուսեակ Փափազեան

Ասիկա յիշատակելէ վերջ պիտի դառնանք Գումգաբուի կրթական կեանքին:

1857ին Լուսաւորչեան աղջկանց վարժարանին ընթացքը փայլուն յաջողութեամբ կ'աւարտէր Օր. Արուսեակ Փափազեան: (*)

Վարժարանին Հոգաբարձութիւնը զինքը նոյն տարին իսկ պաշտօնի կը կոչէ: Տարուան մը պաշտօնավարութենէ ետք սակայն Օր. Արուսեակ իր մէջ կ'զգայ թատերական կոչում: Կը ձգէ ուսուցչական ասպարէզը եւ կը մտնէ Բերայի Նորակազմ Թատերախումբին մէջ, առաջին իսկ ներկայացումին ի յայտ բերելով բնատուր տաղանդ եւ արուեստագէտի շնորհ:

Օր. Արուսեակ առաջին կինն է որ թատերաբեմի վրայ հայ լեզուով դեր կը կատարէ: Իր գործակիցներն էին Վարդովեան, Մնակեան, Պէնկլեան, Մաղաքեան եւ ուրիշ տաղանդաւոր դէմքեր:

Օր. Արուսեակ Պոլսոյ եւ Իզմիրի մէջ կ'ունենայ թատերական բեղուն գործունէութիւն:

1862ին, Փրանսացի թղթակից մը իզմիրեան թերթի մը մէջ զայն կը կոչէ Հայ բեմին «Օրիորդ Մարս»ը:

Այս թուականներուն Մայր վարժարանի ուսուցիչներէն Ներսէս Մեզպուրեան (յետոյ Փարիզի բժշկական համալսարանէն

(*) Դիտելի է որ Լուսաւորչեան աղջկանց վարժարանի նախընթաց շրջաններու մասին քիչ տեղեկութիւններ կան: Ասիկա հետեւանքը կարելի է նկատել այն իրողութեան որ շրջանաւարտուհիները հանրային կեանքի չեն խառնուած — բացի սակաւաթիւ ուսուցչուհիներէ — մինչդեռ այրերը մէկէ աւելի ասպարէզներու հետեւած աւելի շատ յիշատակելի անուններ թողած են իրենց ետին, որոնց կեանքին քննութիւնը դիւրացուց այս աշխատասիրութիւնը:

վկայուած) թատերախաղ մը ներկայացնել կու տայ Լուսաւորչեան աղջկանց վարժարանին մէջ: Խաղն էր Ջորս Օրիորդ: (*)

Թովմաս Ֆասուլեաճեան

Ներկայացման օրը, աղջկանց վարժարանին մէջ, հրաւիրեալները կ'զմայլին դերակատար չորս նորահաս աղջիկներու խաղարկութեան:

Երկրորդ ներկայացում մը եւս կը տրուի, յատկապէս կին հանդիսականներու խնդրանքով:

Ըստ «Մասիս»ի, երեւելի հայ ընտանիքներու հետ ներկայ կը գտնուի նաեւ դերասանուհի Արուսեակ եւ դերակատար աղջիկներէն մէկուն ճարտարութիւնը գնահատելով, իր ձեռքովը անոր կընուիրէ ծաղկեայ շքեղ պսակ մը:

Գրեթէ նոյն թուականներուն Մայր վարժարանի գրասեղաններուն վրայէն իսկ կը յայտնուի ուրիշ թատերական դէմք մը,— Թովմաս Ֆասուլեաճեան, որ յառաջիկային Թուրք Թատրոնի հիմնադիրներէն պիտի ըլլար:

Կը պատմուի թէ Թովմաս դպրոցին մէջ հիանալիօրէն կ'ընդօրինակէր ու կ'արտայայտէր իր ուսուցիչներուն նկարագիրներն ու շարժուձեւերը: Ասոր համար ան սաստ կը պատժուէր:

Թէեւ ուշիմ ու նրբամիտ տղայ, բայց առանց աւարտելու վարժարանին ընթացքը կը մեկնի, մասնակցելու համար Խասգիւղի դպրոցական ներկայացումներուն (1858): Ասկէ կ'սկսի Ֆասուլեաճեանի բեմական գործունէութիւնը եւ կը տեւէ մինչեւ 1890ական թուականներու վերջերը: (**)

6.— ԿՐԹԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ՄԻՆՉԵՒ ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Յովհաննէս Տ. Պօղոսեան մինչեւ իր քահանայ ձեռնադրուիլը,

(*) 1929ի Թէոդիկի **Ամէնուն Տարեցոյցին** մէջ (Տօքթ. Ա. Ն. Մեզպուրեանի կողմէ) կ'ըսուի թէ Տօքթ. Ներսէս Մեզպուրեան 1862ին հրատարակած է «Ջորս Օրիորդ կամ Ուսումնասէրք եւ կամ Ուսումնատեացք» ողբերգութիւնը որ վերոյիշեալ թատերախաղն է: Տօքթ. Ն Մեզպուրեան լոյս ընծայած է նաեւ «Արտաքսիա, հալածուած զաւկան գիշերոյ» թատերգութիւնը:

(**) **Թրքահայ բեմն ու իր գործիչները.** Շարասանի Տպ. Պոլիս 1915:

(1844) կը վարէ Մայր վարժարանի տեսչութիւնը: Իրեն կը յաջորդէ եղբայրը Գալուստ Տ. Պօղոսեան, որ ընդհ. դաստիարակի պաշտօն ունէր արդէն:

Այս թուականներուն Պէզճեան Մայր վարժարանի ուսուցչական կազմը կը զօրանայ Պոլսոյ լաւագոյն ուժերով:

Մալէզեան պատուելիէն եւ Խ. Պարտիզպանեանէն զատ կը պաշտօնավարէին՝

Տիրացու Աւետիս Պէրպէրեան (ուսուցիչ գիտութեանց եւ ընդհ. դաստիարակ) որ ըստ Կ. Իւթիւճեանի բժշկութիւն ալ ըրած է: «Վարժապետ» ստորագրութեամբ իտալերէն դեղագրեր կը պատրաստէր, իսկ դպրոցի աշակերտներէն մէկուն տունը եթէ հիւանդութիւն պատահէր, ուրիշ բժիշկ չէր ղրկուեր:

Ռեթէոս Գրիգորեան (Հերիգլիկ Հօճա) արաբերէնի, պարսկերէնի եւ թուրքերէն լեզուներու մէջ իր շրջանի ամէնէն հմուտ ու հեղինակաւոր ուսուցիչն էր: Առաջին անգամ ըլլալով նախակրթարաններու յատուկ թուրքերէն քերականութիւն կը հաստատէ: Իր պաշտօնավարութեան ամբողջ շրջանին, որ կը տեւէ 50-60 տարի Մայր վարժարանի աշակերտները միշտ առա՛ջին հանդիսացած են թուրքերէնի, պարսկերէնի եւ արաբերէնի մէջ:

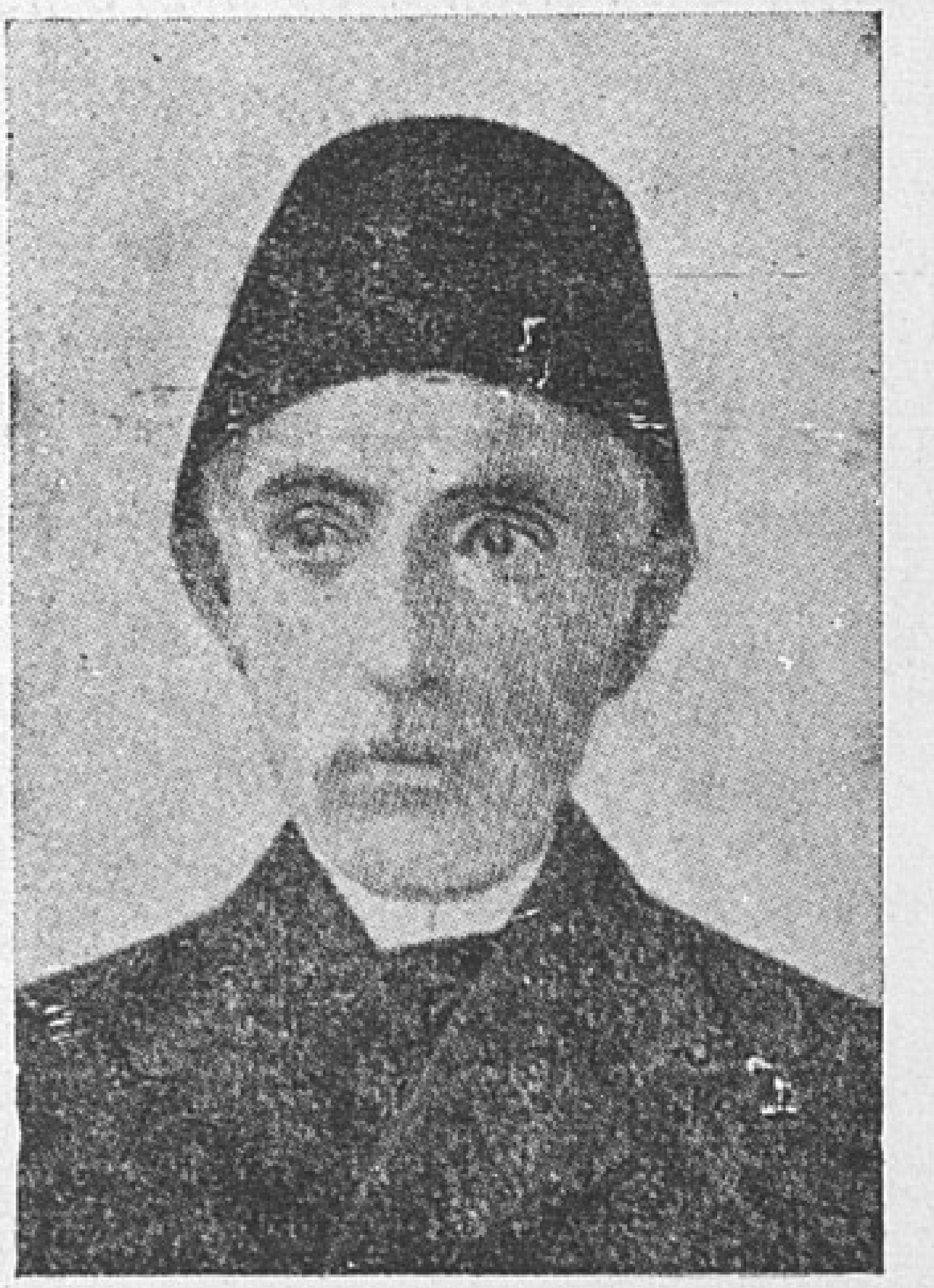

Յարութիւն Թիւլեան

Յարութիւն Թիւլեան (Միւսիւ Բասգալ) Ուսողութեան, Տոմարակալութեան եւ Բնագիտութեան ուսուցիչ: Նոյնպէս երկար, արդիւնաւոր պաշտօնավարութիւն կ'ունենայ, ինչպէս պիտի հանդիպինք զանազան շրջաններու մէջ:

Ներսէս Մեզպուրեան որ իր ուսուցչութեան առաջին շրջանին իսկ լոյս կ'ընծայէ դասագիրք մը (Առաջնորդ Հայ Ընթերցանութեան կամ Նոր Քերական կամ Հեգարան պատկերազարդ) արժանացած 16 տպագրութեան:

Երաժշտագէտ **Արիս Յովհաննէսեան** եւ ուրիշներ:

Իտալերէնի ուսուցումը ատեն մը եւս կը շարունակուի: Իբր օտար լեզու սկիզբէն զայն նախընտրած էին, խորհելով թէ անով միջոց մը պիտի ըլլայ պայքարելու

համար Մխիթարեաններու եւ այլ բրօբականտի շարժումներուն դէմ:

1850ի վերջերը նախապատուութիւն կը տրուի Ֆրանսերէնին, եւ անոր ուսուցումը կը յանձնուի Ֆրանսագէտ Յակոբ Ոսկանի, որ նաեւ կարող հայկաբան էր: Յ. Ոսկան շատ փնտռուած ուսուցիչ մըն էր Պոլսոյ մէջ: Տարիներ առաջ Տատեաններու ապարանքը ամիրայական ընտանիքի զաւակներուն դասախօսն ու դաստիարակը եղած էր: Ունեցած է ազգային ու գրական բեղուն կեանք: Իսկ Մայր վարժարանի իր պաշտօնավարութիւնը տեւած է տասնեակմը տարիներ: Ատեն մը գրաբար ալ աւանդած է:

Յակոբ Ոսկան

Մինչեւ Սահմանադրութեան տեւող շրջանին Մայր վարժարանին ընթացքը աւարտողներէն կը յիշուին.

Ռուբէն Զարիչեան (յետոյ Բարթողիմէոս Սրբ.) որ ուսուցչական պաշտօններ ալ վարելէ վերջ կուսակրօն կը դառնայ: 1861ին 25 տարի առաջնորդ Պրուսայի, յետոյ Պատր. Տեղապահ Պոլսոյ:

Ներսէս Եպս. Ալլահեան (Պատր. Փոխանորդ Պոլսոյ) նոյնպէս ուսուցչական եւ առաջնորդական պաշտօններ կը վարէ.

Գէորգ Զարդարեան, որ 1851ին Մայր վարժարան կը մտնէ եւ անոր ընթացքը աւարտելէ ետք, իբրեւ Թաղակ. Խորհրդոյ անդամ եւ հոգաբարձու գնահատելի ծառայութիւններ կը մատուցանէ Գումգաբուի կրթական գործին յառաջդիմութեան համար, ինչպէս պիտի տեսնուի:

Մկրտիչ Աճեմեան հանրածանօթ բանաստեղծ եւ թատերագիր իր նախնական ուսումը կ'ստանայ Մայր վարժարանի եւ Բերայի Նարեկեան դպրոցին մէջ: 1858ին կ'աւարտէ Վենետիկի Մխիթարեան վարժարանը:

Եղիազար Մելիքեան շրջանաւարտ (1858ին) որուն պիտի ծանօթանանք աւելի ետքը:

*
* *

Պէզճեան Մայր եւ Լուսաւորչեան աղջկանց վարժարաններուն աշակերտութեան թուին, ուսման եւ մատակարարութեան բաղդատական վիճակին մասին բաւարար տեղեկութիւններ կը պակսին:

1858–59 շրջանին, Բարոնակ պէյ Ֆէրուհխանի կողմէ պատրաստուած պաշտօնական վիճակագրութենէ մը միայն կը հասկընանք որ Պոլսոյ հայ ազգային դպրոցներուն թիւն էր 42, ուր կը յաճախէին 5531 երկսեռ աշակերտներ (4376ը մանչ եւ 1555ը աղջիկ). Գումգաբուի Մայր վարժարանի աշակերտութեան թիւն էր 264 (մանչ): Տարեկան պիւտճէն 66,000 դրշ. ուսուցիչներուն թիւը վեց: Աղջկանց վարժարանին մասին ոեւէ յիշատակութիւն չկայ:

Այս միջոցին կառավարութիւնը մեծ զարկ տուած էր հանրային կրթութեան: Մասնաւորաբար ուշադրութիւն դարձուցած էր ոչ-իսլամ համարակութիւններու վարժարաններուն վրայ:

Մէարիֆի կեդրոնի ժողովին անդամակցութեան կոչուած էին նաեւ Տէր. Սերվիչէն, Գասպար պէյ Սինապեան, Տէր. Բարունակ պէյ եւ Քոնստանդին Քարաթէոտորի փաշա:

Ահա այս ժողովն է որ պաշտօն կը յանձնէ Բարունակ պէյի մի առ մի քննել վարժարաններուն վիճակը եւ արդիւնքը տեղեկագրել:

Ներսէս Մեզպուրեան

7.— 1860-70Ի ՇՐՋԱՆ

Սահմանադրութեան առաջին տարիներուն Մայր վարժարան կը յաճախէր Մկրտիչ Փորթուգալեան:

Տ. Ջէօկիւրեան հետեւեալ շահեկան դրուագը գրի առած է քաղելով անոր ուսանողական կեանքէն (քառասնամեայ յոբելեանին առիթով).—

«1861ի Սահմանադրական մարմինը իր նիստերը կը գումա-

րէր Մայր վարժարանին մէջ, որով ուսանողները կը փոխադրուէին շրջափակի Ս. Խաչ Ժամը: Մ. Փօրթուգալեան յուզումով կ'երթայ անկիւնէ մը գաղտագողի ականջալուր ըլլալ աղմկալի այդ ժողովներուն՝ ուր երկու կուսակցութիւններ բուռն կերպով կ'ընդհարէին իրարու:

Մկրտիչ Անեմեան

Դպրոցին կառավարիչ Պ. Յովհաննէս, նմանօրինակ ժողովներու միջոցին, տղոց ծնկաչոք «Տէր Ողորմեա» ըսել կու տար, «Ազգիս Հայոց սէր, միութիւն» խնդրելով:

Այս միջոցին ծայր կու տան Լուսաւորեալի եւ Խաւարեալի բուռն պայքարները: Պետական միջամտութիւն կ'ըլլայ: Սահմանադրութեան վաւերացումը կ'ուշանայ: Առժամապէս կը յաղթանակէ Խաւարեալը, որուն ձեռքը կ'անցնին Մայր վարժարանն ու Եկեղեցին: Ուսումնարանին տեսուչ կը կարգուի Տէր Գէորգ քահանայ (1862ին), որ աւելի իր կուսակցական գործովը կ'զբաղի քան թէ կրթական:

Մկրտիչ Փօրթուգալեան

Տէր Գէորգ քահանայի տեսչութեան շրջանը սակայն հազիւ մէկ տարի կը տեւէ: Սահմանադրութիւնը կը վաւերացուի եւ Խաւարեալներու տիրապետութիւնը վերջ կը գտնէ:

Գումգաբուի մէջ ժողովրդային քուէարկութեամբ առաջին Թաղակ. Խորհուրդը կ'ընտրուի 1863ին, հետագայ կազմով.

Բարթողիմէոս Թոգասլեան, Գէորգ Զարդարեան. Գէորգ Մկրտիչեան, Համբարձում Ալթունեան, Մատթէոս Այվատեան, Միքայէլ Մամիկոնեան, Յակոբ Արշակ, Պօղոս Ժամակոչեան, Պօղոս Ծիլա-

ճեան. Պօղոս Վարդանեան, Սերովբէ Անուխեան, եւ Սահակ Մամիկոնեան:

Խորհուրդին առաջին գործը կ՚ըլլայ Պէզճեան եւ Լուսաւորչեան վարժարաններու բարեկարգութեան հսկելու համար իր մէջէն ընտրել հինգ հոգինոց Հոգաբարձութիւն մը: Ասոր կը յաջորդէ ուրիշ մը, բաղկացած Միքայէլ Մամիկոնեանէ, Մատթէոս Այվազեանէ *եւ* Համբարձում Ալթունեանէ:

Վարժարանը օժտուած էր ուսուցչ. նոյն զօրաւոր կազմով:

Ընդհանուր դաստիարակ կը կարգուի Յովհաննէս պատուելի. *որ կարճ միջոց մը տեսչական պաշտօն ալ կը վարէ: Ուսուցչական պաշտօնի կը կոչուի նաեւ Մալէզեան պատուելին յառաջադէմ աշակերտներէն* Տ. Մեսրոպ Քհնյ. Երէցեան, *որ երկար տարիներ կը պաշտօնավարէ թէ՛ իբրեւ հայերէնի ուսուցիչ եւ թէ տնօրէն:*

Աշակերտները վերջին աստիճան կ՚ակնածէին ասոնցմէ: (*)

Այս թուականներուն սրահական դրութիւն կը տիրէր վարժարաններուն մէջ:

Մայր վարժարանը 7 դասարան ունէր: Մինչեւ Դ. կարգ Կրթարանի բաժինն էր. իսկ վերջին երեք կարգերը կը կազմէին Ուսումնարանը, ուր երկրորդականի հաւասար ծրագիր կը գործադրուէր:

Տիգրան պէյ Անէմեան

1860-70ի շրջանին Մայր վարժարանին ընթացքը աւարտած են.

Աքանազինէ Էզնաեան *(1865ին) որ տարիներ վերջ նոյն հաստատութեան անմոռանալի բարերարներէն մէկը կը հանդիսանայ:*

Տիգրան պէյ Անէմեան *(Տօքթ.) որ բժշկութեան կը հետեւի եւ երկարամեայ հանրօգուտ ծառայութեամբ մեծ յարգ կը վայելէ ազգային ու պետական շրջանակներու մէջ:*

Սարգիս Խարայէլեան *եւ* Տիրան Երէցեան, *երկուքն ալ յետոյ բժշկական ասպարէզը ընդգրկած:*

---

[*] Յովհաննէս պատուելի Թօփգաբու կը բնակէր եւ առաւօտ երեկոյ կ՚երթեւեկէր, յանուր «Հեծեալ ի յէշ»:

1868-69 տարեշրջանին՝

Տիգրան Ելքէնճեան

Հայրապետ Շնորհքեան
Տիգրան Ելքէնճեան
Սարգիս Պէրպէրեան
Օննիկ Մարլեան
Օննիկ Խաչատուրեան
Յովհաննէս Իսագուլեան
Գառնիկ
Ջիւմրիւթ Արթին

Առնուազն շատեր հանրածանօթ են արդէն:

Տիգրան Ելքէնճեան, *գրական բարձր արժանիքներով օժտուած, տարիներ ետք անզուգական գրաբարագէտի համբաւ կ'ստանայ:*

Սարգիս (պէյ) Պէրպէրեան, *ծանօթ բժիշկ, որ գնդապետութեան աստիճանին կը բարձրանայ:*

Յովհաննէս Իսագուլեան *օգտակար ծառայութիւններ կ'ունենայ ազգային կեանքի մէջ. այժմ Ընդհ. Ժողովի անդամ:*

1869 70 տարեշրջանին՝

Արիստակէս Ա. քհնյ. Հիսարլեան
Աւետիս եւ Պաղտասար (եղբ.) Խանճեան
Համբարձում (Ամասունի) Կարապետեան (Մեսրոպ վրդ.)
Խաչիկ Խանճեան
Կարապետ Գալֆաեան
Մկրտիչ Արզումանեան
Մեսրոպ Ա. քհնյ. Տ. Մեսրոպեան
Սիմոն Հանչէրեան
Կարապետ Երգիչ Թօփգաբուցի

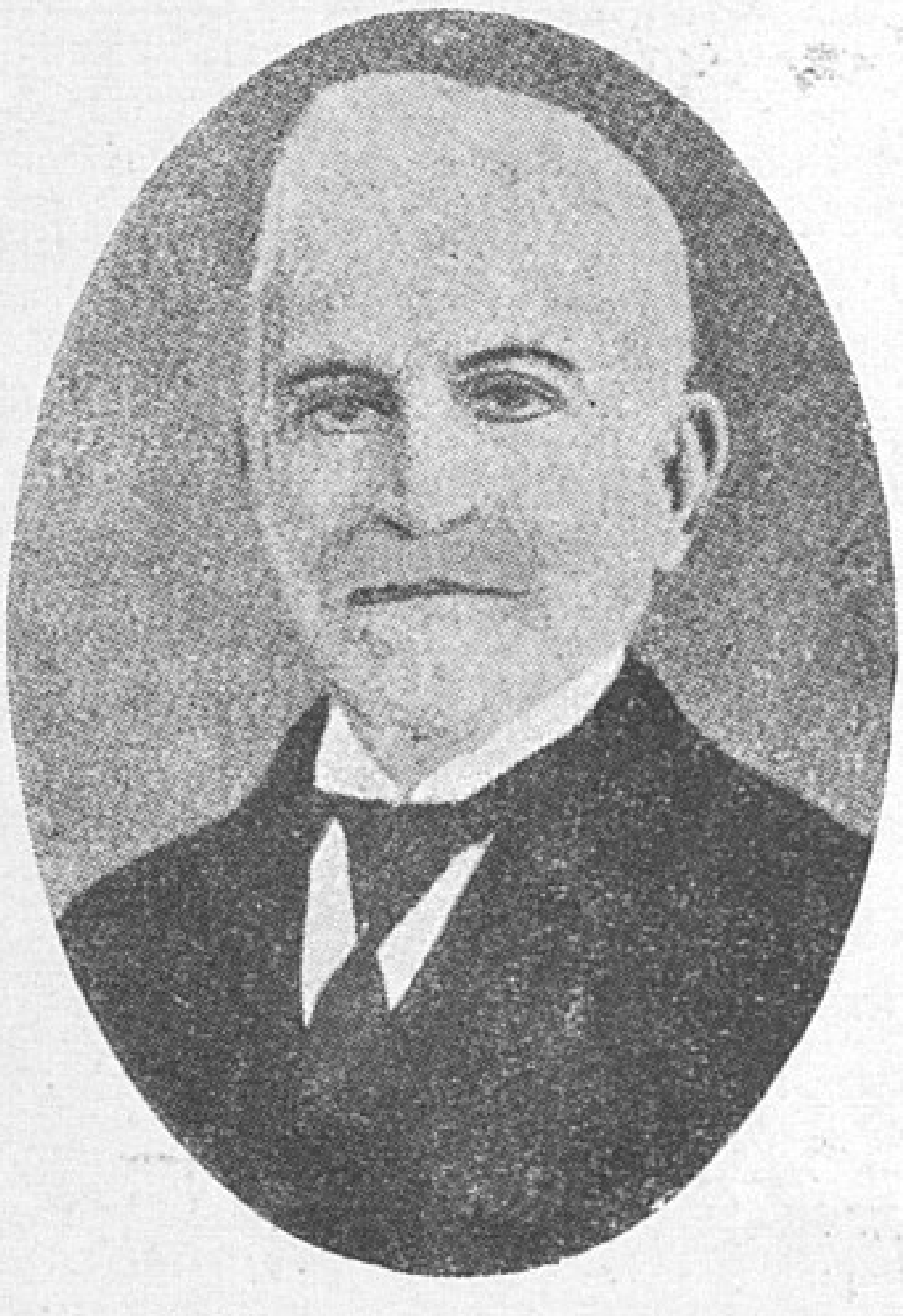

ՏՕՔԹ. Մ. ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ

Մ. Արզումանեան *(Տօքթ.) յետոյ բժշկական համալսարան կը յաճախէ եւ պատուաբեր տեղ մը կը գրաւէ պոլսահայ բժշկական դասին մէջ:*

Մայր վարժարանին աշակերտած եւ 1860 թուականներուն ընթացաւարտ եղած է նաեւ ծանօթ կենսագիր, բանաստեղծ, խմբագիր եւ ազգ. գործիչ Աբրահամ Այվազեան, որուն յիշատակներէն կ'իմանանք թէ իրեն ընկերակից եղած է Իզմիրլեան (յետոյ Պատրիարք եւ Կաթողիկոս)

1860ի վերջերը պաշտօնի կը կոչուի նոր Հոգաբարձութիւն մը, որուն կ'անդամակցին.

Մանուկ Առապեան
Բարթող Թէրհատեան
Մելիքսեդ Մելիքեան
Գապանեան Պատուելի

Աբրահամ Այվազեան

8.— 1870–80Ի ՇՐՋԱՆ

Վերջապէս շրջան մը, որու մասին կարելի է քիչ մը աւելի երկար խօսիլ ձեռք բերուած տուեալներու շնորհիւ: Կը զուգադիպի Խրիմեան եւ Վարժապետեան Պատրիարքներու պաշտօնավարութեան տարիներուն:

Ազգ. Կեդր. Վարչութիւնը մեծ կարեւորութեամբ ձեռք կ'առնէ Ազգ. վարժարաններու բարեկարգութեան խնդիրը:

Խառն Ժողովը Ուսումն. Խորհուրդին պատրաստել կու տայ մանաւոր Հրահանգ մը, որ առանձին առանձին կը ճշդէ վարժարաններու ուսումնական աստիճանը (Նախակրթարան եւ երկրորդական), աւանդուելիք ճիւղերը, անոնց իւրաքանչիւր կարգի վրայ բաշխումը, հոգաբարձութիւններու եւ տեսուչներու փոխադարձ պարտաւորութիւնները, կրթական պաշտօնէութեան առօրեայ պարտականութիւնները, շրջանաւարտի քննութեանց եւ պատժական օրէնքներու տրամադրութիւնները, եւլն. եւլն.:

Յետ քննութեան զայն կը վաւերացնէ, տպագրել կու տայ, (*) կը ցրուէ վարժարանները եւ ամէն ջանք ի գործ կը դնէ ապահովելու համար անոր անթերի գործադրութիւնը:

Այս կրթական Հրահանգը Նախակրթարանի ծրագիրը, բացի

---

[*] **Հրահանգ բարեկարգութեան Ազգ. վարժարանաց** Տպ. Յ. Միւհէնտիսեան 1873։

Ընտելարանէն (ծաղկոց), կը բաժնէ երեք տարեկան շրջաններու, իսկ երկրորդականի շրջանը՝ (որ Ուսումնարանն է) 6 տարիներու:

Ուշագրաւ յօդուած մը կայ (35րդ.), որուն համաձայն հրահանգ կը տրուի «ազգային վարժարանները բանալ նաեւ Կիւրակէ օրերը եւ կամ ձմրան գիշերները, Թաղին կամ գիւղին չափահաս եւ ուսումնատենչ անձանց համար, եւ անոնց վիճակին ու պէտոյից համեմատ ըստ կարգի ուսմունք աւանդել»:

Ինչպէս ամէն ծրագիր, այս Հրահանգն ալ կարելի չըլլար տառացիօրէն գործադրել:

Գէթ Մայր վարժարանին համար այս պարագան կը հաստատուի, տարի մը վերջ, Հոգաբարձութեան լոյս ընծայած մէկ տեղեկագիրը աչքի առջեւ ունենալով:

Առանց բաղդատական եզրերը նշանակելու, ամբողջովին տեղ կու տանք այս հազուագիւտ տեղեկագրին:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՅՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

ՈՐ

Ի ԳՈՒՄ ԳԱԲՈՒ

1874

Սրբազան Հայր, Տեարք եւ Տիկնայք,

Մայր վարժարանիս Հոգաբարձութիւնը երջանիկ կը համարի զինքը որ այս առթիւ իր պաշտօնական վերաբերեալ տարեկան համարատուութիւնը սոյն տեղեկագրովս Ձեզ կը ներկայացնէ՝ Ձեր փորձառական դիտողութիւններէն օգուտ քաղելու նպատակաւ:

Հետեւաբար, ներեցէ՛ք ինձ, որ համարձակիմ մի քանի վայրկեան Ձեր ուշադրութիւնն յիս հրաւիրել:

ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՆՊԱՏԱԿ

Տեղւոյս Պատուարժան Թաղ. Խորհուրդն ընտրեալ եւ Ուսումն. Խորհուրդն վաւերացեալ Հոգաբարձութիւնս հինգ անդամներէ կը բաղկանայ, որ իր պաշտօնավարութեան օրէն կէս նպատակի ունե-

ցած է վարժարանս պատուարժան թաղեցւոց իրապէս օգտակար վի-ճակի մը վերածել եւ առ այս երեք ճիւղերու բաժնուած է նորա ընթացքը.

1. Արհեստաւորի դաստիարակութիւն, որով տղայք վարժարանիս նախակրթարանին մէջ նախնական ուսումներ միայն ուսնելէ յետոյ կրնան արհեստի երթալ, եթէ ուզեն եւ եթէ ծնողք յարմար դատեն:

2. Առեւտրական դաստիարակութիւն, որով աշակերտք վարժարանիս մէջ վաճառականութեան վերաբերեալ նախնական ուսումները ուսնելէ յետոյ, եթէ ուզեն, կրնան վարժարանիս երրորդ ընթացքն ալ սկսիլ. որ է.

3. Գրագիտական դաստիարակութիւն:

Ինչպէս կը տեսնուի, վարժարանս եթէ ոչ լիովին, գէթ ըստ ըս-կզբան, Պաքալօրիէ էզ սիանս եւ էզ լէթր ըսուած ուսումնական ըն-թացից նախապատրաստական դպրոց մ'է:

Գէթ ըստ սկզբան ըսի. եւ ներեցէք ինծ' որ այս կէտը լուսաբանեմ;

Այս վարժարանս էապէս եւ դրապէս վերոյիշեալ ընթացից յար-մարցնելու համար հարկ կ'ըլլար նախ դուրս ձգուած մի քանի կա-րեւոր ուսմանց դասեր ալ աւելցնել, զորս թողուլ պարտաւորուած է Հոգաբարձութիւնս սնտուկին անբաւականութեան տխուր հարկին առ-ջեւ ակամայ խոնարհելով. եւ օր մը անշուշտ շնորհիւ եւ աջակցու-թեամբ պատուարժան թաղեցւոց իւր այս փափաքանացը հասնելու յուսով:

Եւ սակայն Հոգաբարձութիւնս՝ սոյն վարժարանս գէթ այս վի-ճակին մէջ ի յարատեւութեան, յօժարութեան եւ ի յառաջդիմու-թեան պահելը տեսակէտ ընտրելով իրեն, իր վերակազմութեան առա-ջին օրէն փութաց վարժարանիս ծրագրին վրայ ինչ ինչ կարեւոր փոփոխութիւններ ընել եւ դասախօսութիւնք գործնական եղանակի վերածել, որոյ օգտակարութեանն այսօր աշխարհ համոզուած է:

ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆ

Այս տնօրէնութեանց գրեթէ անընդմիջապէս յարակից էր վար-ժարանիս ներքին Տեսչութեան մասը, որ Հոգաբարձութեանս ուշադ-րութենէն չէր կրնար վրիպիլ, վասն զի ինչպէս յայտնի է. վարժա-րանս առանց անոր չէր կրնար ի կանոնաւոր վիճակի ընթանալ եւ ի նոյն յարատեւել: Հետեւաբար Հոգաբարձութիւնս ուշադրութեան առաւ զայս, եւ որովհետեւ տեսուչ եղած արժանիքն ու անհրաժեշտ հանգամանքներն ունենալու է, թէ՛ վարժարանիս մէջ աւանդեալ ուս-մանց գէթ մեծագոյն մասին քաջահմուտ ըլլալու եւ թէ դաստիարա-

կութեան վրայ որոշ եւ յստակ գաղափար ունենալու է. ուստի մեկ կողմանէ նկատելով որ այնպիսի արժանաւոր անձ մը զոհացնելն այսօր իւր կարողութենէն վեր է, միւս կողմանէ ալ նկատելով որ այնպիսի կարեւորագոյն պաշտօն մը վարժարանիս մէջ բաց թողուլն անխուսափելի հետեւանքներ ունի, այն հարկաւորական պարագային ներքեւ Հոգաբարձութիւնս պարտաւորեցաւ վարժարանիս հայկաբանութեան դասատուներէն Արժանապատիւ Տ. Մեսրոպ քահանային յանձնել ի սոյն պաշտօնավարութիւն, տրամադրելով զայն որ անկէ անցք եւ իրողութիւն ընդհուպ Հոգաբարձութեանս տեղեկագրէ, եւ ուրախ եմք յայտարարել որ ըստ այնմ կը վարէ նա սոյն պաշտօնը, առանց փոխարինութեան:

ՆԵՐՔԻՆ ՎԻՃԱԿ

Ա.

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՄԱՍ

Բաղդատութիւն Ուսմանց 1872-73-74 ամաց

1872—1873 [*]

1 Հայերէն իւր սարօքը
2 Գաղիերէն » »
3 Տաճկերէն » »
4 Թուաբանութիւն
5 Աշխարհագր. իւր սարօքը
6 Ալճէպրա
7 Երկրաչափութիւն
8 Տոմարակալութիւն
Բնագիտութիւն
10 Գծագրութիւն
11 Երաժշտութիւն
12 Գեղագրութիւն

1873—1874

1 Հայերէն իւր սարօքը
2 Կրօնագիտութիւն
3 Բարոյագիտութիւն
4 Պատմութ. Հայ-Ազգային եւ ընդհ. ազգաց իւր սարօքը
5 Գաղիերէն իւր սարօքը
6 Տաճկերէն
7 Թուաբանութիւն
8 Ալճէպրա
9 Երկրաչափութիւն
10 Աշխարհագրութիւն
11 Տոմարակալութիւն
12 Բնագիտութիւն
13 Գծագրութիւն
14 Գեղագրութիւն
15 Երաժշտութիւն եւ Ձայնագրութիւն

[*] **12 ուսմունք շաբաթը երկու անգամաւանդելի բացի Հայ Քերականութենէն, որ հանապազօրեայ էր:**

Սոյն բաղդատութենէն ինչպէս որ կը տեսնուի, տարւոյս սկիզբը չորս կարեւոր ուսմունք եւս աւելցած են վարժարանիս մէջ:

Լեզուագիտութեանց դասերն ալ փոխանակ շաբաթը 2ի՝ 3 օրի վերածուած են, ի բաց առեալ ուսմունք եւ գեղարուեստ, որ շաբաթը 2 օր աւանդելի են:

Վարժարանիս ընթացքը 7 տարի է եւ երեքի կը բաժնուի:

Բ.

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ԴԱՍՈՒՑ

1. Ընտելարան
2. Նախակրթարան
3. Ուսումնարան

Առաջին դասարանը վարժարանիս ընտելարանին ճիւղին կը վերաբերի եւ ընթացքը միայն մէկ տարի կը տեւէ:

Երկրորդ, երրորդ եւ չորրորդ դասարանները նախակրթարանի ճիւղին կը վերաբերին, որոց տեւողութիւնը երեք տարի է:

Իսկ հինգերորդ, վեցերորդ եւ եօթներորդ դասարանները ուսումնարանի ճիւղին կը վերաբերին եւ ասոնց ալ տեւողութիւնը նոյնպէս երեք տարի է:

Հոգաբարձութիւնս ցաւ ի սիրտ կը պարտաւորի յայտնել թէ վարժարանիս նախակրթարանի ճիւղը չէ կրցած ըստ արժանւոյն բարեկարգել հակառակ իւր անդուլ ջանից եւ ուշադրութեանց, զորս նա ցուցանել թէեւ չէ դադարեր, բայց կրկին պատճառներով չէ կրցած յաջողիլ, որոյ բացարձակ պատճառը անտուկին արդի անբաւականութիւնն է, որով պարտաւորած է ընտելարանն ու նախակրթարանը ի մի վայր միացնել, որ խիստ անպատեհ է եւ յոյժ վնասաբեր:

Սակայն Հոգաբարձութիւնս այս մասին ալ վհատած չէ, եւ Ձեր բարձր Սրբազնութեան եւ պատուարժան թաղեցւոց շնորհիւ եւ աջակցութեամբը կը յուսայ այս մեծ պակասը լնուլ, եւ վարժարանիս այս երկու ճիւղերուն վրայ իւր խնամքն ու հսկողութիւնը աւելի ընդարձակել, որոյ հարկաւորապէս անհրաժեշտ մեծ պէտք ունին, վասն

գի վարժարանի մը այս երկու եական ճիւղերը Հայ ազգութեան ապագայի խանձարուրն են:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Վարժարանիս այս տարւոյ ընթացքին աշակերտաց թիւը 268 էր, 120 աշակերտք նոր եկած եւ ասոնցմէ 75ը հրաժարած են քիչ մը ատեն մնալէ ետքը, նոյնպէս 268 աշակերտաց մէջէն 99ը հրաժարած են, որով հրաժարելոց ամբողջ գումարն է 154 իսկ ներկայիցը՝ 214:

Ցաւալին այս է որ 40 աշակերտներէ բաղկացեալ կարգ մը յաւարտ ընթացից 5 աշակերտով կը մնայ, որ ըսել է թէ վարժարանս ամէն տարի ուսմանց ընթացքն աւարտող 4–5 աշակերտ միայն կ'ընծայէ ազգին:

Ա, ժանայարգ ունկնդրոց խորին ցաւ կ'ազդէ անշուշտ այն դիտողութիւնս, որուն վրայ կը հրաւիրենք ազնիւ Ծնողաց եւ պատուարժան թաղեցւոց լուրջ ուշադրութիւնը եւ ցաւ է յայտարարել թէ այս մասին Հոգաբարձութեան ջանքն ու աշխատութիւնը ապարդիւն մնացած են:

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Մայր վարժարանիս աշակերտաց տարեկան հարցաքննութիւնները սովորաբար ամէն տարի Մարտ ամսոյ մէջ տեղի կ'ունենային, բայց Հոգաբարձութիւնս ինչ ինչ պատճառներով այլեւս Յուլիս ամսոյ մէջ կատարել յարմար դատեց:

130 հրաւիրագրեր ղրկուեցան պաշտօնական մարմնոց եւ ուսումնական անձանց եւ ասոնցմէ միայն 26 պատուարժան անձինք փութացին անձամբ պատասխանել:

ԱՆՈՒԱՆՔ ՔՆՆՉԱՑ

1. Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր
2. Գեր. Պատրիարքական Փոխ. Հայր Ս. Երուսաղիմայ
3. Գեր. » » » Կ. Պոլսոյ
4. Արժ. Տ. Մատթէոս վարդապետ Իզմիրլեան
5. » Տ. Եղնիկ » Ապահունի
6. » Տ. Պօղոս » Խօլտամեան

7. Արժ. Տ. Գարեգին Վարդ. Սրուանձտեան
8. » Տ. Անտոն » Թարգմանեան
9. » Տ. Գէորգ Քահանայ Արծրունի
10. Վերապատուելի Հայր Կղեմէս Վ. Սիպիլեանց
11. » » Սուքիաս Վ. Պարոնեան
12. Մեծ Աբրահամ էֆէնտի Սաքաեան
13. » » » Տամկաճեան
14. » Աւետիս էֆէնտի Սուրէնեան
15. » Գէորգ » Սքիմարաճեան
16. » Գրիգոր » Յովսէփեան
17. » Կարապետ » Գալստեան
18. » Յովսէփ » Մալէզեան
19. » Մարկոս » Ադաբէկեան
20. » Մինաս » Ձէրազ
21. » Սիմոն » Միքայէլեան
22. » » » Մինէճեան
23. » Ռէթէոս » Պէրպէրեան
24. » Պօղոս » Գալըպճեան
25. » Տիգրան » Մանավեան
26. » Այնթէպցի Հիւսնի էֆէնտի

Քննութիւններն Յուլիս 1են մինչեւ 6 կատարուեցան վերոյիշեալ պատուարժան քննչաց ձեռօք:

(Տեսուչը կը կարդայ իւրաքանչիւրին վկայութիւնքը զոր ուզողը կրնայ տեսնել):

ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՏԱՔԻՆ ՎԻՃԱԿ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՍ

Վարժարանիս եկամտի աղբիւրը գլխաւորաբար թաղ. սնտուկն է որ ամսական 5000 ղրշ. թոշակ կը վճարէ:

Ամսական 1200 ղրշ. ալ գրեթէ վարժարանիս աշակերտաց թոշակէն կը գոյանար, որով եկամտի գումարը կ'ըլլար 6200 ղրշ.:

Վարժարանիս ամսական ծախուց գումարն էր 7290 ղրշ. որով 13,000 ղրուշի չափ բաց պարտք մ'ունեցած է վարժարանս արգոյ Դասատուաց:

Բայց վերակազմեալ Հոգաբարձութիւնս 3-4 ամիս առաջ խնայողութեան բուռն սկզբմամբ ծախուց նուազութեան ձեռնարկելով, ցաւ ի սիրտ պարտաւորեցաւ 3-4 պաշտօնէից հրաժարականն ընդունիլ եւ նոցա պաշտօնը մնացեալ ձեռնհասից վրայ աւելցնել դոյզն յա-

նեղուածօք, որով վարժարանիս մէջէն ոչ թէ ուսմունք, այլ միայն պաշտօնեայ պակսեցաւ:

Այս եղանակաւ թէպէտ ամսական 1030 դրշ.ի խնայողութիւն մը ունեցաւ վարժարանիս սնտուկը, բայց ըստ կանխաց վերոյիշեալ կտակարար հանգուցեալ արժանայիշատակ բարերարին, նախակրթարանի ամսական 600 դրշ.ի թոշակն ալ Հոգաբարձութիւնս դադրեցուցած է:

Իսկ վարժարանիս այսօրուան ամսական ծախուց գումարն է 6260 դրուշ:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

Արքայական Հա՛յր, Տեա՛րք եւ Տիկնայք, ահաւասիկ Հոգաբարձութիւնս ներկայ Տեղեկագրով փութաց իւր պաշտօնավարութեան համառօտութիւնը Ձեզ ներկայացնել, խնդրելով որ բարեհաճիք զայն Ձեր խորին ուշադրութեան եւ շուրջ դատողութեանն առարկայ ընել եւ Ձեր դիտողութիւնքն ու տեսութիւնը Հոգաբարձութեանս հաղորդել, որոցմէ կը սիրէ օգտուիլ:

Նաեւ Հոգաբարձութիւնս, շնորհիւ պատուարժան Թաղակ. Խորհրդոյ եւ աջակցութեամբ ազնիւ թաղեցւոց, կը յուսայ որ թէ՛ յիշեալ 13,000 դրշ.ի բաց պարտքը կը վերնայ, թէ՛ վարժարանիս սընտուկը իւր հաւասարակշռութիւնը կ'ստանայ եւ թէ Տեղեկագրոյս մէջ յիշուած բարեկարգութեան եւ ուսմանց վերաբերեալ անհրաժեշտ պէտքերը կը հոգացուին յօգուտ եւ յառաւել պայծառութիւն վարժարանիս:

Հոգաբարձութիւնս երբ իւր ակնկալած ձեռնտուութեան եւ աջակցութեան պատահելու երջանիկ բաղդին արժանանայ, իւր շնորհակալութիւնքը կանխաւ մատուցանելով, կը յայտարարէ միանգամայն որ իւր ջանքերն ալ համեմատաբար եւ աստիճանաբար պիտի աւելցնէ, վասն զի ինչպէս յայտնի է, անտարբերութիւնը վհատութիւն կը ծնի, իսկ քաջալերութիւնը ոյժ եւ անսահման զօրութիւն կ'արտադրէ, որով մարդս մինչեւ անգամ հրաշքներ կը գործէ:

Հոգաբարձութիւնս արժան կը դատի նաեւ իւր խնամոց եւ հըսկողութեանն յանձնուած վարժարանին արգոյ դասատուները ներկայացնելով, իւր հրապարակական գոհունակութիւնները յայտնել անոնց, որք անձանձիր ջանացած են Հայ մանկտոյն սիրտն ու միտքը կրթել:

ԱՆՈՒՍԱՆՔ ԴԱՍԱՏՈՒԱՑ

Արժ. Տ. Մեսրովպ Քահանայ Ե. Ե. Երեցեան, տեսուչ եւ դասատու Հայ-Քերականութեան, Կրօնագիտութեան եւ Բարոյագիտութեան:

Մեծ. Մինաս Էֆ. Գափամաճեան, դասատու Հայ-Գրականութեան եւ Հայ-Ազգային եւ Ընդհ. ազգաց պատմութեան:

Մեծ. Յակոբ Էֆ. Ոսկանեան դասատու գաղիերէնի:

Մեծ. Կարապետ Էֆ. Խաչատուրեան, դասատու տաճկ. Գրականութեան:

Մեծ. Ռեթէոս Էֆ. Գրիգորեան, դասատու Արապ սարֆի:

Մեծ Յարութիւն Էֆ. Թիլեան, դասատու Թուաբանութեան, Ալ-ճեպրայի, Երկրաչափութեան, Աշխարհագրութեան, Տնտեսավարութեան եւ Բնագիտութեան:

Մեծ. Արիս Էֆ. Յովհաննէսեան, դասատու Երաժշտութեան եւ Ձայնագրութեան:

Մեծ. Պետրոս Էֆ. Սրապեան, դասատու Գծագրութեան:

Մեծ. Միհրան Էֆ. Տէօֆմէնէեան, դասատու Գեղագրութեան:

Մեծ. Եփրեմ Էֆ. Փափազեան, ընդհանուր կառավարիչ:

Համարատեսք Նախակրթարանի Յովհաննէս եւ Գալուստ աղայք:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Հոգաբարձութիւնս կը փութայ իւր խորին շնորհակալիքն յայտնել այն պատուարժան Անձանց, որք փութացին իրենց ներկայութեամբը պատուել վարժարանիս աշակերտաց տարեկան հարցաքննութիւնը եւ Ձեզ, Սրբազան Հա՛յր, Տեա՛րք եւ Տիկնայք, որ հաճեցաք Ձեր պատկառելի ներկայութեամբը պատուել այսօր աշակերտաց մրցանակաբաշխութեան հանդէսը, որով Հոգաբարձութիւնս վարձատրուած կը համարի իւր աշխատութիւնքը. յուսալով միանգամայն որ պիտի բարեհաճիք Ձեր ջանքն ու աջակցութիւնը նուիրել իրեն, որով միայն պիտի կրնայ անշփոթ եւ յարատեւ գործել յօգուտ եւ ի յառաջդիմութիւն թաղիս:

ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

Եղիազար Մելիքեան (Ատենապետ)
Երամ Ճենազեան (Ատենադպիր)
Մանուկ Ճ. Արապ՚եան (Համարակալ)
Կարապետ Աղարփմանեան
Բարթող Քիւրճիւպաշեան

* * *

Տեղեկագրին մէջ զանց առնուած է բոլորովին շրջանաւարտներու անուններուն յիշատակութիւնը: Այս թերին պիտի ամբողջացնենք եւ պիտի անցնինք յաջորդող տարիներու ընթացքին տեղի ունեցող փոփոխութիւններուն:

1873 – 74 տարեշրջանին Մայր Վարժարանը աւարտած են (ուսման եւ բարի վարուց Ա. մրցանակով).

Պարգեւ Փափազեան
Մկրտիչ Սերվիճեան
Յովհաննէս Տիրացուեան
Միհրան Իւսիւֆեան եւ
Մարտիրոս անունով գաւառացիմը:

Պարգեւ Փափազեան ծանօթ է ազգային կեանքի մէջ ունեցած իր անբասիր գործունէութեամբ: Զանազան պատասխանատու եւ բարձր պաշտօններ վարած է օտար եւ ազգային հաստատութիւններու մէջ: Անդամակցած է ժողովներու, եւ այսօր Ընդհ. Ժողովի Բ. ատենապետն է:

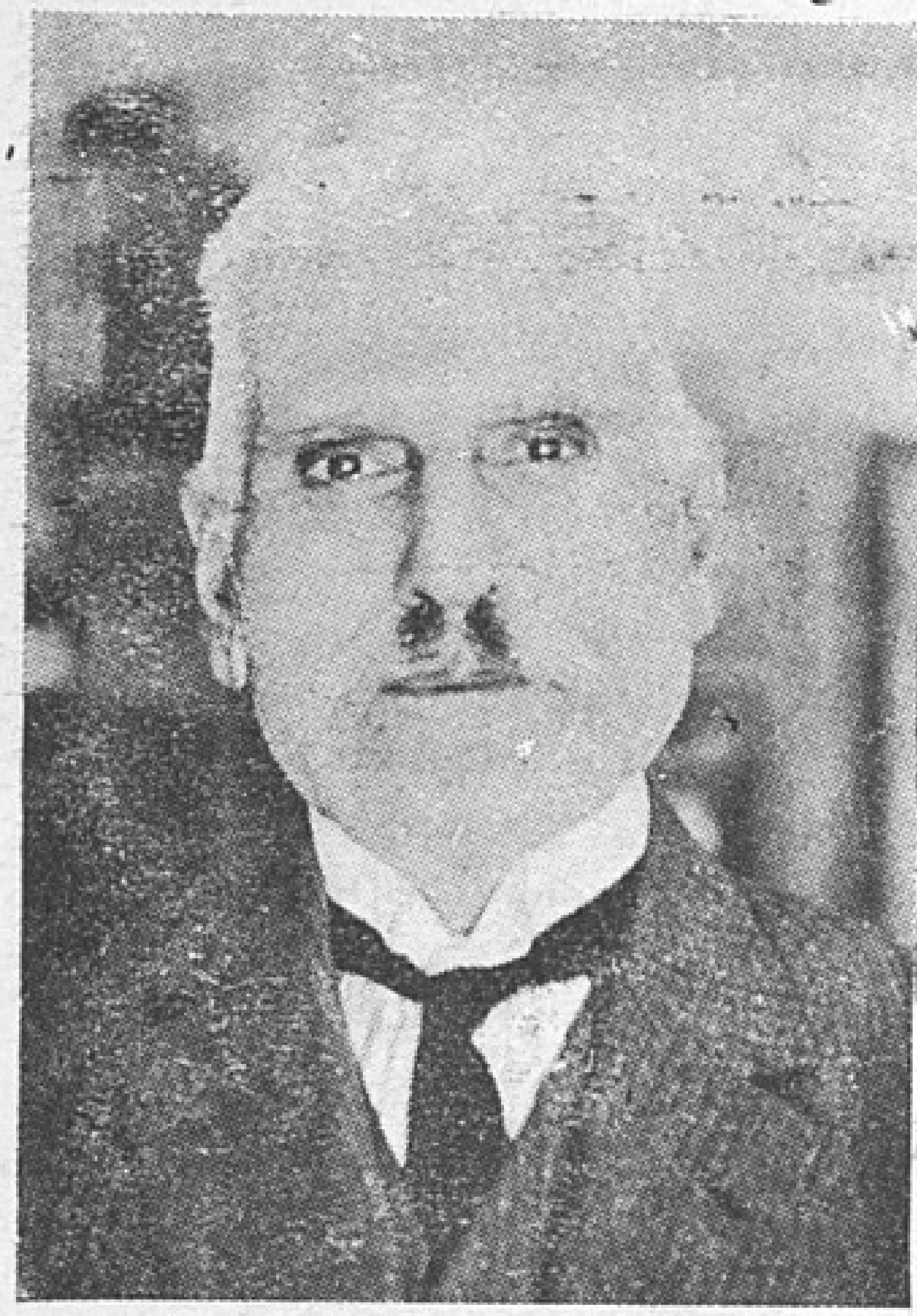

Պարգեւ Փափազեան

Մկրտիչ Սէրվիճեան պատուաւոր դիրք մը գրաւած է Պոլսոյ առեւտրական ասպարէզին մէջ:

Պ. Փափազեանի վկայութեան համաձայն վկայականներու բաշխումը տեղի ունեցած է շատ հանդիսաւոր կերպով: Վարժապետեան պատրիարք անձամբ յանձնած է վկայականները՝ ի ներկայութեան կրթական նախարար Քեմալ փաշայի:

Դարձեալ տեղեկագրին մէջ կը պակսին անունները Մատթէոս Ծ. Վրդ. Իզմիրլեանի (որ կրօնքի եւ բարոյագիտութեան դասաւանդած է) եւ գրագիտութեան ու գրաբարի ուսուցիչ Թորոս Նազարեանի(*): Երկուքն ալ դասախօսած են բարձրագոյն կար-

[*] 24 տարի անընդհատ ուսուցիչ, կեանք վարած է: Մեր նախնեաց մատենագրութեան իր խոր հմտութենէն զատ ան տիրացած էր անգլիերէնի: Թ. Նազարեանի երկհատոր գրաբար ընտիր հատուածոն երկար ատեն իբր դասագիրք գործածուած է Պոլսոյ ազգ. դպրոցներու վերի կարգերուն: (Թէոդիկ այս ծանօթութիւններ կուտայ 1926ի տարեգիրքին մէջ Նազարեանի գրաբար մէկ գողտրիկ քերթուածին (Աղօթք) հրատարակութեան առիթով:)

գերուն: Հաւանաբար ընդհատումներ ունեցած եւ վերստին շարունակած են:

1875ին Հայերէն լեզուի ուսուցչութեան կը հրաւիրուի նաեւ յայտնի գրագէտ եւ ազգային գործիչ Մինաս Չերազ, որ նախորդ շրջանին իբր քննիչ լաւագոյն տպաւորութիւններ ունեցած էր արդէն: Սակայն Մ. Չերազ կը պաշտօնավարէ մէկ տարի, եւ կը հեռանայ աւելի անհրաժեշտ պարտականութիւններ ստանձնելու համար:

Մայր վարժարանի հիմայքը կ'աւելնար Չերազի, Նազարեանի նման կարողագոյն ուժերու յաւելուածով:

Իզմիրլեան Ծ. Վարդապետ

Մայր եկեղեցիի քահանաներէն Տ. Եղիազար Բարթուղիմէոսեան կը հաւաստէ թէ 1875ի շրջանաւարտներէն է: Իրեն ընկերակից միւս ընթացաւարտներն եղած են.

Միսաք Մանուկեան

Մագսուտ Անպարճեան եւ

Միհրան Միքայէլեան

Այս շրջանին գծագրութեան ուսուցիչ կը կարգուի Միմոն Ֆելեկեան: Ընդհ. կառավարիչի պաշտօնը կը վարէ Սենեքերիմ Գազանճեան, որ յետոյ Սսոյ վիճակին համար քահանայ կը ձեռնադրուի:

Աւելի ետք, վարժարանին ընթացքը կ'աւարտեն նաեւ.

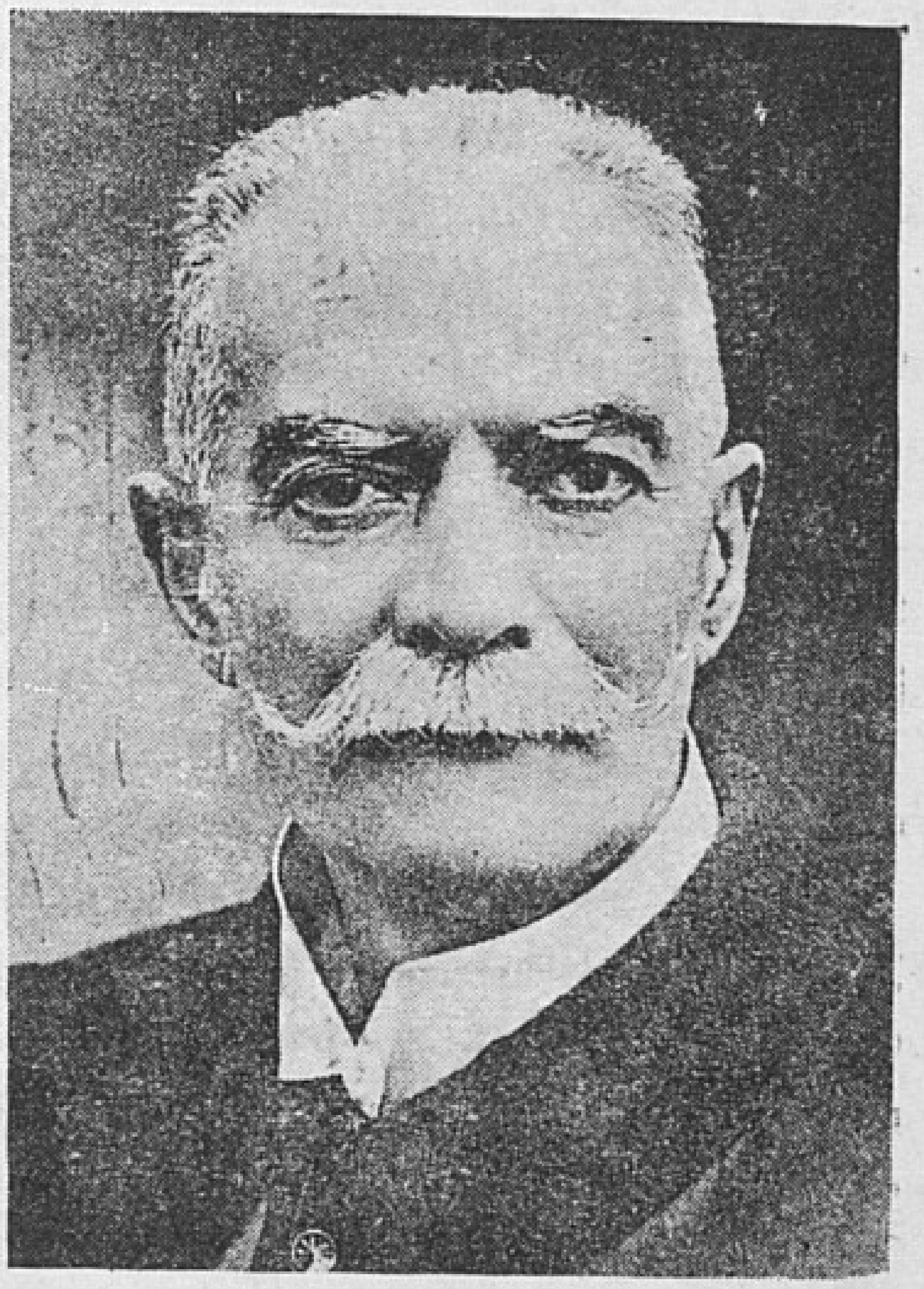

Մինաս Չերազ

Իգնատիոս սրկ. գ. Տիրճեան, Խաչիկ Խանճեան եւ Միքայէլ:

Իսկ 1877ին Մայր վարժարանէն շրջանաւարտ կ'ըլլէ Բիւզանդ Քէչեան: Ցաւալի է որ իր ընկերակիցներուն անունները ստուգել կարելի չեղաւ: Հայ լրագրութեան անզուգական վեթերանին պատանեկութեան կեանքը վերջին աստիճան հետաքրքրական է: Բիւզանդիոն երբ կ'սկսի հրատարակուիլ (1896), Քէչեան Քառասնամեակ մը Հայ լրագրութեան մէջ խորագրին ներքեւ կը պատմէ նաեւ իր դպրոցական կեանքին յիշատակները: Նոյնութեամբ հոս տեղ կու տանք այդ թանկագին ու վաւերական վկայութիւններուն.

Տ. Եղիազար Բարթուղիմէոսեան

«18 տարեկան էի, երբ աւարտեցի Պէզճեան-Մայր վարժարանը (1877): Օսմաներէնի, Ֆրանսերէնի, տոմարակալութեան դասեր կու տային: Նիւթական վիճակիս անձկութիւնն հարկադրած էր զիս նոյնիսկ աշակերտութեանս միջոցին ուսման ժամերէս գողնալով օգնական դասատուի պաշտօն վարելու: Դ. կարգի դասընկերներուս հետ հայերէնի, Ֆրանսերէնի, թուաբանութեան եւ այլ դասեր առնելէ ետքը, քովի դասարանը կը մտնէի անոնց օսմաներէն դասախօսելու:

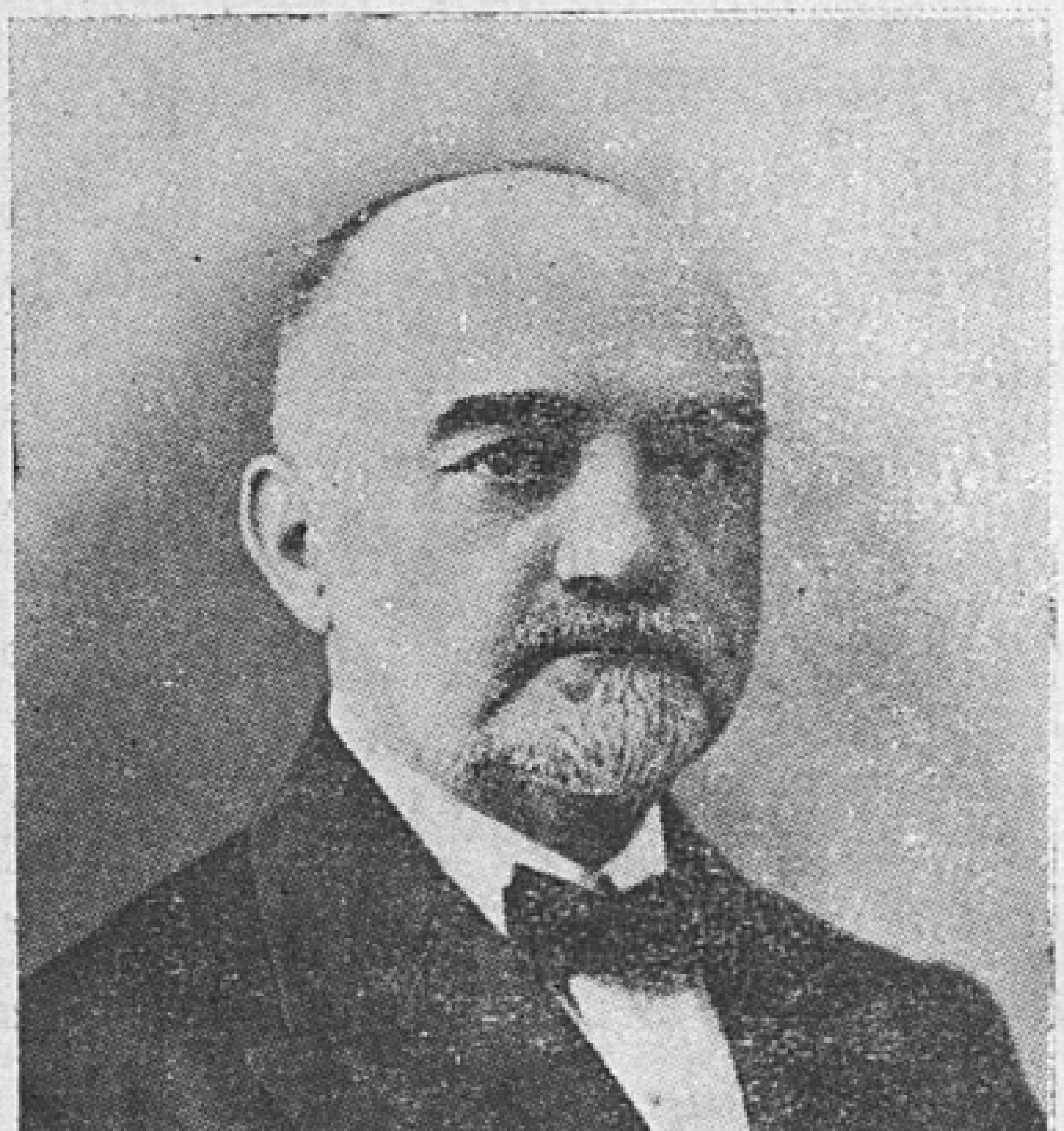

Բիւզանդ Քէչեան

Տասն եւ չորս տարու էի երբ Ամասիայէն Պոլիս դարձայ եւ Մայր վարժարան մտայ:

Հայկաբան ուսուցիչս էր Մալէզեան պատուելի: Անոր յաջորդեց Թորոս Նազարեան: Մեր հոգաբարձուներուն մէջ կը յիշեմ որ Եղիազար Մելիքեան եւ Ճենազեան շատ հոգ կը տանէին որպէս զի հայկաբանու-

թեան ուսումն առաջադէմ ըլլար Մայր վարժարանին մէջ: Պատուոյ կէտ մը կը նկատէին որ Ազգին առաջին վարժարանին, Պատրիարքարանի դպրոցին մէջ, հայկաբանութիւնը բարձր ի գլուխ կենար, խնամով աւանդուէր. եւ Ազգին հայերէնի ուսուցիչներն այն համատասութենէն ելնէին: Հա՞րկ է ըսել որ այն ատեն ուրիշ կեդրոնական վարժարան չկար: Ամէնէն մեծ տեղը Մայր վարժարանին կը պատկանէր, Տաճնազարեանի վաղանցիկ շուքին եւ անտեղի աղմուկին չնայելով:

Բաղդատմամբ Մալէզեան պատուելիին՝ Թորոս Նազարեան աւելի նոր մարդ մ'էր, եւ աւելի նոր մէթոտով գրաբարն աւելի սիրցուց մեզ:

Մայր վարժարանին մէջ անգլիերէնի դաս չկար: Քառորդ դար առաջ, եւ աւելի ետքը, միայն Սամաթիոյ վարժարանին մէջ անգլիերէն կը սորվեցնէին, որովհետեւ տեղւոյն Թաղ. Խորհուրդին անդամները Մանչէսդրի եւ Լիվըրբուլի հետ գործ ունեցող վաճառականներ էին շատ անգամ եւ կ'ուզէին որ իրենց զաւակներն անգլիերէն գիտնան: Մայր վարժարանին մէջ միայն ֆրանսերէն կար, զոր Յակոբ Ռոլյան կը դասախօսէր, եւ յետոյ դասախօսեց Ստեփան Գարաբեան:

Ստեփան Գարաբեան

Օր մը Լեվընդ Հէրըլս կը կարդայի դպրոցին մէջ, եւ անգլիերէն բառ մը չհասկնալով, մեր ընդհանուր կառավարիչին դիմեցի, որ էր Պիւզիւքեան, գիտնալով որ անգլիերէն կը հասկնայ. եւ այն բառն հարցնելուս առթիւ ամբողջ պարբերութիւնը կը կարդայի, որ այսպէս կը սկսէր.

-- Լը ժուռնալ Թիմ տի քը

— Թերթին անունը սխալ կարդացիր, ընդմիջեց կառավարիչը: Այն թերթին անունը թէեւ թիմ կը կարդացուի, բայց բառն անգլիերէն է, եւ ժամանակներ կը նշանակէ: Պիտի կարդացուի Թայմզ:

— Սա՞նկ կը գրուի Թայմզին անունը:

Մեքենաբար այս հարցումն ըրի ,բայց շատ ամչցայ աշխարհահռչակ թերթին անունը սխալ կարդալուս համար: Ասիկա շատ դպաւ ինծ, մանաւանդ որ ընդհանուր կառավարիչին բրած դիտողութիւնը դասընկերներէս ոմանք ալ լսեցին:

Որոշումս տուի անմիջապէս: Քանի որ անգլիերէն լեզուին բառերը ֆրանսերէն միայն կարդացողներուն այսպիսի գէշ կատակներ կ'ընեն, քանի որ անգլիերէն բառերու ընթերցումն այնքան կը տարբերի ուրիշ եւրոպեան լեզուներու բառերուն ընթերցումէն, ուրիշ ճար չկայ բայց եթէ անգլիերէն լեզուին գէթ պարզ ընթերցումը սորվիլ:

Այս որոշումը տուի թէեւ, բայց զայն գործադրելու համար փարա մը չէի կրնար ծախսել: Իբրեւ օգնական դասատու 60 ղրշ. ամսական կու տային ինծ, բայց այդ դրամէն ամիսն հազիւ 10 ղրշ. կը մնար անձնականիս: Բարեբախտաբար, մեր կարգին մէջ կար Սամաթիացի պատանի մը, որուն հայրը դասատու գտած էր տղուն անգլիերէն սորվեցնելու համար: Համաձայնեցանք որ ինք անգլիերէն ընթերցում սորվեցնէ ինծ, ես ալ իր գաղղիերէնին ու թուրքերէնին օգնեմ:

Եղիազար Մելիքեան

Լրագրական ասպարէզը մտնելէ վերջ, Թէրճիման Էֆքեարի խմբագրապետ Վարդան փաշա երբ անգլիերէն սորվելու պէտքն ազդարարեց ինծ, 90 ղրշ.ի թղթադրամով անգլիերէն-ֆրանսերէն բառգիրք մը գնեցի. ցերեկներն անգլիական թերթերէ թարգմանութեան վարժութիւն կ'ընէի, գիշերն անգլ. հեղինակներ կը ջանայի կարդալ:»

* * *

Բիւզանդ Քէչեան գնահատանքը կ'ընէ Եղիազար Մելիքեանի, որ այդ միջոցին վարժարանին հոգաբարձուներէն էր: Կ'արժէ ծանօթացնել այս համեստ եւ արժանաւոր անձը, որուն Թաղ. Խորհուրդի անդամակցութեան օրով կառուցուած են ներկայ Խորհըրդարանի շէնքը եւ մէկէ աւելի հասութաբեր կալուածներ: Եղած է ատենապետ Տնտես. Խորհրդոյ եւ ազգային երեսփոխան: Եղիազար Մելիքեան Մայր վարժարանի ընթացքը աւարտելէ ետք նախ

ակերչութեան եւ յետոյ իրաւաբանութեան կը հետեւի։ Ուսումնարանի ամէնէն յառաջադէմ աշակերտը եղած է։ Ուսանողութեան վերջին տարին (1858), գրաբար ողբերգութիւն մը լոյս ընծայած է Մասեաց Աղաւնիին մէջ (Փարիզ), Նիկողոս Պալեանի մահուան առթիւ։ Իսկ երկու տարի վերջ ուրիշ ողբերգ մը նուիրած է Նիկողայոս Զորայեանի յիշատակին, իր ատորագրութեան մօտ դնելով դարձեալ «Յաշակերտաց Ուսումնարանի Մայր Եկեղեցւոյ»։

Մայր վարժարանի տեսչութիւնը մինչեւ 1878-9 կը վարէ Տ. Մեսրոպ քհնյ. Երէցեան։ Իրեն կը յաջորդէ Թագուոր Երկայնեան որուն պաշտօնավարութեան առաջին տարեշրջանը (1879-1880)ն մաս կը կազմէ առաջին յիսնամեակի կրթական կեանքին։

Գ.— ՄԵՐՁԱԻՈՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒ

ՄԻԱՑՄԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐ

Կեդր. Ուսումն. Խորհուրդը 12 Օգոստ. 1877ի իր նիստին նկատողութեան կ'առնէ Մայր վարժարանի մատակարարական տագնապը։ Ուսուցիչներ չկարենալով կանոնաւոր թոշակ ստանալ մեծագումար պահանջներ կ'ունենան Հոգաբարձութեան վրայ։ Կացութեան իբր անմիջական դարման կը մտածուի Մայր վարժարանը վերածել բարձրագոյն կարգի Ուսումնարանի մը, անոր միացնելով մէկ քանի մօտակայ թաղերու դպրոցները։

Հոգաբարձութեան ատենապետ Ղազարոս Զաքէեանի կը յանձնարարուի ծրագիր մը նախապատրաստել եւ ներկայացնել ժողովին։ Յետոյ այդ նախագիծը կը մշակուի Յ. Ոսկանի կողմէ։

Ուսումն. Խորհուրդը սահմանադրութեան ոգիին համեմատ վարուելու համար կ'ուզէ ուղղակի իր հսկողութեանը ներքեւ առնել այդ կարգի Ուսումնարանները, եւ անոնց բարեկարգութեան ու մատակարարութեան հոգը յանձնել միացեալ թաղականներու մէջէն ընտրուած մարմնի մը։ Պէտք կը տեսնէ իր կողմէ յատուկ տեսուչ մը կարգել՝ սահմանուած ծրագրին համեմատ ուսմանց ընթացքին հետեւելու համար։ Տրուած որոշումը Բաղ. Ժողովոյ հաւանութեանն ալ կ'ենթարկուի։

Ասկէ վերջն է որ պաշտօն կը տրուի Պէզճեան եւ Լուսաւորչեան երկսեռ վարժարաններու Նորընտիր տեսուչին՝ Ենիգաբուլի թաղէն սկսեալ այցելել մերձաւոր վարժարանները, եւ անոնց մանրամասն վիճակագրութիւնը եւ միանգամայն կարեւոր դատ-

ուած բարեփոխութիւնները պարունակող ծրագիրներ պատրաստելով, զանոնք ներկայացնել Հոգաբարձութեան:

Թ. Երկայնեանի տպաւորութիւնները նպաստաւոր ըլլալէ հեռու կ՚ըլլան:

«Ո՛չ օրագրութիւն, ո՛չ ժամանակացոյց եւ ոչ այլ ինչ գըրուած կար բացի աշակերտաց վճարած թոշակի համար յատկացուած երկու տետրակներէ: Շփոթ կարգեր եւ անտեղութիւնք ամենուրեք կը նշմարուէին, ինչպէս որ ընդհանրապէս օրինաւոր հսկողութենէ բոլորովին զուրկ վարժարաններու մէջ տեղի կ՚ունենան:»

Իր պատրաստած վիճակացոյցներէն կը հետեւի որ Ենիգաբուի երկսեռ դպրոցները Մայր վարժարանին հետ բաղդատութեան կարելի չէ դնել երբեք: Արդէն մանչերու դպրոցը մինչեւ Դ. կարգ, իսկ աղջիկներունը՝ Գ. կարգ ունէր:

Ուրիշ մերձակայ վարժարաններու քննութեան արդիւնքի մասին ոեւէ յիշատակութիւն չկայ տեղեկագրին ու վիճակագրութեանց մէջ:

Իսկ երկրորդ մասը կը վերաբերի Պէզճեան եւ Լուսաւորչեան վարժարաններուն:

Առաջին անգամն է որ առիթը կ՚ունենանք մասնաւորաբար Լուսաւորչեան աղջկանց վարժարանին վերաբերեալ տեղեկութիւններ քաղելու պաշտօնական հրատարակութենէ մը:

1879-80 տարեշրջանին վերջը Լուսաւորչեան վարժարանի աշակերտութեան թիւն էր 119: Ընտելարանի առաջին երկու կարգերուն մէջ 13 մանչեր ալ առնուած էին, որով աղջիկներու թիւը կ՚իջնէ 106ի, հետեւեալ բաժանումով.

Ընտելարան (Ա. կարգ)	29 աղջիկ
Բ. կարգ (յաւելուածով)	26 աղջիկ
Գ. »	21 »
Դ. »	15 »
Ե. »	11 »
Զ. »	4 »

Բուն նախակրթարանը կ՚սկսի Գ. դասարանէն եւ կը բոլորէ 4 տարուան շրջան մը:

Տեղեկագրին մէջ կրթական ծրագրին ամփոփումը դրուած է:

Բաղդատելով կը տեսնուի որ ան բոլորովին տարբեր է Պէզճեանի վարժարանի ծրագրէն: Պարզ նախակրթարան մը, ուր աւելի նախագիտելիքներ կ՚ուսուցուէին: Աւելի վերջ աղջկանց ուսման կարեւորութիւն կը տրուի եւ վարժարանին մակարդակը կը բարձրանայ:

Աղջիկները Բ. դասարանէն սկսեալ դաշնակի դաս պարտաւոր էին առնել եւ Բարիանթիէի մեթոտին վրայ կը լրացնէին իրենց վարժութիւնը:

Իսկ Պէզճեանի Մայր վարժարանի ծրագրէն կը տեսնուի որ մեծ կարեւորութիւն տրուած է մասնաւորապէս լեզուներու ուսուցման: Տարիէ մը ի վեր անգլիերէն եւս կ՚աւանդուէր վերջին երեք դասարաններուն: Ուսուցիչն էր Աւետիս Տէր Սահակեան:

Աշակերտութեան թիւն էր 231, բաժնուած 7 կարգերու, առաջին 4ը զուգընթաց:

Ա.	կարգ	52	աշակերտ
Բ.	»	43	»
Գ.	»	60	»
Դ.	»	48	»
Ե.	»	19	»
Զ.	»	6	»
Է.	»	3	»
	գումար	231	աշակերտ

Ե. ՄԱՍ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿ

(1880 - 1930)

1.— ՄԵՐՁԱՒՈՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐԸ ԿԸ ՄԻԱՆԱՆ

Երկարատեւ բանակցութիւններէ վերջ մերձակայ թաղերը կը համաձայնին եւ 1880-81 տարեշրջանին սկիզբը արդէն իսկ գործադրութեան կը դրուի միացման ծրագիրը:

Ազգ. Կեդր. Վարչութիւնը կը կազմէ Գումգաբուի, Կէտիկ փաշայի եւ Ենիգաբուի միացեալ թաղերու Համաքաղական Խորհուրդը *բաղկացած 7 անդամներէ.*

Պօղոս Ճիլանեան
Յակոբոս Նարկիլէնեան
Յովակիմ Սախտեան
Գրիգոր Խանամիրեան
Մկրտիչ Թագւորեան
Հ. Էսկինեան *եւ*
Դ. Համբարձումեան

Այս մարմինը ուղղակի ինքը կ'ստանձնէ միացեալ 5 երկսեռ վարժարաններու մատակարարութեան հոգը: Իսկ կրթական եւ

ուսումնական մասին հսկողութիւնը կը յանձնէ Հոգաբարձութեան մը՝ անոր անդամակցութեան կոչելով.

Գէորգ Զարդարեան (Ատենապետ)
Յովակիմ Անդրէասեան
Յ. Մազլըմեան
Ն. Գօռանեան

Տարեշրջանը կ'ընթանայ կանոնաւորութեամբ։ Ընդհանուր դաստիարակ կը կարգուի Գրիգոր Վարժապետեան (եղբայր Վարժապետեան Պատրիարքի)։

Ուսուցչական կազմին մէջ կարեւոր փոփոխութիւններ կը մտցուին։ Տարեշրջանը երբ կը լրանայ, տնօրէն Թագւոր Երկայնեան ընդարձակ տեղեկագիր մը կը պատրաստէ, ներկայացնելու համար Միացեալ վարժարաններու Հոգաբարձութեան։ Ան կը պարունակէ շահեկան մանրամասնութիւններ իւրաքանչիւր վարժարանի աշակերտութեան, ուսուցչական կազմին ու ծրագրային բաժանումներու շուրջ։

Գէորգ Զարդարեան

Կը տեսնուի որ Պէզճեան Մայր վարժարանի կարեւորագոյն ուսուցիչներէն Հերեսիկ Հոճա, Յակոբ Ոսկան, Արիս Յովհաննէսեան ևլն. հեռացած են իրենց պաշտօններէն։ Ասոնցմէ Հերեսիկ Հոճա հաւանաբար կարճ ընդհատում մը ունեցեր է, վասն զի յաջորդող շրջաններուն զինքը կը գտնենք դարձեալ պաշտօնէութեան ցանկին մէջ։

Ստորեւ կու տանք գլխաւոր մասերը այս տեղեկագրին։

Ա.—Աշակերտութիւն. Հինգ միացեալ վարժարաններու աշակերտութեան ընդհանուր թիւն է 615, որուն 185ը ձրիավարժներ են, իսկ մնացածը մէկ մասով թերաթոշակ։ Իրենց վճարած շաբաթական թոշակներով աշակերտութեան համեմատական պատկերը հետեւեալն է.

	սահմանուած թոշակ	ուսանող	ձրիավարժ
Պէզճեան Մայր վարժ.	590 ղրշ.	209	51
Լուսաւորչեան »	247 »	111	42
Առաքելոց »	109 »	54	24
Հայկանոյշ »	182 »	87	26
Մեսրոպեան »	378 »	154	42
գումար	1506	615	185

Աշակերտութեան 422ը մանչեր են, իսկ 193ը՝ աղջիկներ։

Լուսաւորչեան վարժարանի նախնական կարգերուն խառնուած են 9 մանչեր, Հայկանուշեան վարժարանին՝ 34 մանչեր։ Իսկ Մեսրոպեան վարժարանը որ բացառութիւն ըլլալով մինչեւ վերի կարգը ընդունած է խառն աշակերտութեան դրութիւնը, ունի 48 աղջիկ։

Թէ իւրաքանչիւր վարժարան քանի՞ կարգ ունի, եւ անոնցմէ իւրաքանչիւրը՝ ո՞րքան աշակերտ, ճշգրտօրէն կը պատկերացնէ հետագայ ցուցակը.

Վարժարաններ	Ընտելարան եւ Նախակրթարան բաձրագոյն շրջան											
	ա.	ա.յ.	բ.	բ.յ.	գ	գ.յ.	դ.	ե.	ե.յ.	զ.	է.	
1. Պէզճեան	26	27	19	15	22	12	20	18	25	16	9	209
2. Լուսաւորչեան	7	23	20	19	14	—	15	13	—	—	—	111
3. Առաքելոց	—	—	26	—	11	18	—	—	—	—	—	55
4. Հայկանոյշ	16	34	13	12	12	—	—	—	—	—	—	87
5. Մեսրոպեան	24	51	29	—	15	16	18	—	—	—	—	153

Հինգ վարժարաններու երկսեռ աշակերտութեան անունները ամբողջովին կան տեղեկագրին մէջ։ Հոս կը բաւականանանք տեղ տալ Պէզճեան եւ Լուսաւորչեան վարժարաններու աշակերտութեան։ Սերունդ մըն է որ հետզհետէ բոլորած է իր ուսման շրջանը։

1 — ՊԷԶՃԵԱՆ ՄԱՅՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

ԿԱՐԳ Ա. Յ.

Գրիգոր Թէոդորոս, Յարութիւն Նորսիկեան, Արշակ Աքքարեան, Մելիք Աքքարեան, Երուանդ Խաչատուրեան, Արտաշէս Թիւլպէնտճեան, Յակոբ Բազարճեան, Միհրան Յովհաննէսեան, Աւետիս Նարկէօզեան, Լեւոն Ա. Արշակունի, Արամ

Գասէվէքեան, Մկրտիչ Գ. Յարութիւնեան, Յարութիւն Յարութիւնեան, Ովրեստէս Ա. Հալեպլեան, Հայկ Յովակիմեան, Ղազարոս Ղազարոսեան, Արտաշէս Սահաթճեան, Գրիգոր Սահաթճեան, Սարգիս Սարաճեան, Մկրտիչ Աղամեան, Մարտիրոս Տ. Մանուէլեան, Տիրան Պէրպէրեան, Յակոբ Գույումճեան, Հրաչեայ Օհանեան՝ Վարդերէս Թագւորեան, Հրանտ Խանճեան եւ Սիմոն Մէհտէրեան:

ԿԱՐԳ Ա.

Փանոս Մուրօեան, Աստուածատուր Սարգիսեան, Արտաշէս Փափազեան, Արամ Թարաքճեան, Պետրոս Սահակեան, Տելեմաք Լօքմակէօզեան, Սարգիս Լազեան, Ստեփան Ղազարոսեան, Յովսէփ Ռափայէլեան, Աղեքսանդր Պէզազեան, Յովսէփ Պէզազեան, Գայոս Յարութիւնեան, Երուանդ Ոսկերիչեան, Արտաւազդ Գաբրիէլեան, Մեսրովբ Մենկէնէճեան, Միհրան Շիշմանեան, Երուանդ Էպէեան, Նաշիտ Սափրիչեան, Գաբրիէլ Էքսէրճեան, Գառնիկ Ազգանուրեան. Ռուբէն Համամճեան, Կարապետ Թօգատլեան, Տիրան Եազըճեան, Արամ Օհանեան, Արմենակ Պագիրկեանեան եւ Վարդան Եափլեան:

ԿԱՐԳ Բ.Յ

Հրանտ Ինտաճեան. Աշոտ Տամկաճեան, Գրիգոր Աւետիսեան, Միհրան Մանուկեան, Սիմոն Մանուկեան, Մկրտիչ Յովհաննէսեան, Լեւոն Աշըքեան, Ոսանիկ Գասէվէքեան, Արտաշէս Յարութիւնեան, Հրանտ Գէրնէրճեան, Ովրեստէս Մարգարեան. Տելեմաք Յովակիմեան. Համբարձում Փափազեան, Նազարէթ Ազգնատեան, Մովսէս Մովսէսեան:

ԿԱՐԳ Բ.

Լեւոն Թէոդորոս. Քերովբէ Սահակեան. Ստեփան Այնաճեան, Յովհաննէս Համամճեան, Գառնիկ Աւագեան, Յակոբ Օտապաշեան, Արամ Զօրլուեան, Պետրոս Խույլուեան, Լեւոն Թաշճեան, Պօղոս Պօղոսեան, Թագւոր Թագւորեան, Յովսէփ Անտոնեան, Յարութիւն Մէրճանեան. Երուանդ Խանչէրեան, Յովհաննէս Երէցեան Արշակ Գրիգորեան, Ղուկաս Ճարակեան, Արմենակ Զիրիճեան եւ Հայկ Սրապեան:

ԿԱՐԳ Գ. Յ

Ամբրոսիոս Փափազեան, Լեւոն Ունճեան, Գարեգին Խաչիկեան, Յակոբ Աւագեան, Արտաշէս Սըվաճեան, Խոսրով Դաւիթեան. Արտաշէս Գաքամաճեան, Մինաս Վարդանեան, Յովսէփ Մըսըրլեան, Լեւոն Գազանճեան. Մինաս Ճէրրահեան եւ Պօղոս Ստեփանեան:

ԿԱՐԳ Գ.

Գրիգոր Եէմէնիճեան, Լեւոն Համամճեան, Արամ Սարգիսեան, Պօղոս Ինճէեան Արշակ Ինճէեան, Վահան Փափազեան, Մելքոն Մելքոնեան, Վռամշապուհ Ղազարոսեան, Նշան Խաչատուրեան, Արմենակ Սիմքէշեան, Գրիգոր Աղաճանեան. Վաղարշակ Գալփաքճեան, Յակոբ Ֆէսլէքէրեան, Պօղոս Ոսկերիչեան, Գրիգոր Ատիլեան, Յովհաննէս Միքայէլեան, Յովսէփ Պէզազեան, Արշակ Թագ-

ւորեան, Թագւոր Ֆենճեան, Կարապետ Խանճեան, Աղեքսանդր Ոսկերիչեան եւ Միհրան Թագուլեան:

ԿԱՐԳ Դ.

Վարդան Զարփանէլեան, Մագսուս Այնանեան, Գէորգ Խոռխոռունի Կարապետ Թարաքճեան, Անտոն Թարաքճեան, Ռոպէնսոն Յովակիմեան, Արշակ Սահակեան, Միհրան Մէհտէրեան, Սարգիս Քէլլէճեան, Յովհաննէս Եղիազարեան, Կարապետ Կարապետեան. Յակոբ Երէցեան, Վահան Ալեանաքեան, Հայկ Արշակունի, Գարեգին Այնանեան, Հայկ Սրվանձեան, Մարտիրոս Կուրճեան, Ասքանազ Երէցեան, Մկրտիչ Տ. Գէորգեան, Պօղոս Ռուսճուքլեան:

ԿԱՐԳ Ե. Յ.

Նշան Յակոբ, Բարշամ Յարութիւնեան, Միրիճան Արքանեան, Օգսէն Յովհաննէսեան, Լեւոն Հաճիպալեան, Մարտիրոս Էպէեան, Աւետիս Ոսկերիչեան, Արշաւէս Խանճեան, Մարտիրոս Գասպարեան, Մանուկ Մազլըմեան, Յարութիւն Այվազեան, Երուանդ Կիւմիւշկէրտեան, Լեւոն Վարդերէսեան, Յակոբ Ասիլեան, Յովհաննէս Շիշմանեան, Գէորգ Եալտըզճեան, Խաչատուր Խաչիկեան, Լեւոն Պիւլպիւլեան, Նշան Բարթամեան, Սուրէն Յովհաննէսեան, Սարգիս Հէրպէճեան, Նշան Պէզազեան, Հայկ Երէցեան, Եղիա Գալճաեան եւ Յարութիւն Խաչիկեան:

ԿԱՐԳ Ե.

Սերովբէ Ֆէրանէճեան, Արամ Տամկանեան, Վահէ Տամկանեան, Արմենակ Զիլինկիրեան, Պետրոս Հազըրպէկեան, Միհրդատ Քավանօզեան, Երուանդ Քավանօզեան, Համբարձում Մելքոնեան, Ստեփան Ունճեան, Հրաչեայ Քրիստոստուր, Պետրոս Աւագեան, Աղեքսանդր Գալփաքճեան, Պետրոս Ղազարոսեան, Երուանդ Ադամեան, Գրիգոր Եազմաճեան, Սարիմ Քէօշէեան, Սերովբէ Հիւնքեարպէյէնտեան:

ԿԱՐԳ Զ.

Յարութիւն Գըլճեան, Երուանդ Տամկանեան, Գրիգոր Խոռխոռունի. Խաչիկ Կեսարեան, Լեւոն Համամճեան, Արշաւէս Քավանօզեան, Յակոբ Ինճէեան, Լեւոն Աւետիսեան, Լեւոն Յարութիւնեան, Արիստակէս Քրիստոստուր, Նշան Ոսկերիչեան, Նահապետ Փափազեան, Գրիգոր Ղազարոսեան, Մագսուս Քալբաքճեան, Մկրտիչ Ունճեան, Դաւիթ Դաւիթեան:

ԿԱՐԳ Է. [Շրջանաւարտներ]

Արամ Դերձակեան
Գէորգ Սապօնճեան
Լեւոն Անէմեան
Գրիգոր Մէհտէրեան
Գրիգոր Տօնիկեան
Լեւոն Պաղճեան

Աստուածատուր Աստուածատուրեան
Արշէն Արշէնեան
Նիկողոս Խոռխոռունի

Զ.— ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

ԿԱՐԳ Ա.

Պետրոս Կէլիպօղլուեան, Նոյեմզար Թիրեաքեան, Հայկանոյշ Անդրանիկեան, Ֆռանկիւլ Մանուկեան, Գրիգոր Խօսկանեան, Եւգինէ Անտոնեան, Արաքսի Թղլեան։

ԿԱՐԳ Ա. Յ.

Յուլիանէ Սահաքեան, Նազենիկ Չալլաքեան, Հայկուհի Երէցեան, Անժէլ Ինճէեան, Ռոխսինէ Յակովբեան, Աղաւնի Սարգսեան. Կարապետ Անդրէասեան, Ահարոն Բէրտահնեան, Արտաշամա Քէրէստէճեան, Նեկտար Սահաքեա Հայկ Մարսուանլեան, Ազնիւ Ճամպազեան, Շնորհիկ Երէցեան. Հայկուհի Աբրահամեան. Պէադրիկ Յարութիւնեան, Երուանդ Գարագաշեան, Վահրամ Գարաեան, Հայկանոյշ Ժամկոչեան, Յովսէփ Յովսէփեան, Երանուհի Քավանոզեան, Զապէլ Ուզունեան, Եռվֆ Գափամաճեան, Էլիզա Ինճիճեան:

ԿԱՐԳ Բ. Յ.

Արաքսի Պիւլպիւլեան, Աղաւնի Առնաւուտեան, Վարդուհի Գարագաշեան, Զարուհի Գազէպեան, Միւնէվվէր Ժամկոչեան, Երանուհի Մանուկեան, Թէոփիս Յովհաննէսեան, Արաքսի Չաւէեան, Վերգինէ Եալտըզեան, Նեֆտար Գարամտնեան, Ռաֆելա Յակովբեան, Բերուզ Մխիթարեան, Իմտոսիկ Գաբամաճեան, Արուսեակ Յակովբեան, Ֆիլոռ Բօլատեան, Վերգինէ Աբրահամեան, Արաքսի Հովիւեան Արշալոյս Վարդանեան, Զարուհի Թաշճեան:

ԿԱՐԳ Բ.

Էլպիս Գաբամաճեան, Յակոբ Գաբամաճեան, Վերգինէ Գրիգորեան, Նեմզուր Քավանոզեան, Աղաւնի Բիւզանդ, Բուբուլ Փափազեան, Ռեբեկա Քէլէկեան, Գոհարիկ Գարաեան, Հայկուհի Վարդանեան, Էօժէնի Փանոսեան, Աղաւնի Գարաեան, Աղաւնի Լօմակէօզեան, Պէաթրիկ Գարաեան, Եպրաքսէ Պիւլպիւլեան, Էլիզա Չիլինկիրեան, Արաքսի Փանոսեան, Վերգինէ Սէտէճեան, Սանդուխտ Աւետեան, Լուիզա Արլեան, Բերուզ Յարութիւնեան:

ԿԱՐԳ Գ.

Շնորհիկ Վարդանեան, Զապէլ Գավաճեան, Միւնէվվէր Մանուկեան, Իսկուհի Թօգաքլեան. Բրիւտանս Հիւնքեան, Վերգինէ Մինասեան, Արժօքիք Չալլաքեան.

Բերուզ Ադամեան, Սաթենիկ Ճամպազեան, Եպրակսէ Թորոս, Վերգինէ Օթրաք-նեան, Մաննիկ Բօլատեան, Կալինիկէ Վարդանեան, Հռիփսիմէ Յ. Ալանանեան։

Կ Ա Ր Գ Դ.

Զապէլ Օթրաքնեան, Վերգինէ Փափազեան, Նոյեմզար Յովհաննէսեան, Սրբուհի Կիւլպէնկեան, Սօֆի Գէորգ. Մաքրուհի Խօսկանցեան, Էժքիկ Րէիզեան, Վերոնիկ Չիւնքեարպ. Սերենա Ուզունեան, Ազնիւ Հովիւեան, Վերգինէ Զարժնեան, Հայկանուշ Մանուկեան, Նոյեմիկ Ունճեան, Եփիմէ Հովիւեան, Վերգինէ Ունճեան։

Կ Ա Ր Գ Ե.

Առուսեակ Մէլիքեան, Ագապի Պիւլպիւլեան, Վիքթոր Ուզունեան, Աղաւնի Ինճէեան, Ռրամսի Ճիլանեան, Սաթենիկ Արապեան, Սաթենիկ Թղլեան, Վերգինէ Վարդանեան, Վարդանոյշ Մխիթարեան, Միւնէվվէր Գրիգորեան, Ազնիւ Ֆրէնկեան, Այծեմ Գափամանեան, Մաքրուհի Կիւմիւշեան։

Բ. ԿՐԹԱԿԱՆ ՊԱՇՏՕՆԷՈՒԹԻՒՆ. — Մայր վարժարանի ուսուցչական կազմը կը ներկայացնեն.

Գրիգոր Վարժապետեան (*Ընդհ. դաստիարակ եւ ուսուցիչ հայկաբանութեան*)
Նիկողայոս Թաշճեան (*Դասատու Ազգ. եւ եկեղ. երգոց եւ հայկական ու եւրոպակ. ձայնագրութեան*)
Տիգրան Մանավեան (*Ուսուցիչ կրօնագիտութեան եւ հայկաբան*)
Յակոբ Աթթարեան (*Ֆրանսերէնի եւ տոմարակալութեան*)
Յարութիւն Թիւլեան (*Ձափագիտութեան*)
Աւետիս Տ. Սահակեան (*Անգլիերէնի*)
Տելեմաք Էքսէրճեան (*Գծագիտութեան*)
Պօղոս Գալըպճեան (*Թուրքերէնի*)
Միհրան Տէօքմէճեան (*Գեղագրութեան*)
Տքթ. Մինաս Էմիրեան (*Բնական գիտութեանց*)
Գրիգոր Մարգարեան (*Պատմութեան եւ աշխարհագրութեան*)
Մարտիրոս Սարաֆեան (*Դաստիարակ եւ ուսուցիչ Ընտելարանի*)
Մկրտիչ Գարագաշեան (*Կրօնքի եւ աշխարհագր. » »*)
Եդուարդ Շէմսիյէճեան (*Օժնական դասատու*)
Նիկողոս Խոռխոռունի (» »)
Նաշիտ Արշարունի (*Ուսուցիչ Ընտելարանի կարգերու*)

Այս ուսուցիչներուն մէկ մասը եւ Իսրայէլ Իսրայէլեան (*կրօնքի եւ պատմութեան*), *կը պաշտօնավարեն* Լուսաւորչեան *վարժարանը, հետեւեալ չորս ուսուցչուհիներու հետ, որք են.*

Օր. Արմաւենի Սահակեան *(Ընդհ. դաստիարակուհի եւ ուսուցչուհի նամակագրութեան եւ կրօնքի)*

Օր. Թագուհի Պէրպէրեան *(Դաստիարակուհի եւ ուսուցչուհի Ընտելարանի)*

Օր. Աղաւնի Տ. Գէորգեան *(Ուսուցչուհի ձեռագործի, ձեւ ու կարի)*:

Օր. Քլէմանթին Ռիւպինի *(Ուսուցչուհի դաշնակի եւ ձայնական երաժշտութեան)*:

Կէտիկ Փաշայի եւ Ենիգաբուլի վարժարաններուն մէջ գրեթէ նոյն ուսուցչական խումբն է որ իբր այցելու կը պաշտօնավարէ, ինչ որ կ'ապահովէ թէ' աշակերտութեան համաստիճան զարգացումը եւ թէ ակնկալուած խնայողութիւնը:

Գ. ԿՐԹԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐ.— Տեղեկագրին մէջ իւրաքանչիւր աշակերտի անունին դիմաց ուսման ամէն մէկ ճիւղի յատուկ քննութեան արդիւնքը նշանակուած է: Բարձրագոյն թիւն է 20: Իսկ իւրաքանչիւր կարգի ներքեւ քննելի առարկաներու նիւթերուն ամփոփումը կայ, ուրկէ կարելի է գաղափար կազմել գործադրուող կրթական ծրագրի մասին:

Կը բաւականանանք հոս տալ մանչերու շրջանաւարտի եւ աղջկանց բարձրագոյն դասարաններունը միայն:

Է. ԿԱՐԳ *(Պէզճեան)*

Կրօնագիտութիւն.— *Կրթական Քրիստոնէական, մինչ պարտիք ամուսնացելոց:*

Հայկաբանութիւն.— *Թարգմանութիւն յ'ընտիր մատենագրաց այլեւայլ գրութիւնք արձակ եւ ոտանաւոր:*

Պատմութիւն.— *Ցունաց, մինչեւ Պէրիկլէսի դարը. դասագիրք Ճամուրեան:*

Գրահաշիւ.— *Առաջին աստիճանի բազում անծանօթ խնդիրներ:*

Երկրաչափութիւն.— *Դասագիրք Տըսալլ (1–118 համար):*

Տոմարակալութիւն.— *Օրհաշիւ եւ Մայր հաշիւ, խմբագրութիւն տոմսակաց, մուրհակաց, փոխանակագրաց, հաշուեցուցակաց, եւայլն, եւայլն:*

Գծագրութիւն

Գեղագրութիւն.— *Բոլորագիր գաղղ. (ռօնտ) կոթիկ:*

Ձայնագրութիւն.— *Եւրոպական, տիէզներով կազմուած մաժէօռ եղանակներ պարզ եւ խառն չափերով, ամէն մաժէօռ եղա-*

նակներ զուգընթաց ձայներով, լսածնին գրել եւ տեսածնին երգել:

Բնագիտութիւն.— Լոյս, լուսոյ ցոլացում, բեկում, հայելիներ հարթ եւ կոր, ոսպնածեւ ապակիներ, եւլն.:

Եկեղ. երգեցողութիւն.— Եկեղեցական մեղեդի, տաղք, եւլն.:

Ֆրանսերէն.— Քերականութիւն, Կէսար Բ. տարի, համաձայնութիւն, ածականները, լուծում. քերականական թարգմ. ֆրանսերէնէ ի հայերէն, Ա. Վինէի Անֆանսէ, վարժութիւն ընթացիկ եւ առեւտրական նամակագրութեան:

Անգղիերէն. — Աւարտ թիւ երկրորդ Սիքուիլի եւ սկզբնաւորութիւն Սքէչ պուքի, շարադրութիւն հայերէնէ յ'անգղիերէն, Օլլէնտորֆէն:

Թուրքերէն.— Պարսկերէն կիւլիստան, նամակագրութիւն (ինշա) թարգմ. տաճկերէնէ ի հայ եւ հայերէնէ ի տաճկերէն:

Ե. ԿԱՐԳ (Լուսաւորչեան)

Կրօնագիտութիւն.— Նախնական քրիստոնէական

Հայկաբանութիւն.— Թարգմ. Հատընտիր Գարագշ. գործն. քերականութիւն, նամակագրութիւն, ուսումն ի բերան:

Սրբ. Պատմութիւն.— Մինչեւ Խորայելացւոց Եգիպտոսէն ելնելը:

Ազգ. » .— Մինչեւ Աբգար

Թուաբանութիւն.— Հասարակ կոտորակներ

Աշխարհագրութիւն.— Քաղաք-Եւրոպա, Ասիա, Ափրիկէ:

Գեղագրութիւն.— Զարդագիր

Գծագրութիւն.— Զարդք, շէնք (մատիտով)

Դասնակ.— Վարժութիւն, սքալա, քաթրը մէն:

Ձայնագրութիւն.— Վարժութիւն ձայնանիշերու:

Ձեռագործ.— Տանթէլ անկլէզ, թիւլի եւ կերպասի վրայ պոոտէ. թղթէ քանւայի վրայ բանուած, ձեւ:

Ֆրանսերէն.— Թարգմ, Ասօլէսանսի, Անի ոճ, Կէրար քերականութիւն Ա. տարի, հանդերձ կրթութեամբ:

* * *

Տնօրէնութիւնը իր տեղեկագրին մէջ կ'ըսէ.

«Ծրագրի, կանոնագրի եւ պաշտօնէութեան միութիւնն երից քաղից համար ամսական 60-70 ոսկւոյ չափ խնայողութիւն մը ընծայելով հանդերձ, այս դրութիւնը կարող եղաւ նաեւ ի մի ձուլել՝ նոյն զանազան տարրերէ բաղկացեալ դաստիարակութեան բե-

կորներն որք ինքնին ապարդիւն պիտի մնային, ինչպէս մնացած էին արդէն առաջ քան զմիութիւնն, եւ որք միութեան դրօշուն տակ կրցան զարգանալ եւ բարւոք ապագայ խոստանալ:

«Դասախօսութեանց, դասագրքերու եւ ուսուցման եղանակի նոյնութիւնն զգալի փոփոխութիւն մը յառաջ բերաւ մատաղերամ երկսեռ մանկտւոյ ջանից եւ աշխատութեանց մէջ, մանաւանդ Պար-տիզի եւ Ընտելարանի մանկանց վրայ, որք իրենց ծաղիկ հասակի մէջ բանաւոր եւ մանկավարժական սկզբանց յարմարագոյն դաս-տիարակութեամբ հրահանգուելով՝ մեծ յոյսեր կ'ընծայեն արդարեւ իրենց ապագայ յառաջդիմութեան:»:

Տնօրէնը իր տեղեկագրին մէջ պէտքը կ'զգացնէ իւրաքանչիւր վարժարանի նորոգութեան, նոր դասարաններու շինութեան եւ կարասիներու:

Տեղեկագրին կցուած է մատակարարական հաշուեկշիռ մը, ուրկէ կը հասկցուի որ տարուան ընթացքին պարտք չգոյանալէ զատ 5359 ղրշ.ի գումար մըն ալ աւելցած է, բացի անգանձելի թոշակներէ:

ԲԱՑԱՏՐԱԳԻՐ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

Տնօրէնութեան տեղեկագիրը վարժարանի նիւթական եւ ուսումնական վիճակներուն վրայ բաւարար տեղեկութիւններ կու-տայ: Հոգաբարձութիւնը անհրաժեշտ կը դատէ կարգ մը ծանօ-թութիւններ աւելցնել այդ տեղեկագրին վրայ եւ ներկայացնել համաթաղական ժողովին: Կ'արտագրենք գլխաւոր մասերը.—

«Յայտնի է թէ, երբ անցեալ տարի Յուլիսին Հոգաբարձութիւնս ձեր քուէովը պատուեալ՝ ի պաշտօն կոչուեցաւ, Կեսիկ Փաշայի նո-րակառոյց վարժարանին շինութիւնն դեռ աւարտած չըլլալով՝ իւր տնօ-րէնութեան տակ չէր կրցած դրուիլ: Նոյն թաղի մատաղերամ ման-կտին անխնամ չթողլոյ համար՝ Հոգաբարձութիւնս Պէզճեան եւ Լու-սաւորչեան վարժարանաց մէջ զանոնք դաստիարակել պատշաճ դա-տած էր. Ներկայ տարւոյս Յունվար 22ին Կեսիկ Փաշայի Պատ. Թաղ. Խորհուրդը յիշեալ վարժարանին բացումը կատարելով Հոգաբարձու-թեանս յանձնեց զայն ի պաշտօնէ, եւ անտի ցայսօր նոյն թաղի երկ-սեռ ուսանողք կը յաճախեն ի նոյն վարժարան:

Յիշեալ թուականի միջոցներ-ն եւ ասկէ ինչ վերջերը ներքին

եւ արտաքին ազգի ազգի դժուարութիւնք, եւս եւ այլ ընդ այլոյ եւ նպաստաւոր անհաման տարաձայնութիւնք Հոգաբարձութեան գործունէութիւնը կաշկանդելու փորձեր փորձած ըլլալով, ինչպէս գիտէք. Մարտ 22ի Համաքաղաքային ժողովը ի նիստ հրաւիրել արժան համարուեցաւ: Այն գումարման մէջ ուր ժողովոյդ հզօր աջակցութեանը դիմեց Հոգաբարձութիւնս. ժողովդ իւր կատարեալ վստահութիւնը յայտնելով հանդերձ՝ յայտարարեց հանդիսապէս եւ անկեղծ հաւաստեօք թէ առ այն՝ ինքն միշտ յօժար էր եւ պատրաստ. սակայն նոյն առթիւ յանձնարարեց միանգամայն առ Հոգաբարձութիւնս որ մեր դրամական գործառնութեանց մէջ բաց պարտք չթողլոյ ջանադիր ըլլինք միշտ:

Պատ. ժողովոյդ յայտնած ջնուշի վստահութենէն Հոգաբարձութիւնս կարի շնորհապարտ կը փութայ յայտարարել թէ՝ Ձեր յիշեալ յանձնարարութեան լիովին պատասխանած է. եւ թերեւս չափազանցած է իսկ, ըստ որում այսօր, ինչպէս վարժարանաց հաշուակալութեան հաշուեցոյցի մէջ կը տեսնուի, ի վախճան միամեայ շրջանի բաց պարտք չգոյանալէ զատ՝ 5359 դրուշի գումար մ'իսկ յաւելեալ կայ. ի բաց առեալ տարակուսելի թոշակները. որոնք բաւական մեծկակ գումար մը կը կազմեն թէեւ, բայց հաշուէն դուրս թողուած են: Հոգաբարձութիւնս այս արդիւնքը ձեռք բերաւ՝ յանկայս եւ բիւր դժուարութեամբ իւր ելմտացոյցի մէջ նոյն օրէ սկսեալ ամսական հազար դրուշի խնայողութիւն մը ընելով:

Սակայն, երբ Հոգաբարձութիւնս իւր պաշտօնին ամենայն հոգածութեամբ եւ խնամի մտօք կը վարէ, ցաւալի չէ՞ տեսնել, Մեծարգոյ Տեարք, թէ քաղաքին արկղերը որոց իւրաքանչիւրն մինչեւ յառաջ ուրոյն ուրոյն իւր վարժարանի համար ընդհանրապէս շատ աւելի մեծ գումարներ վճարելու սովոր էր եւ յօժարակամ կը վճարէր իսկ, առանց սակայն իրենց վարժարաններն ներկայ արդիւնաւոր ուղղութիւնն եւ մեթոտիկ կանոնաւորութիւնն ունենալու, քաղաքին արկղերը կ'ըսեմ՝ որոնցմէ ոմանք այս նորոգ միացման ձեռնարկին դէմ նոր եւ զօրաւոր արգելք մը եւս ինքեանք ըլլալու պահանջմամբ՝ անձկութեան յաճախադէպ վայրկեաններ ունեցան, եւ ո՛չ միայն սահմանեալ գումարներն որոշեալ ժամանակներու մէջ չկարացին վճարել, այլ նաեւ ուսանողաց խրախուսի հզօր միջոցներէ մին նկատուած պարգեւաբաշխութեան հանդիսի ծախսն ալ միեւնոյն անձկութեան պատճառաւ անկարող գտնուեցան ընելու. այս ամենայն պարագայք չափազանց եռանդուն ուսումնասէրի մտաց վրայ գուցէ

սա համագումը ներգործէին թէ Թաղ. Խորհուրդ սոյն վարժարա-
նական միութեան օգտակարութիւնը յաւէտ նիւթական խնայողութեան
քան բարոյական առաւելութեան մը մէջ կը նկատէն, սակայն քա՛ւ
Հոգաբարձութեանս այսօրինակ ենթադրութիւններ, այնու մանաւանդ
զի ի մօտոյ քաջ կը ճանաչէ Մեծ Խորհրդականաց առանձինն ար-
ժանիքը եւ Պատկառելի ժողովոյդ անյողդողդ կամքը՝ որում վարժա-
րանք իրենց ներկայ միութիւնը կը պարտին, եւ որոյ մասին մեր խո-
րին շնորհակալիքը կը յայտնենք: Հոգաբարձութեանս վստահութիւնն
էր առ Ձեզ, անյեղլի է եւ անկեղծ, Տեա՛րք խորհրդականք, եւ անա
այս վստահութենէն ներշնչեալ է որ Հոգաբարձութիւնս, հակառակ ձա-
խող պարագայից, ազգային մանկտւոյն յառաջդիմութեան ծառայելու
միջոց համարուող հանդիսի մը առիթն կորուսանել չուզելով՝ որո-
շեց պարգեւաբաշխութեան հանդէսը կատարել, եւ ըստ որում քաղա-
քին արկղերը իրենց գործակցութիւնը զլանալու համար իրենց առ-
ժամեայ անձկութենէ զատ ուրիշ պատճառ մը չունէին, ուստի զա-
նոնք պարտական գրել որոշեց, իւրաքանչիւրն յիշեալ հանդիսին ծախ-
քեն իրեն ընկած բաժինին համար. այսպէս Հոգաբարձութիւնս յայս
խորհուրդ առաջնորդուեցաւ Կեդրոնական Կրթական գործոց խորհր-
դական Մեծապատիւ Միքայէլ էֆ. Մանիկոնեանի յորդորանօք որ յատ-
կապէս Հոգաբարձութեանս յանձնարարած էր զիարդ եւ իցէ զանց
չառնել նոյն խրախուսական միջոց:

Գալով Միացեալ վարժարանաց ուսումնական եւ բարոյական
վիճակին Հոգաբարձութիւնս գոհութեամբ ունի յայտարարել թէ՝ իւր
ելեւմտոյցը կարի անձուկ եւ անկայուն կացութեան մը մէջ ըլլե-
լով հանդերձ, հակառակ ամենայն հաւանականութեան յիշեալ վար-
ժարանք համեմատաբար լաւ արդիւնաւոր եղած են քան որ-
չափ ներելի էր ակնկալել այս առաջին տարւոյ մէջ, առ այս ար-
դարութեան պարտք մը կատարելու համար Հոգաբարձութիւնս չի կա-
րենար իւր գոհունակութիւնն յայտնել Վարժարանացս Տեսուչ Մեծ.
Թագւոր էֆ. Երկայնեանի, որ իւրեան հետ համահաւասար ենթակայ
ըլլելով յարձակմանց եւ հարուածոց որք յարաժամ կը տեղային ձեռ-
նարկութեանս ընթացից դէմ, յաջողեցաւ արդի յուսալից վիճակն
ձեռք բերելու: Այսու ամենայնիւ, Հոգաբարձութեանս համար ան-
հրաժեշտ պարտք մ'է յայտնել թէ յիշեալ վիճակը իւր բուն բաղձա-
նաց համապատասխանելէ հեռի է՝ հարկ եղած բարւոքումները մու-
ծանելու համար իւր ձեռքերն կաշկանդուած ըլլալով: Առ այս դար-
ման մը բերելու խորհրդով՝ Հոգաբարձութիւնս թոշակներու չափա-
ւոր յաւելումով մը փոխարկեց, սակայն ցաւալի է խոստովանիլ որ

ազնիւ ծնողաց մօտ կշռադատ ընդունելութեան մը արժանի չեղաւ այն: Այս առթիւ անհնար է մեզ գոնէ երկու խօսքով դառնապէս չգանգատիլ ծնողաց ոմանց այն անտարբերութենէ որով՝ սոքա, մոռնալով գուցէ թէ իրենց գերդաստանի ապագայ բարօրութիւնը իրենց զաւակաց դաստիարակութենէ ունին ակնկալել, իրենց համար միայն կենսական այս խնդրոյն կու տան կարեւորութիւն մը որ կարի նուազագոյն եւ աննշան է համեմատաբար զոր կ՚ընծայեն մտադիր իրենց ամենօրեայ սնոտի հաճոյից գոհացուցման: Արդարեւ յուսահատ տեսութիւն մ՚է սա խորհին ուշադրութեան արժանի, այնու մանաւանդ առաւել ցաւալի որ թուի թէ այսպիսի ծնողաց մօտ իրենց զաւակաց ապագայ վիճակի գիտակցութիւնն եւ հոգը գլխովին կը պակսին:

Սակայն այս կարգի ծնողաց հետ բաղդատմամբ՝ մի տարօրինակ հակապատկեր կ՚ընծայեն ուրիշ կարգ մը ծնողք ալ որոնք մանկան մը մտաւոր կարողութենէն զարգացման փիզիքական եւ հոգեբանական օրէնքները բնաւ նկատողութեան չառնելով՝ անգիտակցաբար կը պահանջեն որ սահմանաւոր շրջանի մը մէջ՝ մանկան թարմ եւ փափուկ ուղեղին իբրեւ կարաս լնուի այնպիսի ուսումներով՝ որք առաւել երկար շրջանի մը մէջ՝ մանկական մտաց հետզհետէ զարգացման վիճակ մը ստանալովն հազիւ պիտի կարենային ըմբռնելի ըլլալ:

Բայց երբ այս կարգի ծնողաց պահանջումներն խիստ ծայրայեղ են, տակաւին ներքին գոհունակութիւն մը կը բերեն մեզ այնու տեսութեամբ թէ այն պահանջումները իրենց զաւակաց դաստիարակութեան նկատմամբ չափազանց նախանձայուզութենէ մը միայն կը բղխին որ ըստ մեզ նուազ ստգտանելի է քան թէ այն մեռելատիպ անտարբերութիւնը որ այլոց մօտ կը տեսնուի:

Ինչպէս որ Տեսչութեան տեղեկագրէն կը տեսնուի, վարժարանաց դռներն ամէն օր նորեկ աշակերտաց բաց ըլլալով այդ նորեկներն ընդհանրապէս չունին, եւ չեն կարող ունենալ, ուսմանց ամէն ճիւղերուն վերաբերութեամբ այն վիճակը զոր իրենց պատկանեալ կարգին հետ համընթաց գնալու համար պէտք էին ունենալ: Այս կարգի աշակերտաց՝ որոնք բազմաթիւ են թերուսութեան մասամբ ինչ դարման մը ըլլալու համար կարգաց մէջ ստորաբաժանումներ դնելու հարկը ծնած էր ու այսու նոր ծախուց դռներ բացուած էին Հոգաբարձութեան առջին:

Այս ստորաբաժանմանց սահմանումը արդարեւ դժպատեհութիւն մ՚էր, բայց ո՞չ նուազ դժպատեհութիւն մը պիտի ըլլար արդեօք երբ Հոգաբարձութիւնս, միայն ելեւմտացուցի պահանջմանց խորհուրդ հարցանելով, այս մասին տնօրէնութիւն մը խորհիլ զանց առնէր.

ֆանցի այն ատեն ալ միեւնոյն կարգի աշակերտք համընթաց ուղղութեան մը հետեւելու վիճակի մէջ չպիտի ըլլէին. եւ իւրաքանչիւր կարգի համար ըստ ծրագրի աւանդելի առարկայք պարտաւորիչ չի նելոյ հանգամանքը պիտի կորուսանէին արդարեւ. իրողութիւն մը որուն անվրէպ խոյս տալ հարկ անհրաժեշտ էր Հոգաբարձութեանս:

Այս կէտին դժուարութեանց առջին Հոգաբարձութիւնս հաշտարար միջին եզր մը ընտրեց որ եւ է կարգի մը ստորաբաժանման համար նոյն կարգին մի յառաջացեալ աշակերտք կրկնել սահմանելով:

Աստանօր կը ներկայանայ մի իրողութիւն՝ որ Հոգաբարձութեանս համար մշտնջենաւոր մրմնջանաց առիթ է իրաւամբ, Հոգաբարձութիւնս վարժարանաց ելեւմտացուցի մէջ իւր տրամադրութեան դըրուած միջոցներու դուզնաքութեան ճնշման ներքեւ գտնուելով, այլուս նորոց կազմուելիք կարգի մը ուսանողաց թուոյն սակաւութիւնն ի նկատ առնելով՝ ստիպուեցաւ որոշել որ Պէզճեան վարժարանի Է. կարգի տարեկան քննութիւնն աւարտական համարուի:

Եւ ինչ աւելի կսկծալին եւ դժնդակ հարկ քան Հոգաբարձութեանս որով կ՚ստիպուէինք մատաղատունկ նորաբոյս տունկեր որոց ամէն մի համեմատաբար կարճ ժամանակի միջոցի մը մէջ պատուական պտուղներ տալ կը խոստանար. յարմասոյ իջել եւ արհամարհել անդ ուր չպիտի կարենան իրենց օրինաւոր զարգացումն ստանալ գուցէ:

Հոգաբարձութեանս մի արդար եւ անզուսպ բաղձանքն էր, ըստ ուսմանց ծրագրի ամբողջ դասընթացքի աւարտ վերջը միայն արձակել զէթ մի կարգ աշակերտս ի վարժարանէ. սակայն երբ Պաշ. Ժողովդ հաճի դիտել՝ թէ իբրեւ բարձրագոյն մինչեւ Է. կարգ ունենալով միայն՝ վարժարանաց մատակարարութիւնը 13500 դուրուշի կարօտ էր, եւ սակայն հակառակ ահա 1000 դուրուշի խնայութիւն ընելու կ՚ստիպուէր. կարելի էր արդեօք Ը. կարգ մ՚եւս յաւելուլ առանց հասոյթի նոր աղբիւր մը ձեռք ձգած ըլլալու: Կարծեմ թէ երեւակայելն իսկ անխորհուրդ յաւակնութիւն մը պիտի ըլլար:

Արդարեւ եթէ տիրող սովորութեան մը հետեւիլ կամենայինք, կրնայինք մենք ալ ցուցամոլական փառասիրութենէ առաջնորդուած եւ ի հեճուկս մանկավարժական սկզբանց՝ փոքրագոյն դասերէ խնայողութիւններ գոյացնել բարձրագոյն դասեր կարենալ պահելու համար վարժարանացս մէջ. բայց եթէ համարձակէինք ընել զայս, գուցէ անտես առած պիտի ըլլայինք այն նկատողութիւնը թէ աղքատի զաւակը չէր կարող երկար ժամանակ մնալ ի վարժարան, եւ թէ չարաչար անխղճութիւն պիտի ըլլար. չասեմ աւելի. աղքատին բաժինը

զոհել երէք կամ չորս աշակերտ միայն բաղկացեալ բարձրագոյն կարգեր պահելու սին փառասիրութեան:

Այստեղ հարց մը կը ներկայանայ Հոգաբարձութեանս առջին զոր Պատ. Ժողովոյդ ուշադրութեանը կ՚ուզեմ ներարկել: Ատեն մը, երից միացեալ բաղից վարժարաններն առանձին մասնակարարուելով՝ ուրոյն ուսումնարաններ ունենալու ձգտում ունէին. Ի՞նչ է արդեօք պատասխանը որ այսօր երից բաղից միացեալ ուսումնարանի մէջ Ը. կարգ մը կազմելու համար ո՛չ ուսանողաց պահանջուած թիւ և ո՛չ այս բարձրագոյն կարգը հոգալու բաւական գումար մը ունինք ի ձեռին. ահա խնդիր մը որ վարժարանացս միութեան առաւելութիւնը ակներեւ կը կացուցանէ, և դատապարտելի կ՚ընէ այն անցեալ դրութիւնը յորում հաճոյից զոհ կը լինէր դաստիարակութիւնը:

Հոգաբարձութիւնս ո՛չ աւելի քան միամեայ պաշտօնավարութենէ մը վերջը՝ իր անհնարին աշխատութիւններէ ծանրաբեռնեալ կու-գայ մատուցանել Պատ. Ժողովոյդ իր հրաժարականը, և կը խնդրէ թախանձագին առանց ինչ դիտողութեան ընդունելով զայն՝ հաճի կարգել իր յաջորդը որ նոր աշխուժիւ և խանդով վառեալ յանձանձէ միութեան այս պատուական գործը և կարենայ ի սպաս սորա դնել առաւել գործունէութիւն, կորով և անձնուիրութիւն՝ յօգուտ միացեալ երից բաղերու մանկանց՝ բանաւոր և բարւոք դաստիարակութեան:

Աստանօր խղճի ներքնական պարտք մը կը համարինք մեզ խնդրել ի Ձէնջ, Տեարք Երեսփոխականք, որ այսուհետեւ միացեալ բաղերու Պատ. Խորհրդոց իւրաքանչիւրն համար ընտրել մեր յաջորդաց աշակցութիւն մը առնել ազդու քան որչափ կարող չէր եղած սոյն Հոգաբարձութիւնս: Բանն տարիներէ հետէ բազում ազգասիրաց ուխտիւք բաղձանքն էր բաղդայն վարժարանաց միութիւնը իրագործել, և այնու ազգային դաստիարակութեան նոր թռիչ մը, նոր զարկ մը տալ ժամանակիս անկշռելի պիտոյից և պահանջմանց յարմարագոյն. այդ միութիւնը զոր մեր մէջ ունենալու երջանկութիւնն ունինք այսօր՝ ի գին անհնարին դժուարութեանց և մեծամեծ զոհողութեանց, իրագործեալ մի պատուական ձեռնարկութիւն է, կ՚արժէ ուրեմն և արդարապէս որ մեզ քողորեցունցս առնել մեծ հոգածութեանն առարկայ ընելով այն. այնու՝ մանաւանդ որ իւր թէ՛ նիւթական և թէ բարոյական բազմազան օգուտներն անդստին յառաջին

6

տաւոյ զգալի ըլլալով, արդէն իսկ զատուել բազմաբեղուն եւ արդիւնաշատ շրջաններ կը խոստանայ ապագային համար, յոյս մը եւ խոստում մը որոյ մասին չէ կարող անտարբեր լինել անհատ մը որ ազգասիրի սիրտ կը կրէ:

Մնամ յարգանօք
Հոգաբարձութիւն միացեալ հնգից վժրնց.
Գումգաբուի

1/15 Յուլիս 1881
ի Խորհրդարանի Հոգաբր.
ի Մայր Եկեղեցւոջ

Գէորգ Զարդարեան
Ն. Գօրանեան
Յ. Մազլըմեան
Յովակիմ Ք. Անդրէասեան

Համաթաղական ժողովը քննիչ մասնախումբ մը կը կարգէ եւ անոր կը յանձնէ համարատուութեան քննութիւնը։ Արդիւնքը կ՚ըլլայ հետեւեալը.—

«Համաքաղական խորհրդոյ կողմանէ կարգեալ քննիչ մասնախումբս այսօր (2 Օգոստոս 1881) ի նիստ գումարելով՝ միացեալ վարժարանաց Պաս. Հոգաբարձութեան միամեայ հաշուական գործողութիւնն մանրամասնօրէն քննեց, որոյ ճշդութիւնը կը վկայէ, յաւելլով միանգամայն որ Պաս. Հոգաբարձութիւնը տնտեսագիտաբար վարուած է ըստ ամենայնի, իսկ գալով վարժարանաց ուսումնական վիճակին, քննութեանց արդեանց տեղեկագիրը խիստ գոհացուցիչ գտաւ:»

Ստորագրուած՝
Ի դիմաց Համաքաղ. խորհրդոյ

1881 Օգս. 2
ի Գրաս. Հոգաբարձք.
ի Մայր վարժարան

Պօղոս Ճիլաճեան, Գրիգոր Խանամիրեան
Յակոբոս Ս. Նարկիլէճեան, Հ. Էսկիճեան
Յովակիմ Սախաեան, Մկրտիչ Թագւոր-եան, Դ. Համբարձումեան:

Գ. — 1881—1890Ի ՇՐՋԱՆ

Մերձաւոր վարժարաններու միացումը երկար չի տեւեր: Տնտեսական պատճառներ, տեղական նախասիրութիւններ եւ ծնողներու անտարբերութիւնը արգելք կ'ըլլան այս արդիւնաւոր գործակցութեան: Արդէն 1880 — *81 տարեշրջանի տեղեկագիրը ունի իր մէջ կարգ մը լուրջ գանգատներ՝ որոնք կը հարկադրեն Հոգաբարձութիւնը ձեռնթափ ըլլալու: Հինգ վարժարաններու միացեալ մատակարարութիւնը, ուրկէ այնքան խնայողութիւն կ'ակնկալուէր, կարելիութիւնը չընծայեր Մայր վարժարանի Է. կարգը բարձրացնելու Ը. կարգի: Միայն նիւթական շահը բաւական չէր այդ համագործակցութիւնը արդարացնելու:*

Որով, 1881—82 տարեշրջանին ամէն թաղ դարձեալ կը մնայ առանձին իր ճիգերուն եւ զոհողութիւններուն հետ:

Թագւոր Երկայնեանի տեսչութեան ներքեւ Պէզճեան եւ Լուսաւորչեան Վարժարանները կը շարունակեն իրենց ընթացքը ուսման նոյն ծրագրով:

Ուսուցչ. կազմը հետզհետէ, տարուէ տարի փոփոխութեան կ'ենթարկուի: Մայր վարժարանի կրօնագիտութեան դասը կը յանձնուի Վահան վարդապետ Պարտիզակցիի: (*)

Ընդհանուր ազգաց պատմութեան դասը կը ստանձնէ Գէորգ Կիւրեղեան *(փաստաբան):*

Հերսէթիկ Հօճա կը շարունակէ իր դասաւանդութիւնը: Նոյն ատեն Թուրքերէն կ'աւանդէ նաեւ Իգնատիոս Սարայսարեան:

Ատեն մըն ալ կը դասախօսէ Միհրան Աբիկեան:

Ֆրանսերէնի ուսուցիչ կը կարգուի Մկրտիչ Կիւմիւշեան:

Հայերէն լեզուի դասերը կը յանձնուին Մելքոն Կիւրճեանի:

1880*ական թուականներուն Մայր վարժարանին մէջ Կիւրճեանի աշակերտող երաժիշտ Գրիգոր Զուլհաեան հետեւեալ կերպով կը ներկայացնէ տաղանդաւոր գրագէտը. «Կրակոտ եւ ճկուն, գլխարկը ետեւը, երեսը կասկարմիր, կը կատակէր մեզ շարունակ դասի պահուն: Ականջիս մէջն են իր կրակոտ բառերը.*

---

[*] Հեղինակ **Անգիր Դպրութեան** երկու հատորներուն, **Աբեղածագի** եւ ուրիշ երկերու:

«Տղե՛րք. տփէ՛ր, կոտրէ՛ր, զարկէ՛ր...» զոր կ'արտասանէր ոտքերը գետին զարնելով:

Գրիգոր Զուհաճեան Գում Գաբուի Դրսի դպրոցէն կուգայ Պէզճեան եւ առաջին օրէն ուշադրութիւն կը գրաւէ իր լաւ ձայնը եւ երաժշտական ընդունակութիւնը: Մէկ երկու յուշեր եւս իր բառերով. «Երբ Դ. կարգը մտայ, 70—80 աշակերտներու մէջ առաջինն էր Արամ Տամկաճեան: Տարի մը վերջ ան ձգեց երաժշտութիւնը եւ ես եղայ առաջինը: Եշ. Ծբ. եւ Կիր. օրերը երաժիշտ տղաք եկեղեցի կ'առաջնորդէի եւ երգեցողութիւնները կը վարէի: Ներկայութեան տետրակ մը յանձնուած էր ինծ. ներկաները ու բացակաները կը նշանակէի: Տեւեց քանի մը տարի: Մէկ կողմէ Թաշճեանի օգնականութիւնը կ'ընէի, միւս կողմէ կը շարունակէի ուսումս:

Գ. Զուֆաեան

«Մայր վարժարանն էի, երբ Ներսէս Պատրիարք վախճանեցաւ (1884): Եղբայրը՝ Գ. Վարժապետեան, որ մեր դաստիարակն էր, ձգեց վարժարանը եւ Խասգիւղ սեկնեցաւ: Անկէ Մայր եկեղեցի փոխադրուեցաւ մարմինը: Մեծ հանդիսութիւններ տեղի ունեցան: Դամբանականը խօսեցաւ Նարպէյ: Մինչեւ նոր Պատրիարքին (Յարութիւն Արք. Վեհապետեան) ընտրութիւնը (1895) վարժարանն էի: Կը յիշեմ որ հայերէնի մեր ուսուցիչը նորընտիր պատրիարքին զմայլելի ոտանաւոր մը ձօնած էր, եղանակաւորուած Թաշճեանի կողմէ»:

Երաժշտագէտ Զուհաճեան ինքնաշխատութեամբ կ'ըլլայ հայ երաժշտական արուեստին համեստ մշակներէն մէկը, եւ կը հեղինակէ մէկէ աւելի երգեր: Գնահատուած է նաեւ օտարներէ:

Թագւոր Երկայնեան 1883ին կը հրաժարի եւ իրեն կը յաջորդէ Գրիգոր վարժապետեան: Տարի մը ետք, 1884-5ին տնօրէնութեան պաշտօնին կը կոչուի Յակոբ Պօյաճեան (Օսմ. երեսփոխան, Պետական համալսարանի գիտական ճիւղին տնօրէն եւ հեղինակ), որուն օրով վարժարանը կը բոլորէ իր լաւագոյն շրջաններէն մէկը:

Այս թուականներուն հետզհետէ Մայր վարժարանի ուսման ընթացքը կ'աւարտեն.

Ստեփան Ակայեան.— *Նախակրթութիւնը ստանալէ վերջ կը յաճախէ Գեղարուեստից վարժարանը: 1891ին կ'ստանայ նկարչական եւ ճարտարապետական զոյգ վկայականներ: Բնատուր տաղանդով օժտուած, հետզհետէ կը կատարելագործէ իր արուեստը եւ կը հանդիսանայ այսօր Թուրքիոյ առաջնակարգ մանրանկարիչը:*

Է Յակոբ Պօյաճեան

Ովրիկ Գազազեան.— *Ուտի առաջնակարգ վարպետ:*

Աղեքսանդր Գալբազճեան.— *Յետոյ Վաշտակ քհնյ. (հնգց.):*

Պօղոս Խնճեան (*Տօքթ.*) *եւ* Գրիգոր Ասիլեան (*Տօքթ.*).— *Բժշկական ասպարէզին մէջ պատուաբեր դիրքեր գրաւած են:*

Նուպար Խասճեան *եւ* Վահրամ Կարմրուկեան (*վաճառականներ*)

Ստեփան Ակայեան

Պօղոս Յ. Պօղոսեան (*Տ. Գալուստ քհնյ. Մայր եկեղեցւոյ:*

Միհրան Ճէրահեան (*1884ի ընթացաւարտ*) *երաժիշտ ուսուցիչ:*

Տօքթ. Առաքեան

Հրանտ Խասճեան, Արամ Տամկաճեան *եւ* Միհրդատ Գավանօզեան:

1880 թուականներու վերջը Մայր վարժարանին աշակերտած է նաեւ Ամբաս Եպս. Գազազեան *այժմ (Պատր. Փոխանորդ):*

ՊՈԼՍԱՀԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՎԻՃԱԿԸ

Հակառակ 1870 թուականներուն Ազգային Կեդր. Վարչութեան կողմէ եղած բարենորոգ-

չական ձեռնարկներուն, 10 տարուան ընթացքին դեռ կարելի չըլլար կանոնաւոր ու միօրինակ ուղղութիւն տալ ազգ. վարժարաններուն:

Ուսում. Խորհուրդը, յետ քննութեան, ցաւով կը հաստատէ

1886ի Շրջանաւարտներ եւ խումբ մը ուսուցիչներ
Աջ կողմը նստած Միհրան Դանիէլ [Տ. Մեսրոպ Ա. Քհնյ. Տ. Մեսրոպեան]
Ետեւի կարգը կեցած աջէն Բ.ն է Նազարէթ Պօղոսեան
Ձախ կողմէն ետեւի կարգ Ա.ը Ֆրանկիւլ Պաքրճեան
Քովը Գրիգոր Փէշտիմալճեան
[Խմբանկարը տրամադրած է Տ. Մեսրոպ Ա. Քհնյ.— Միւս ուսուցիչներուն եւ շրջանաւարտներուն ինքնութիւնը եւս ստուգելու ատեն չունեցանք. Նոյն ատեն չուզեցինք բոլորովին անկէ զրկուիլ]

այս պարագան. Եւ 1885ին հիմնական միջոցներ ձեռք կ՚առնէ աւելցնելու արժանաւոր ուսուցիչները պաշտօնավարութենէ արգիլելու անփորձ եւ անձեռնհաս տարրերը:

Պոլսոյ մէջ մօտ 220 ուսուցիչներ եւ դաստիարակներ կային այդ միջոցին: Անոնց կարողութեան աստիճանը ճշդուած չըլլալով, արժանաւորները զրկուած կը մնան պէտք եղած քաջալերութենէն ու հոգածութենէն:

1886ի Ուսում. Խորհուրդը, Կարապետ Իւթիւճեանի ատենապետութեամբ Յանձնախումբ մը կ՚ընտրէ 7 հոգիէ բաղկացած (Յովսէփ Վրդ. Այվազեան, Յովհաննէս Ա. Քհնյ. Հինքեարպէյճեան, Յակոբ Ոսկան, Յարութիւն Թիւլեան, Սրապիոն Թղլը-

եան, Միհրան Աքիկեան եւ Եր. Մարգարեան) եւ անոր պաշտօն կու տայ քննութեան ենթարկել բոլոր ուսուցիչները եւ ստուգել վկայականի արժանի եղողները:

Ասկէ զատ 12 ձեռնհաս մասնագէտներէ կազմուած ուրիշ Յանձնախումբ մը կ'ստանձնէ դասագրքերու քննութիւնը:

Այս թուականներուն Պոլսոյ Թաղային երկսեռ վարժարաններուն թիւն էր 56 (5787 աշակերտ, 1971ը աղջիկ) ամէնքն ալ նախակրթարանի վիճակին մէջ: Իրենց տարեկան պիւտճէն էր 1,100,000 ղրշ, որ կը գոյանար Թաղ. սնտուկներէ, Թօշակներէ եւ նուէրներէ:

Խորհուրդը կը դիտէ որ ամէնէն աղքատ Թաղն իսկ իր կարողութենէն վեր ծախք ընելու կը նկրտի զանազան լեզուներու եւ անուանական գիտութիւններու ուսուցման յոյսով եւ դրացի Թաղային վարժարաններու հետ անտեղի մրցումներ հաստատելու նկատումով:

Թաղ. սնտուկներու վիճակը կը քննուի եւ իւրաքանչիւրին կարեւորութեան ու կարողութեան համեմատ աստիճաններ կ'որոշուին:

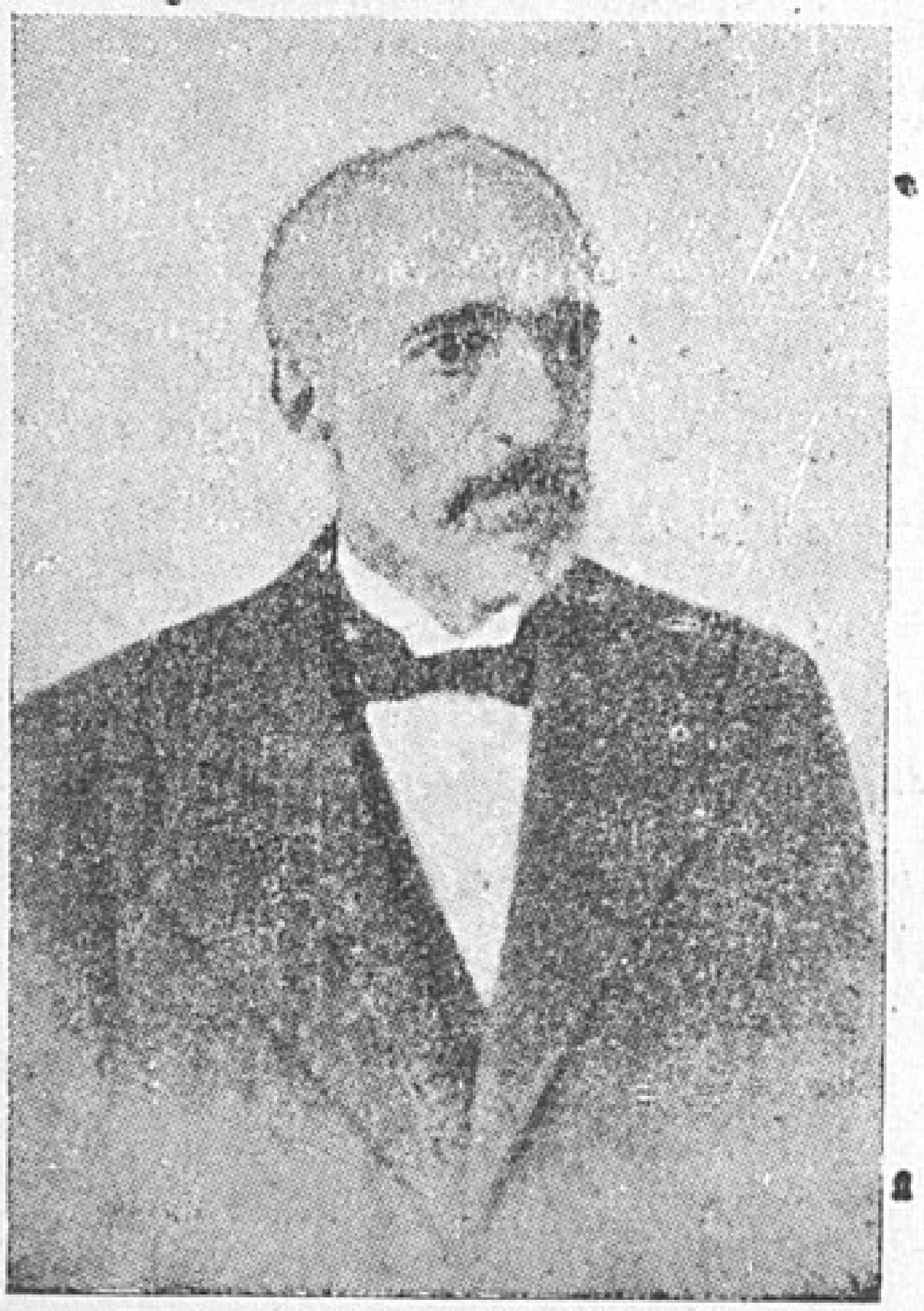

Աբրահամ Մուրատեան

Այս ընդհանուր պատկերէն դուրս ձգուած է Գատըգիւղի Արամեան եւ Գումգաբուի Պէզճեան Մայր վարժարանները. որոնք «իրենց նիւթական կարողութեամբ եւ տեղական կարեւորութեամբ յարմարութիւն ունին Ուսումնարան լինելու:»

* * *

Այս շրջանը կը զուգադիպի Յակոբ Պօյաճեանի պաշտօնավարութեան, որ կը տեւէ մինչեւ 1886: Իսկ 1886-1887 տարեշրջանին յաջորդաբար երկու տնօրէն կ'ունենայ Մայր վարժարանը: Պօյաճեանի տեղ կ'ընտրուի նախ Աբրահամ Մուրատեան, որ սակայն տարին չլրացուցած կ'անցնի Ս. Փրկչեան որբանոցը ուսումնապետի պաշտօնով եւ հոն մինչեւ իր մահը. նոյն ատեն կ'աւանդէ հայերէնի, ֆրանսերէնի եւ

կրօնագիտութեան դասեր: (*) Մուրատեանի կը յաջորդէ (նոյնպէս կարճ շրջանի մը համար) Ստեփան Պէրճ Փափազեան, որ իբրեւ ազգային երեսփոխան, դասագրքերու հեղինակ եւ յօդուածագիր ծանօթ դէմք մըն էր: Փափազեան նախապէս Ղալաթիոյ Լուսաւորչեան վարժարանի տեսչութիւնը կը վարէր: 1886–7ի վերջերը կու գայ եւ 1887–88 տարեշրջանի երկրորդ վեցամսեային սկիզբը յանկարծամահ կ'ըլլայ:

Ստեփան Փափազեան

Այս թուականներուն Հայերէնի ուսուցիչ կը կարգուի Սիմոն Գաբամաճեան որ մինչեւ 1890 կը պաշտօնավարէ: Իր շրջանի մասին հետագայ տեղեկութիւնները կը հաղորդէ:

«Հին վարժարաններուն մէջ պէտք էր առաւելագոյն պատիւն ունենար Մայր վարժարանը, անմիջական ազդեցութիւնը կրելով Ազգ. Պատրիարքարանի իբրեւ դրացի հաստատութիւն, պէտք էր առաջին գծին վրայ ըլլար ան, ամէնէն հայաշատ թաղի մը կեդրոնն ըլլալով: Որքա՜ն շէն էր այդ թաղը. անոր փողոցներէն հայ բնակչութիւն մը կը յորդէր: Սրճարաններու առջեւ հանգիստ առնող թաղին ջրհանկիրները հսկաներ կ'երեւէին աչքիս, հոծ թուով մանուկներ կ'ողողէին դպրոցը:

«Մայր վարժարան պաշտօնի կոչուեցայ առաջարկութեամբ Թաղ. խորհրդոյ ատենապետ Մկրտիչ Ինճէեանի (հայր Տօքթ. Պօղոս Ինճէեանի): Դպրոցը այն ատենները կը վերաբացուէր Ս. Աստուածածնայ տօնէն վերջ, Օգոստոս 15ին, երբ դեռ ամրան տօթը իր ամէնէն կիզիչ սաստկութեան մէջ էր: Սկիւտարէն գացի հոն. կարծեցի պահ մը թէ ամբողջ թաղը հրդեհի մատնուած էր եւ տուները կը բոնկէին առանց բոցի: Դպրոցը կանոնաւոր ըն-

[*] Աբրահամ Մուրատեանի կենսագրութեան մէջ (Յիշատակարան Վ. Գ. Զ.ի) իր տնօրէնութեան շրջանը ցոյց կը տրուի 1885-8: Սակայն 1888ին պաշտօնավարող ուսուցիչներ (ինչպէս Սիմոն Գաբամաճեան) կը վկայեն թէ Յ. Պօյաճեան ալ տնօրէն էր եւ Մուրատեանի պաշտօնը անկէ ետք եղած է կարճատեւ:

թացք մը առած էր արդէն տնօրէնութեամբ, Յակոբ Պօյաճեանի: Թաղականութիւնը կազմուած էր ազնիւ, բանիբուն անձնաւորութիւններէ. որոնցմէ կը յիշեմ Մկրտիչ Ինճէեան, Մկրտիչ Գավանօզեան, Մկրտիչ Ուզունեան, Մագսուտ Նարկիլէճեան, Սիմոն Հանչէր եւ Մկրտիչ Սէրվիեան: Վերջին երեքը հոգաբարձու էին վարժարանին: Իսկ ընդհանուր դաստիարակն էր Միւսիւ Դանիէլ (Տ. Մեսրոպ Ա. Քահանայ): Դասարաններու միայն ուսուցիչ էին Գրիգոր Փէշտիմալճեան, Ֆրանկիւլ Պազրճեան, Նազարէթ Պօղոսեան: Ասոնցմէ զատ մասնագէտ ուսուցիչներ ալ կային:

Սիմոն Գաբամաճեան

«Երկու վարժարանները 7-800 աշակերտ ունէին: Աղջկանց բաժինը հեռու էր, շատ նեղ փողոցներով շրջապատուած: Երկու դպրոցներուն մէջ ալ կարգապահութիւնը անթերի էր: Հակառակ ուսանողութեան ստուար թուին՝ շշուկ մը իսկ չկար: Խղճամիտ աշխատութիւն մը կը տարուէր դպրոցին մէջ եւ արդիւնալից շրջան մը կը բոլորէր վարժարանը:

«Ինծի անմոռաց է Մայր վարժարանի պաշտօնավարութիւնս որովհետեւ հաճոյքով կը դիտէի ուսանողութեան սէրն ու հետաքրքրութիւնը մայրենի լեզուին նկատմամբ: Թէեւ տաժանագին էին պաշտօնս եւ աշխատութիւնս, որովհետեւ ամէն շաբթու հարիւրէ աւելի շարադրութեան տետրեր սրբագրելու ստիպուած էր եւ կը տեսնէի մատղաշ տաղանդներու ծլարձակումը:

Բայց յանկարծ Պօյաճեանի պաշտօնավարութիւնը ընդհատուեցաւ: Անոր յաջորդը Աբրահամ Մուրատեան, կարծես Լիմ անապատի վանահայր մըն էր: Քիչ մը ժամանակ վարեց պաշտօնը եւ իրեն յաջորդ եկաւ Ստեփան Փափազեան, Ազգ. Ժողովի ձախակողմին լիտր, ուզուած էր Մայր վարժարանի տեսչութեամբ վարձատրել անոր ազգային գործունէութիւնը: Կը յիշեմ անոր սարքած մրցանակաբաշխութեան հանդէսը Մայր եկեղեցւոյ մէջ հազարաւոր ժողովուրդի ներկայութեան: Հոն արժեցուց Փափազեան իր ատենախօսութեան տաղանդը. առանց գրաւոր տեղեկագրի,

նախագահ Ս. Պատրիարքին ուղղելով իր խօսքերը, բացատրութիւններ տուաւ դպրոցին նկատմամբ:

«Բարձրագոյն կարգին մէջ կը յիշեմ Կարապետ Երամեանը այժմ բժիշկ), Յակոբ Ասիլեանը (առեւտրական), Նուպար Իճասճեանը, Տօրք, Արշակ Թագւորեանը եւ եղբայրը Թագւոր, այժմ մեծ ճարտարապետ եւ Հմայեակ Խորասանճեանը (1889ին շրջանաւարտ եւ առաջնակարգ փաստաբան): Կը յիշեմ որ Մայր վարժարանին աշակերտած են նաեւ Կարապետ Փափարեան (այժմ Թէհրանի պետական դեղագործական վարժարանին ուսուցչապետ), Վահան Զարդարեան (գրավաճառ՝ հրատարակիչ, այժմ Գահիրէ) եւ Յարութիւն Միքայէլեան (առեւտրական Նիւ Եորք):»

1889ին Մայր վարժարանի տնօրէնութեան պաշտօնին կը կոչուի Մկրտիչ Մելիքեան, որ հայերէնի դասախօս կարգուած էր Հայրենիքի դադարումէն վերջ:

3.— 1890—1900Ի ՇՐՋԱՆ

Մելիքեանի տնօրէնութեան օրով Մայր վարժարանի ուսուցչական մարմինը կը վերակազմուի նոր տարրերով:

Ընդհանուր կառավարիչ կը կարգուի Մկրտիչ Կարապետեան, լաւ բարեմասնութիւններով օժտուած դաստիարակ մը: Երկու ընդարձակ սրահներ կային դէմ դիմաց. մէկը նախակրթարանի եւ միւսը բարձրագոյն կարգերու յատկացուած, իսկ միւսը ծաղկոցի բաժինն էր, որուն կառավարիչ նշանակուած էր Հայկ Խոճասարեան: Երկար անցք մը իրարմէ կը զատէր այս երկու բաժանումները:

Գրիգոր Սարաֆեան (այժմ Տնտես. Խորհուրդի անդամ) որ 1891-1892ի յաջող շրջանաւարտներէն մէկն է, անկորուստ պահած է յուշագրեր իր դպրոցական կեանքէն: Բարձրագոյն դասարանի աշակերտութիւնը սովորութիւն ունէր շաբաթը քանի մը անգամ տողոց առողջութեան, բարոյականին ու զարգացման վերաբերեալ հրահանգիչ նիւթեր գրի առնել եւ զանոնք կարդալ սրահին մէջ, առիթ տալով կարծիքներու փոխանակութեան եւ գաղափարներու ընդլայնման: Այս օգտակար դրութիւնը հաստատած էր Մ. Կարապետեան:

1891—2ի ընթացաւարտներուն տրուած է բարձրագոյն նա-

խակրթարանի վկայական, որ իր ուսման ճիւղերով կը համապատասխանէ այսօրուան երկրորդական ծրագրին: Մելիքեանի ուսուցչական կազմին մէջ կը գտնուին.

Եղիազար Տէօվլէթեան (հայերէնի)
Մկրտիչ Կիւմիւշեան (ֆրանսերէնի)
Գառնիկ Սիրունեան (անգլիերէնի)
Ռ. Գրիգորեան (արաբ. պարսկ.)
Գէորգ Սիմքէշեան (թուրքերէնի)
Յ. Թիւլեան (ուսողութեան)
Գարեգին Գավաֆեան (թուաբան.)
Ենովք Թէյեան (գիտութիւններու)
Քրիստոստուր Ղազարոսեան (բարոյ.)
Տ. Խորէն քհնյ. Փէհլիվանեան (կրօն.)
Սիմոն Յակոբեան (նկարիչ եւ գծ.)
Գէորգ Կիւրեղեան (պատմ. աշխարհ.)
Միհրան Տէօքմէճեան (գեղագիր.)

Տնօրէն Մկրտիչ Մելիքեանէ եւ այս ուսուցչ. կազմէն զատ վկայականին ներքեւ ստորագրած են Հոգաբարձութեան կողմէ Եղիազար Մելիքեան եւ Պօղոս Էքսէրճեան:

Օրինակ մը «Բարենիշ»ի, որ կը տրուէր յաջող աշակերտներու

Գ. Սարաֆեանի հետ շրջանաւարտի վկայական ստացած են նաեւ.

Սահակ Գանճեան (*ատամնաբոյժ*)
Գրիգոր Էճմէճեան (*դեղագործ*)
Գարեգին Վարդանեան (*առեւտր.*)
Հմայեակ Զէվիկեան (*մեռած*)։

Իսկ Ստեփան Արապեան, *շրջանը չլրացուցած,* Միւլքիյէ *կը*

Աջ կողմը նստողն է Դ. Սարաֆեան

մտնէ եւ հետագային պետական պաշտօններու կը կոչուի, նոյն ատեն հետեւելով ուսուցչական ասպարէզին։

Տրուած վկայականէն կը հասկցուի որ ընթացաւարտները Ուսումն. Խորհուրդին կողմէ քննուած են։

1892—93 տարեշրջանին Դր. Սարաֆեան ուսուցչական պաշտօնի կը կոչուի Մայր վարժարանին մէջ։ Հոս կուտանք իրեն յանձնուած վարի դասարաններէն մէկուն խմբանկարը։

Տարի մը վերջ կը ձգէ վարժարանը։ Յետոյ մասնագիտական ուսման հետեւելով ճարտարագէտի վկայական կ'ստանայ։ Ուրիշ տեղեր ալ ուսուցչ. պաշտօններ վարած է։

Իսկ յայտնի է որ շրջանաւարտներու քննութեան հրահանգը առաջին անգամ Ռէթէոս Պէրպէրեանի ատենապետած Ուսումն.

Խորհուրդին օրով, 1893ին, պաշտօնապէս կը գործածուէր առաջին անգամ, ընդհանուր կրթարաններու համար: Ուրիշ վարժարաններու կարգին Պէշգեօեան 1892—93ին կ'ունենայ 7 ընթացաւարտ.

Յովհաննէս Մեհրերեան
Տելեմաք Հիւնքեարպէյէնտեան
Եդուարդ Քէօսէեան
Մեսրոպ Նաճարեան
Տիգրան Օհանեան
Աւոս Ղազարոսեան
Վահրամ Սամուէլեան

Ամէնքն ալ յաջողած եւ վկայականի արժանացած:

1890 թուականներուն Մայր վարժարան աշակերտողներու մէջ կը յիշուին.

Մաշթոց Եպսկ. Ինճէեան, որ Եւրոպայի մէջ կը շարունակէ իր ուսումը, առեն մը փաստաբանութիւն կ'ընէ նախ քան կուսակրօն դառնալը (1909ին) Արմաշի մէջ: Աշխատակից Բիւզանդիոնի: Առաջնորդ Իզմիրի:

Ինճէեան Եպիսկոպոս

Հայկ Գալչինճեան (Տ. Եղիշէ քհնյ.):

Գասպար Թիւյսիւզեան (այժմ ուսուցիչ եւ մատենադարանապետ Ռօպէրթ Գօլէճի, անդամակցած Ուսում. Խորհուրդի):

Զարեհ Բլտեան (առեւտրական).— Ազգային գործերու բերած է իր մասնակցութիւնը անդամակցելով ժողովներու:

Եդուարդ Զաւէեան (առեւտրական):

Սարգիս Պէօնէկեան (առեւտրական).— Անդամակցած Թաղ. Խորհուրդներու. Ազգ. Խնամ. Վարչ. ժողովին եւ այլ մարմիններու:

Աբրահամ Ծիւմպիւշեան (առեւտրական)

Արամ Ունճեան (*Տոքթ.*)
Նիկողայոս Սաճայեան
Յակոբ Աւետիսեան
Մեսրոպ Գրիգորեան
Տիրան Թիւքիւննեան (*Եգիպտոս*)։
Լեւոն Խօճասարեան (*եղբայր Հայկ Խօճասարեանի*)։
Սատնցմէ ոմանք մեռած են։

1893ին լուսանկարուած միջին դասարան մը՝ ձախէն աջ ետեւի կարգը՝ Սարգիս Պէօճէկեան, Արշակ Վանլեան, (անծանօթ), Ռուբէն Սերոբեան, Պօղոս. Եասախճի Յովակիմին տղան։ Ձախէն աջ երկրորդ կարգ՝ Մուշեղ Սերոբեան, Տիրան Թիւքիւննեան, Ստեփան. Հրանտ Թիւքիւնեան, (անծանօթ), եւ Աբրահամ Ճիւմպիւշեան. առջեւի փոքրիկները դուրսէն են։

*
* *

Այս միջոցին Լուսաւորչեան վարժարանը ունէր 200ի մօտ աշակերտութիւն։ Ուսուցչութեան մեծագոյն մասը Մայր վարժարանէն կուգար։ Տնօրէն Մելիքեան յաճախակի կ՚այցելէր եւ ընդհ. կարգապահութեան կը հսկէր։ Աւելի նախորդ շրջաններու Լուսաւորչեան կառավարուած է գլխաւոր դատախարակուհինե-

րով, ինչպէս կը յիշուի Տիկին Բերուզ Բիշենեան կարող դաստիարակուհին: Հոգաբարձութեան հսկողութիւնն եւս անպակաս էր:

1895–96ին Լուսաւորչեան վարժարանի Զ. դասարանը աւարտած են խումբ մը աշակերտուհիներ, որոնցմէ ծանօթ են այսօր Տիկին Մաննիկ Հ. Խօճասարեան եւ Տիկին Աննա Շահլամեան, երկուքն ալ ընդգրկած ուսուցչական ասպարէզը:

Տիկ. Շահլամեան կը նկարագրէ թէ ինչպէս երբ դեռ վարժարանը չէր ձգած 1894 Յլս. 10ին տեղի կ'ունենայ Պոլսոյ մեծ երկրաշարժը, որ հիմնայատակ կը կործանէ աղջկանց վարժարանը: Հարիւրաւոր աշակերտուհիներ կը փոխադրուին Մայր եկեղեցի, ուր խորաններուն վարագոյրները քաշուած տեղի կ'ունենան դարձեալ դասախօսութիւնները:

Պէզճեան վարժարանն եւս, արդէն հին, մեծապէս կը վնասուի: Գրիգոր Գարակէօզեանի նախաձեռնութեամբ հանգանակութիւն կը կատարուի եւ կը վերաշինուին զոյգ կրթարանները: Սակայն երկրաշարժը կը ցնցէ նաեւ Գումգաբուի հայ կրթական կեանքը: Քանի մը տարի շարունակաբար կարելի չըլլար ընթացաւարտ տալ:

Մկրտիչ Մելիքեան Պատրիարքարանի արձանագրութեան տեսուչի պաշտօնին կը կոչուի:

Շատ կարճ շրջան մը իրեն կը փոխանորդէ Մկրտիչ Կիւմիւշեան, յետոյ վարժարանները կը մնան առանց տնօրէնի:

Հոգաբարձութիւնը վարժարաններուն տեսչութիւնը կը յանձնէ ներքին 5 ուսուցիչներու (Հնգեակ տեսչութիւն) գլխաւորութեամբ Հ. Խօճասարեանի: Սակայն այս դրութիւնը օգտակար չըլլար: Հայկ Խօճասարեան, որ Մելիքեանի վստահութիւնը կը վայելէր եւ գոհացուցիչ պաշտօնավարութիւն մը ունեցած էր, յարմարագոյն անձը կը նկատուի եւ անոր կը յանձնուի տնօրէնութիւնը, 1897ին:

Խօճասարեանի տնօրէնութեան օրով Մայր վարժարանի կրթական կեանքը նոր զարկ կ'ստանայ: Նոր մասնագէտներով կ'ուժեղացուի կրթական պաշտօնէութիւնը: Այսպէս պաշտօնի կը կոչուին Թուրքերէնի մասնագէտ Ստեփան Կուրտիկեան եւ ծանօթ դաստիարակ-մանկավարժ Յովհաննէս Հինդլեան: Առաջինը՝ Թուրքերէն լեզուի եւ երկրորդը՝ Ֆրանսերէնի ուսուցման համար:

Հերեթիկ Հօճա այլեւս խոնջած, մէկ երկու տարի վերջ հանգստեան կը կոչուէր:

Ստեփան Կուրտիկեան, փնտռուած մասնագէտ մը, մեծ ձեռնհասութեամբ կը պաշտօնավարէ 1897–1908։ Այս շրջանի մասին մեզ կը հաղորդէ հետեւեալ շահեկան տեղեկութիւնները։

«Իմ այս շրջանի յիշատակներուս ամէնէն կարեւորը՝ Մայր վարժարանին կանոնաւոր եւ արդիւնաւէտ ուղղութիւնն է։ Աշակերտները ըստուարագոյն թիւ մը կը կազմէին։ Վարժարանը, ըստ Կազմ. Կանոնագրի. լաւագոյն նախակրթարանի մը աստիճանը ունէր, վեցամեայ ընթացքով։ Ես բարձրագոյն երկու եւ միջին Բ. կարգերուն թուրքերէն կը դասախօսէի։ Պաշտօնավարութեանս առաջին տարիներուն իր դասախօսութիւնը կը շարունակէր հանրածանօթ արաբագէտ եւ պարսկագէտ ձերունազարդ ուսուցչապետ Ֆնդց. Ռեքեոս Գրիգորեան, որ իր պատկառելի հմտութիւնովը ընդհանուր յարգանք կը վայելէր։ Դեռ Պրուսա գտնուած միջոցիս արդէն լսած էի իր համբաւը։ Երբ զինքը հոս մօտէն ճանչցայ, յարգանքս աւելցաւ իր մասին։

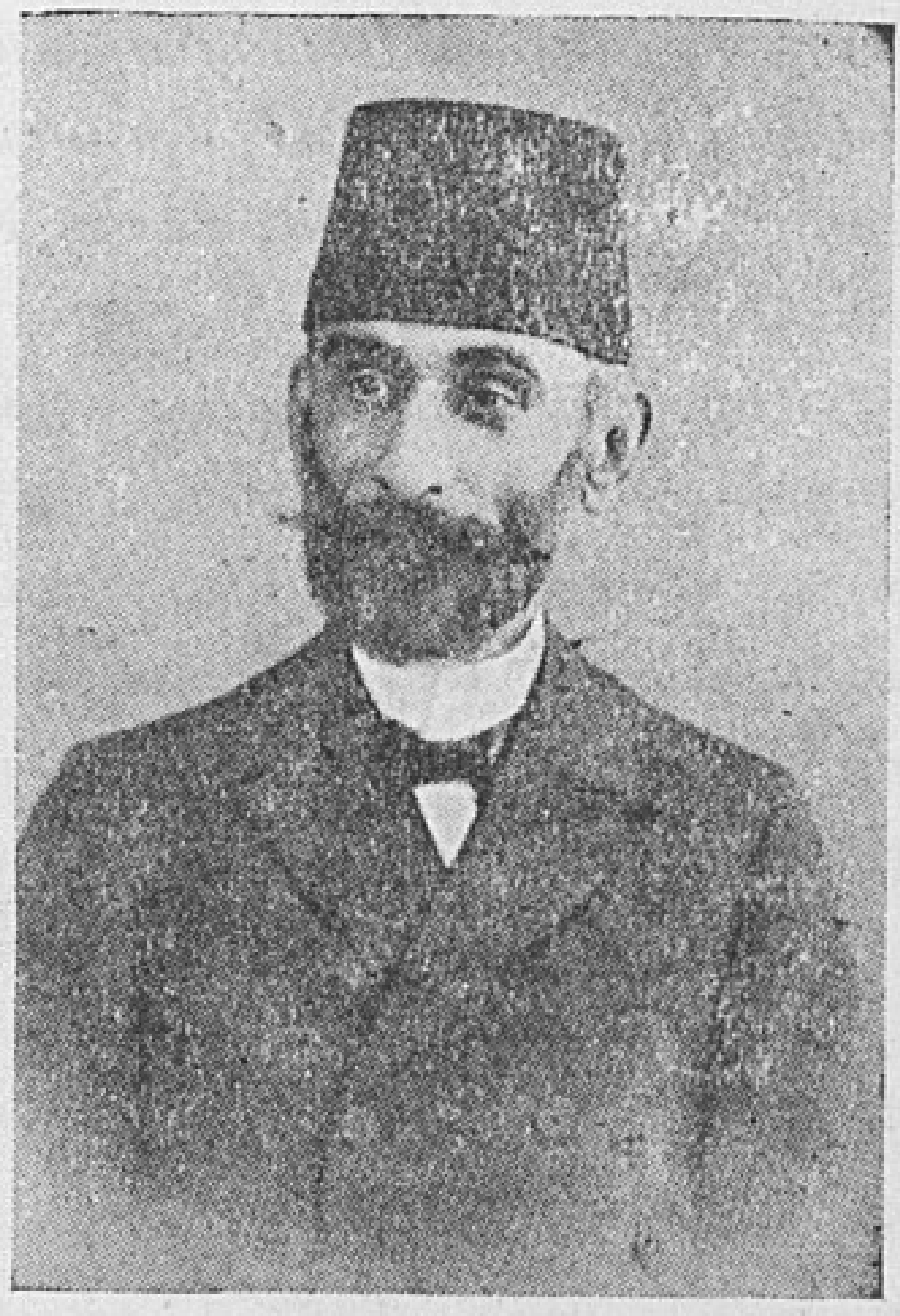

Ստեփան Կուրտիկեան

Մայր վարժարանի ընթացաւարտները ապա Կեդրոնականի լաւագոյն աշակերտներէն եղած են։

Մերթ ընդ մերթ վարժարան կ՚այցելէր Մէարիֆի հայագէտ քննիչ Ֆնդց. Սիւրէյեա պէյ, որ ետքը Միւլքիյէի տնօրէն անուանուեցաւ։ Սիւրէյեա պէյ քաջ հմուտ էր թուրք եւ հայ գրականութեանց եւ շատ ազնիւ ձիրքերով օժտուած։

Կ՚այցելէր նաեւ հոգելոյս Օրմանեան Պատրիարքը. եւ ամէն անգամուն ալ ըստ իր հայրական սովորութեան, աշակերտներուն քիմքը կը քաղցրացնէր առատօրէն բաշխել տուած շաքարներովը։»

Հերեթիկ Հօճայէ վերջ ուրեմն կը մնային թուրքերէնի երկու գլխաւոր ուսուցիչներ՝ Ս. Կուրտիկեան եւ Գէորգ Սիմքէշեան։

Վերջին շրջաններուն Մայր վարժարանի ամէնէն երկար պաշտօնավարութիւն ունեցող ուսուցիչներէն եղած է Գէորգ Սիմքէշեան, շուրջ 40 տարի (1889–1928)։ Նոյն ատեն ուրիշ վարժարաններ տեսչական եւ ուսուցչակ. պաշտօններ վարած է։ Դասախօսած է

առելի ընթացիկ Թուրքերէն, Ֆրանսերէն եւ հայերէն փոխադարձ Թարգմանութիւններով:

* * *

1898–1899 տարեշրջանին Պէզճեան եւ Լուսաւորչեան վարժարաններու երկսեռ աշակերտութեան ընդհանուր Թիւն էր 585: Ուսուցչական կազմը կը բաղկանար 15 ուսուցիչէ եւ 4 ուսուցչուհիէ: Վարժարանին ամսական պիւտճէն էր 5000 ղրշ.:

1899ին հրատարակուած վիճակագրութեան մը համաձայն, Պոլսոյ մէջ կային 40 Թաղային վարժարաններ, 4923 երկսեռ աշակերտութիւնով: Ասկէ զատ, պետական, օտար եւ հայ մասնաւոր վարժարաններ կը յաճախէին 1550 երկսեռ աշակերտ, որով համագումարը կ'ըլլայ 6473 հոգի:

Ազգ. Կեդր. Վարչութեան կողմէ մեծ հոգ կը տարուէր գործադրել տալու Ուսումն. Խորհուրդին նոր պատրաստած Կրթական Ծրագիրն ու Կազմական Կանոնագիրը:

ՊԱՏՈՒԱԲԵՐ ՀՈՒՆՁՔ ՄԸ

1899-900 տարեշրջանին Մայր վարժարանը ազգին կու տար կրթական լաւագոյն հունձք մը, հետեւեալ կերպով.

Հրանտ Փէշտիմալճեան *(Տօքթ.), որ բժշկական ասպարէզը ընդգրկելէ վերջ եղած է տնօրէն Ազգ. Հիւանդանոցի եւ անդամակցած ազգային զանազան մարմիններու: Այժմ երեսփոխան եւ Քաղ. Ժողովի անդամ:*

Միհէ Գարակէօզեան *(Տօքթ.)*

Գամէր Սարաճեան *(Տօքթ.)*

Վահէ Տ. Միքայէլեան *(Տօքթ.)*

Երուանդ Գալֆաեան *(ճարտարապետ)*

Յակոբ Գաբուճեան, *գորգաշինութեան մասնագէտ վարպետ, Փարիզ, գնահատուած Եւրոպացիներէ:*

Տիրան Սարայտարեան *(զինկոկրաֆ)*

Յարութիւն Դերձակեան *նշանաւոր երաժիշտ, ծանօթ՝ Գանօնի Արթաքի անունով:*

Միհրան Գարագաշեան *(երկաթի վաճառական)*

Արամ Գաբուճեան եւ Թորոս *(մականունը յայտնի չէ)*

1899–1900ի ՇՐՋԱՆԱՒԱՐՏՆԵՐԸ

1. Ֆրանկիւլ Պագրեան (*ընդհ. դաստիարակ*) 2. Տիրան Սարայտարեան 3. Յակոբ Գաբուճեան 4. Գամէր Սառաճեան 5 Հրանտ Փէշտիմալճեան 6. Վահէ Տ. Միքայէլեան 7. Երուանդ Գ ալֆաեան 8. Միհրան Գարագաշեան 9. Յարութիւն Դերձակեան 10. Միքէ Դարակեօզեան 11. Թորոս... 12. Արամ Գաբուճեան

4.— 1900 — 1910Ի ՇՐՋԱՆ

Յովհաննէս Հինդլեան, որ շուրջ 10 տարի Ֆրանսերէնի ուսուցիչ եղած է Պէզճեանի վերջին երկու եւ աղջկանց մէկ բարձրագոյն դասարաններուն, հետագայ հակիրճ բայց ուշագրաւ ծանօթութիւնը կու տայ իր պաշտօնավարութեան շրջանի մասին։

«Պաշտօնավարութեանս բովանդակ ընթացքին վարժարանի տնօրէնն էր Հայկ Խօճասարեան, որ իր ուշիմութկան կը միացնէր ճարպիկութիւն, ճկունութիւն եւ փօրձառու պաշտօնակիցներէ օգտուելու փափաք։ Վարժարանին մէջ անցուցած պահերուս, միշտ բարեկարգ կը գտնէի զայն։ Դասարաններուս աշակերտները կարգապահ եւ աշխատասէր էին։ Մեծ հետաքրքրութեամբ կը հետեւէին դասերուն եւ կատարելագործումի նախանձախնդիր ցոյց կու տային ինքզինքնին։»

Ընդհանուր կառավարիչները, այն ատեն, պարտականութիւն ունէին վարժարանէն դուրս ալ զբաղիլ տղոցմով, անոնց առօրեայ կեանքով։ Մկրտիչ Կարապետեան եւ իր յաջորդը Ֆրանկլին Պագրճեան շատ անգամ փողոցները պտոյտի կ'ելլէին եւ կը հետեւէին աշակերտներու խաղերուն, արձակուրդի օրերուն մէջ անոնց ունեցած զբաղումներուն եւ շրջագայութիւններուն։ Եթէ պատահէր որ աշակերտ մը անվայել ընթացքի մէջ հանդիպէր անոնց, յաջորդ օր խիստ պատիժ կը տնօրինուէր։ Այս կերպով տղաք ամէն ատեն, ամէն տեղ կարգապահ եւ լուրջ կը մեծնային։

Խօճասարեանի օրով մանչերու եւ աղջկանց վարժարանները դադրած էին առանձին հաստատութիւններ ըլլալէ։ Տեղի անյարմարութիւնն էր միայն որ կը զատէր զանոնք իրարմէ։ Ուսուցչական մարմինը, ինչպէս գրեթէ աւելի առաջ ալ, մէկ էր, եւ Պոլսոյ լաւագոյն ուժերէն կը բաղկանար։

Գրեթէ առանց ընդհատումի Պէզճեան Մայր վարժարանը նախակրթարանի եւ երբեմն լրացուցիչի բաժնէն ալ երկսեռ ընթացաւարտներ տուած է, միեւնոյն ծրագրով եւ համաստիճան կարողութեամբ։ Արձանագրութեանց պակասին հետեւանքով կարելի չեղաւ ընթացաւարտներու ամբողջական կարգը պահել 1900 թուականներուն։

1902ի շրջանաւարտներէն Օննիկ Չիլինկիրեան (առեւտրական)

մեզ հաղորդեց իր ընկերակիցներուն հետեւեալ անունները, անոնց հետեւած ասպարէզներն ալ ճշդելով:

Մկրտիչ Պէյազճեան (խուրտավաթի վաճառական)
Ծիվան Գարակէօզեան (նոյնպէս առեւտրական)
Գրիգոր Խանճեան (մետաքսավաճառ)
Կարապետ Լամէրեան (ժամացոյցի վաճառական)
Խաչատուր Մագուլեան (» »)
Գրիգոր Ունճեան (առեւտրական)
Տոքթ. Յ. Թաշճեան (Աղեքսանդրիա)
Հրանտ Սեմէրճեան (յանձնակատար)

Իսկ մինչեւ 1909, զանազան շրջաններու ընթացաւարտուհիներէն, ուսուցչ. ասպարէզը ընդգրկելնուն պատճառով, ծանօթ են.

Թագուհի Գարամանեան 1900ին, յետոյ աւարտած Էսսեանի լրացուցիչ բաժնի ընթացքը:

Նուարդ Նահապետեան 1901ին, 1903-5 պաշտօնավարած է Մայր վարժարան:

Վերգինէ Այվազեան 1901ին:

Աստղիկ Իզմիրլեան 1902ին. աւարտած 1906ին St. Elizabethe.

Մաքրինէ Էնֆիէճեան 1905ին:

Լուիզ Յովհաննէսեան 1906ին, յետոյ 14 տարի անընդհատաբար պաշտօնավարած Մայր վարժարան:

Պայծառ Միսքճեան 1909ին, ուսուցչուհի Մայր վարժարանին 1910-11:

Իսկ 1909-10ի շրջանաւարտներու եւ շրջանաւարտուհիներու անուններն են.

Հայկ Խօճասարեան

Աղջիկներ՝

Արաքսի Ճիզմէճեան
Աղաւնի Քրիստափորեան
Արշալոյս Կարինեան
Անժէլ Գազանճեան
Բերոնէ Երզրումլեան
Զապէլ Շահպազեան
Էօժէնի Մանուկեան
Հայկուհի Տարաւիչեան
Հայկուհի Թադէոսեան
Հերմինէ Թահթաճեան
Նուարդ Փիլիկեան
Սաթենիկ Պարոն-Վարդեան

Սիրանոյշ Գէորգեան
Սրբուհի Միզանճեան
Վերգինէ Պօղոսեան
Փարիս Պօղոսեան
Քրիստինէ Պարօնեան

Մանչեր՝
Անտոն Էգնաեան
Անուշաւան Յովհաննէսեան
Աւետիս Պայանտրեան
Արամ Գազանճեան
Արամ Ալէմեան
Բարսեղ Գասպարեան
Զարեհ Իսրայէլեան
Կարապետ Պօյաճեան
Կարապետ Մկրտիչեան
Կարապետ Հալաճեան
Հայկ Տէր-Պաղտասարեան
Հրանտ Երզրումլեան
Մառի Գազազեան
Մեղրիկ Տէր-Ոսկի
Յարութիւն Սէմէրճեան
Յարութիւն Մամիկոնեան
Սահակ Սահակեան

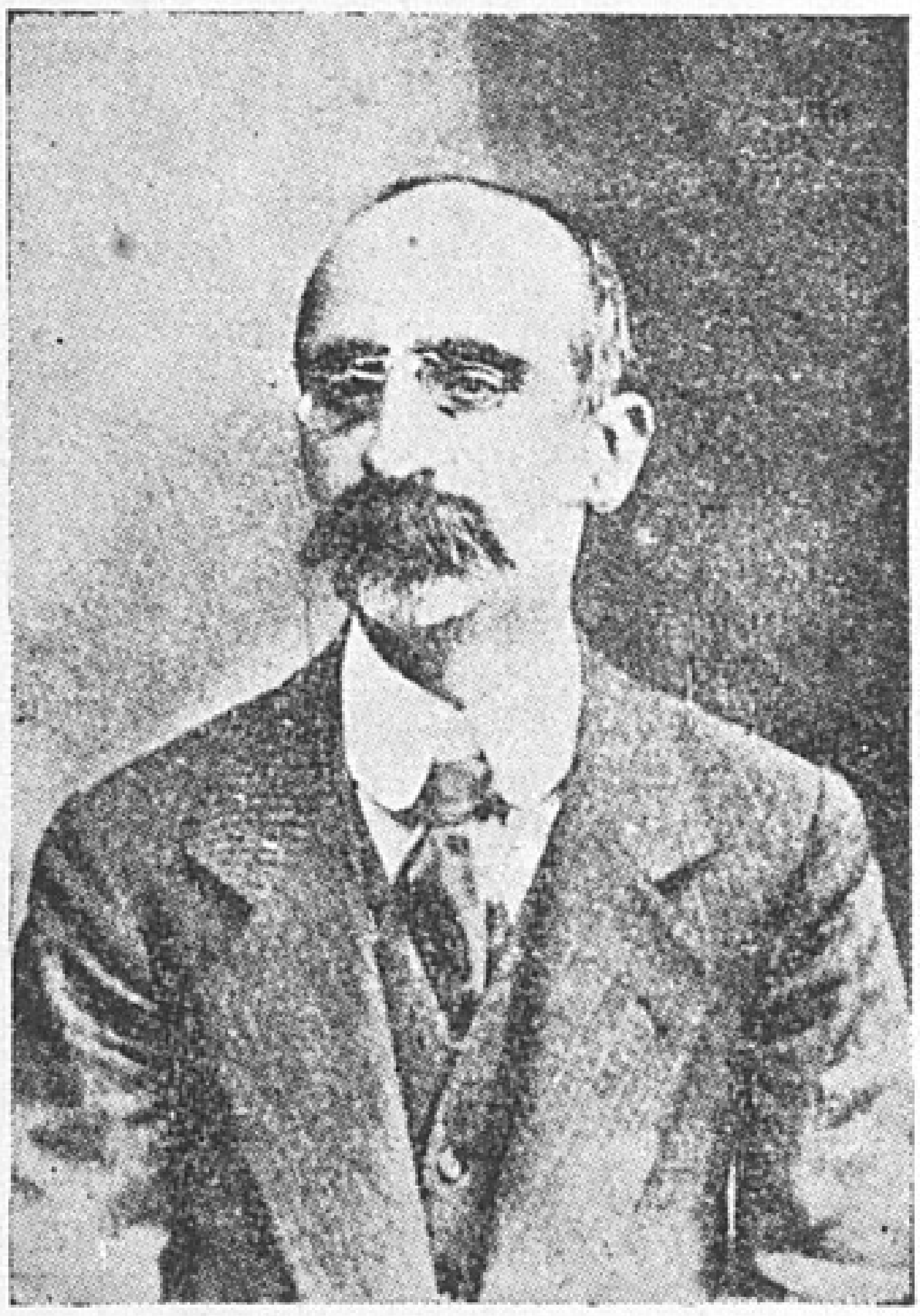

Յովհ. Հինդլեան

* * *

Այս շրջաններուն Մայր վարժարանի երկսեռ աշակերտութեան թիւը մինչ 600է աւելի եղած է: Քիչ անդին կու տանք յաջորդական չորս տարեշրջաններու բաղդատական ցուցակը, ուր աշակերտութիւնը բաժնուած է դասարաններու վրայ: Նշանակուած է նաեւ ուսուցիչներու թիւը եւ ամսական պիւտճէն:

1908-9ին Մայր վարժարանի լրացուցիչ բաժնէն շրջանաւարտ եղած են.

Անդրանիկ Մխիթարեան (Տօքթ.) .— Բժշկական ասպարէզը ընդգրկելէ վերջ անդամակցած է նաեւ զանազան ազգային մարմիններու:

Յակոբ Գազազեան (յանձնակատար)
Վահան Մինասեան (Տօքթ.)

Գառնիկ Րէիսեան

Եղիա Եղիսէեան (*գապզիմալ*)

Այս շրջանին միջոց մը ֆրանսերէնի ուսուցիչ եղած է Աղեքսանդր Փանոսեան (*Ալփասլան*)*: Ուսուցչական պաշտօն վարած են նաեւ* Գրիգոր Անգուր (*ուսողութիւն*) *Խ. Թահմաճեան* (*գեղագրութիւն*)*:*

ՔԱՌԱՄԵԱՅ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

	1903		1904(*)		1905(*)		1906	
	Մանչ	Աղջ.	Մանչ	Աղջ.	Մանչ	Աղջ.	Մանչ	Աղջ.
Մանկապարտէզ	63	92	60	110	87	107	71	102
Տարրական Ա.	96	36	105	36	82	43	85	41
» Բ.	65	38	45	20	72	40	54	40
Միջին Ա.	63	25	60	35	47	26	56	33
» Բ.	34	19	45	15	50	21	51	23
Բարձր Ա.	30	12	25	16	40	—	39	22
» Բ.	19	14	16	14	15	19	20	15
Գումար	370	246	356	254	393	264	376	276
Համագումար	616		610		657		652	
Ձրիները	183		150		185		174	

1909ին Մայր վարժարանի ուսուցչական կազմն էր հետեւեալը-

[*] 1904ին Լրացուցիչ Ա. դասարանէն ալ 8 աղջիկներ ընթացաւարտ եղած են:

[**] Նոյնպէս 1905ին 8 աղջիկներ Լրացուցիչ Ա. դասարանը աւարտած են. սակայն երկուքին ալ անունները կը պակսին:

ԾԱՆՕԹ. Ա.— 1903ին վարժարանը ունեցած է 22 ուսուցիչ (16 այր եւ 6 կին): Ամսական պիւտճէն եղած է 5500 ղրշ.: 1904ին նոյնքան թուով ուսուցիչ, ամսական պիւտճէն 6040 ղրշ.: 1905ին եւ 1906ին նոյն ուսուցչ. կազմով, ամսական պիւտճէն 6140 ղրշ.: Իսկ 1907ին աշակերտութեան թիւը կը բարձրանայ 667ի, 23 ուսուցիչներով [7ը ուսուցչուհի]:

Բ.— Պոլսոյ մէջ 1900ին 41 թաղային վարժարաններ կային 5351 երկսեռ աշակերտով [3146ը մանչ], 282 ուսուցիչներով եւ ուսուցչուհիներով:

1904ին աշակերտութեան թիւը եղած է 5580 [3119ը մանչ], 304 ուսուցիչներով (183ը այր):

Հոգելոյս Պատրիարք Տ. Մաղաքիա Ս. Արք. Օրմանեան

Հայկ Խօճասարեան (տնօրէն)
Աւետիս Խորասանճեան (երգ. դշնկ)
Գառնիկ Սիրունեան
Գարեգին Հիւսեան
Գէորգ Սիմքէշեան
Գրիգոր Մէհմէրեան
Գրիգոր Իբրանոսեան
Եղիշէ Փափազեան
Խաչիկ Իտարէճեան
» Պէրպէրեան
Միհրան Գալըպճեան
» Տէօքմէճեան
Նազարէթ Պօղոսեան
Ռուբէն Սերոբեան
Տիկ. Մաննիկ Յովհաննէսեան
Օրդ. Անժէլ Հանըմեան
Արաքսի Գառնիկեան
Լուիզ Յովհաննէսեան
Հայկանոյշ Նահապետեան
Պայծառ Կարինեան
» Մէստճեան

Ե. — ՄԱՅՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՆՈՐ ՇԷՆՔԻՆ ԿԱՌՈՒՅՈՒՄԸ

(Նախաձեռնողներն ու բարերարներ)

Ընդհատելով հոս Պէզճեան Մայր վարժարանի կրթական ու վարչական կեանքին յաջորդական շրջանները, ժամանակագրական կարգով կ'արձանագրենք այն կարեւոր ձեռնարկները, որոնք տարիներ ետք մարմին տուին այս դարաւոր հաստատութեան արդի գեղեցիկ ու հոյակապ շէնքին կառուցման գաղափարին:

Մայր վարժարանի վերաշինութեան այս գաղափարը կը յղանայ հոգելոյս Օրմանեան Ս., 1896 Թուականներու վերջերը, երբ պատրիարքական գահ կը բարձրանայ:

Պոլսոյ երկրաշարժէն անմիջապէս վերջ թէեւ հին շէնքը մասամբ կը նորոգուի, սակայն միշտ փլելու հակամէտ վիճակ

մը կ'ունենայ, եւ առկէ զատ արդիական պահանջներու բաւարարութիւն չի կրնար տալ:

Օրմանեան Պատրիարք անձնական թղթակցութիւններով ու դիմումներով կը յաջողի ոչ միայն հնգց. **Յովհաննէս Թաւշանճեանի** կողմէ 3000 հնչուն ոսկիի նուիրատուութիւն մը ապահովել, այլ եւ անոր միջոցաւ քենեկալը **Աքանագինէ Էգնաեանն** ալ համոզել որ նոյնքան գումարով մասնակցի Մայր վարժարանի ի հիմանէ վերաշինութեան ծախքին:

Այս յաջողութեան մէջ կարեւորագոյն դեր մը կը ստանձնէ **Միհրան Մուրատեան**, ուժ տալով Օրմանեան Ս.ի դիմումներուն: Նախապէս անհրաժեշտ նորոգութեան մը համար 1500 ոսկի միայն պիտի տրամադրուէր. սակայն Մուրատեանի խորհուրդով ու թելադրութեամբ այս գումարը կը վերածուի 6000ի:

Անմիջապէս ճարտարապետական ընդհանուր մրցում կ'առաջարկուի եւ ներկայացուցուած ծրագիրներէն ճարտարագէտ Խմինեանինը յարմար կը դատուի:

Սակայն գործը դեռ սաղմնային վիճակին մէջ, վրայ կը հասնի Թաւշանճեանի սպանութեան դէպքը: Միհրան Մուրատեան կը յաջողի անոր ժառանգութեան բաժանման միջոցին սահմանուած 3000 ոսկին անձեռնմխելի պահել իբրեւ կտակարարին կամքը եւ ապահովել վարժարանին վերաշինութիւնը.

Օրմանեան Պատրիարք կը հրաժարի: Գործը չի հետապնդուիր: Միւս կողմէ շէնքը օրըստօրէ փլուզման վտանգին առջեւ կը գտնուի:

Ասկէ զատ Ուսում. խորհուրդին կողմէ քանիցս դիտողութիւն կ'ըլլայ թէ առողջապահական եւ մանկավարժական կանոններու բոլորովին հակառակ է մէկ սրահի մէջ 180 աշակերտ պահել:

Այս տխուր կացութեան ականատես Յովհաննէս Հինդլեան գրով մը Ազգ. Ժողովի 1909 Յլս. 31ի նիստին սեղանի վրայ կը բերէ խնդիրը: Ատենապետն էր Մինաս Չերազ: Ընդհ. Ժողովը անմիջապէս նկատողութեան կ'առնէ զայն եւ կարգադրութիւնը կը յանձնէ Քաղաք. Ժողովին: Պատրիարքարանը շփման մէջ կը մտնէ կտակակատար Միհրան Մուրատեանի հետ եւ անոր միջոցաւ կը դիմէ Ա. Էգնաեանի:

1912ի սկիզբները պատրաստակամութիւն կը յայտնուի տրամադրել սահմանուած գումարը, վերաշինութեան ձեռնարկելու համար: Նկատելով սակայն որ վարժարանը փլցուելով անոր

Հնզգ. բարերար Յովհաննէս Թաւշանճեան

տեղ ի հիմանէ նոր մը պիտի կառուցուի, նոր պահանջներու համաձայն, պէտք ցոյց կը տրուի շինուելիք յարկաբաժիններու յատակագիծը պատրաստելով, զայն Թագրիրի մը հետ մատուցանել կառավարութեան՝ եւ շինութեան փէրմանն ձեռք բերել:

Մինչ այդ 11 Մայիս 1912ին բարերարներու լիազօր ներկայացուցիչ Միհրան Մուրատեանի եւ Գումգաբուի Մայր եկեղեցւոյ Թաղ. Խորհուրդին միջեւ 12 յօդուածէ բաղկացած պայմանագրութիւն մը կը կնքուի, զոր ամբողջովին կու տանք ստորեւ:

ՊԱՏՃԷՆ

Հանգուցեալ Գէորգ Մուրատեանի երկու փեսաները Տիարք Յովհաննէս Թաշճեան եւ Աբանիկ Էգնաեան տարիներ առաջ ժամանակին Պատրիարքին, Օրմանեան Սրբազանի յորդորմամբ յանձնառու եղած էին Գումգաբուի Մայր Վարժարանը ի հիմանէ վերաշինել, իրենց վաղամեռիկ զաւակներուն յիշատակին, սակայն առաջինին անակնկալ եղերական մահուանը եւ Ազգային գործերուն մէջ տեղի ունեցած փոփոխութիւններէ յետաձգած էին այդ մտադրութեան իրականացումը, որուն այժմ նորէն ձեռք կը զարնեն հանգուցեալ Թաշճեանի Այրին Տիկին Արաքսի, նաեւ իբրեւ իր զաւակաց խնամակալուհի, եւ Տիար Աբանիկ եւ Տիկ. Արուսեակ Էգնաեան առ այս պէտք եղած դրամագլուխը տրամադրելով եւ իրենց բացակայութեան պատճառաւ շինութեան եւ գործին վերաբերեալ ամէն հանգամանքներուն համար լիազօր ներկայացուցիչ եւ գործադիր նշանակելով հանգուցեալ Գէորգի որդի Տիար Միհրան Մուրատեանը:

Համաձայն այդ որոշման, Մայր Եկեղեցւոյ Թաղական Խորհուրդը յանուն Թաղին, եւ Տիար Միհրան Մուրատեան յանուն Մայր Վարժարանի վերաշինութեան Բարերարներուն, փոխադարձաբար կ'որոշեն եւ կը հաստատեն հետեւեալ պայմանները:

1.— Մայր Վարժարանը պիտի վերաշինուի իր արդի տեղւոյն ամբողջութեան վրայ, ըստ պատշաճի փոփոխելով դիրքը եւ տարածելով շրջակայ մասերուն վրայ:

2.— Նորաշէն Վարժարանին յատակագիծը երէք յարկերու վրայ պատրաստուած եւ երկու կողմերուն մէջ համաձայնութեամբ ընդուն-

ուած եւ պատշաճ կերպով հաստատուած ըլլալով, այն պիտի գործադ-րուի, եւ պիտի նկատուի իբր այն պայմանագրին յարակից մաս:

3.— Շինութեան ծախքերը ամբողջութեամբ ստանձնած են Բա-րերարները եւ անոնց անուամբ Տիար Միհրան Մուրատեան, որ շինութիւնը լրացնելէն ետքը պիտի յանձնէ զայն Թաղական Խոր-հուրդին:

4.— Այժմեան շինուածը եւ շրջակայ որմերը ու մասերը պիտի ճշղուին վերաշինութեան ծախքով, բայց փլածոյն եղլաշիք ամէն ատաղձ եւ շինուածանիւթ պիտի մնան վերաշինութեան օգտին:

5.— Վարժարանին անունը պիտի պահուի ըստ առաջնոյն Մայր Վարժարան Յարութիւն Պէզճեան: Իսկ վերաշինութեան եւ վերաշի-նողներուն յիշատակը պիտի զետեղուի Վարժարանին մեծ դրան երկու կողմերը մարմարեայ արձանագրութիւններով իրենց ներկայացուցի-չին ձեռքով:

6.— Շինութեան աւարտելէն եւ յանձնուելէն ետքը անոր տնտե-սութիւնը ու նորոգութիւնները, եւ ուրիշ որեւէ անունով կամ պատ-ճառաւ ծախքերը պիտի մնան Թաղական Խորհուրդի հաշւոյն:

7.— Թաղական Խորհուրդը պարտաւոր պիտի ըլլայ միշտ նորա-շէն Վարժարանը իր ծախքով ապահովել, վստահելի եւ կարող ապա-հովագրական ընկերութեան մը մօտ, առնուազն եօթը հազար օսման-եան ոսկւոյ գումարի վրայ, որեւէ անակնկալ հրդեհէ ետքը նորէն շինել կարենալու համար:

8.— Եթէ, Աստուած չընէ, հրդեհի կամ ուրիշ պատահարի պատ-ճառաւ Վարժարանին նորոգ շինուելուն առիթ ընծայուի, Թաւշան-ճեանց եւ Էգնատեանց վերաշինութեան յիշատակարանները պիտի նո-րոգուին նոր շինութեան մէջ:

9.— Վերաշինեալ Վարժարանը պիտի մնայ Մայր Եկեղեցւոյ թաղին գլխաւոր Վարժարանը, արական ճիւղին համար եւ Թաղա-կան Խորհուրդը պարտաւոր պիտի ըլլայ ամէն ծախք եւ միջոց հո-գալ, զայն միջնակարգ Վարժարանի (Իտատի) կամ ամբողջական նա-խակրթարանի աստիճանին վրայ պահելու:

10.— Թաղական Խորհուրդը յանձնառու կ՚ըլլայ որ ի յիշատակ վերաշինութեան եւ ի հսկողութիւն պայմանաւ Թաւշանճեան կամ Էգնատեան կամ Մուրատեան Ազգասէրներէն մէկ մը անդամակից առ-նուի միշտ Մայր Վարժարանի Հոգաբարձութեան մէջ:

11.— Թաղական Խորհուրդը պարտաւոր պիտի ըլլայ իւրաքան-չիւր տարի, Ս. Գէորգայ Տօնին առթիւ, Վարագայ Խաչին Կիրակին Մայր Եկեղեցւոյ մէջ հանդիսաւոր Պատարագ եւ Պաշտօն կատարել

Հնզզ. Բարերար Աքանազինէ Էզնաեան

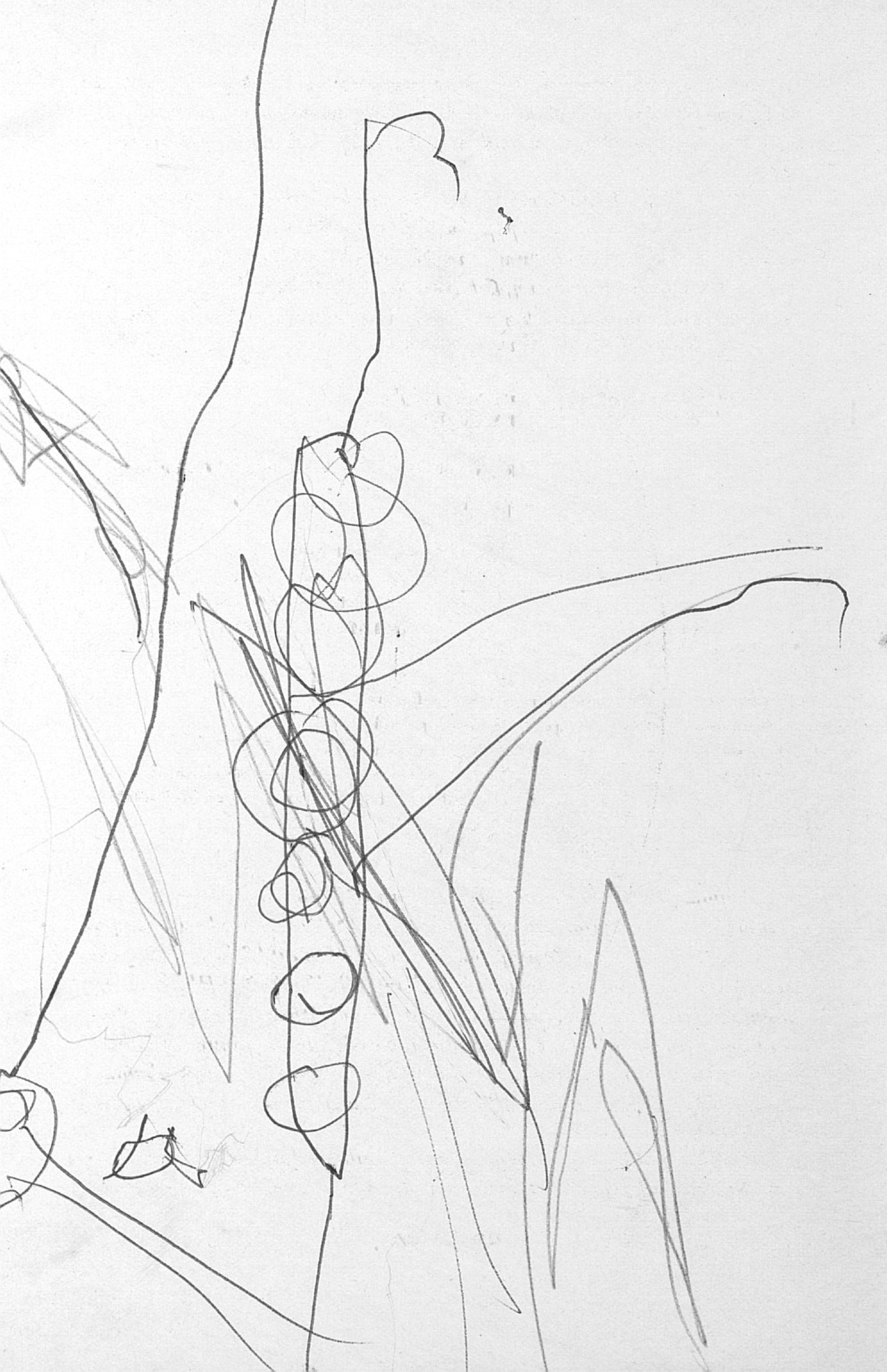

տալ իւր ծախքովն Պատրիարքին կամ բարձրաստիճան եպիսկոպոսի մը հանդիսութեամբ, ի Հանգիստ ննջեցելոց եւ յարութեան կենդանեաց Յովհաննէս Թաւշանճեան եւ Աքանիկ Էգնաեան Գերդաստաններու:

12.— Սոյն Պայմանագիրը վարչական եւ օրինական պայմաններով վաւերացուելէ ետքը, պիտի հաստատուի Պատրիարքական Կոնդակով, եւ չորս օրինակներով, որոնք պիտի յանձնուին Մայր Եկեղեցւոյ Թաղական Խորհուրդին եւ Յովհաննէս Թաւշանճեան եւ Աքանիկ Էգնաեան գերդաստաններուն, եւ այս վերջնոյ լիազօր ներկայացուցիչ Տիար Միհրան Մուրատեանի:

Բարերարներու Լիազօր Ներկայացուցիչ
ՄԻՀՐԱՆ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Թաղական Խորհուրդ Մայր Եկեղեցւոյ

Ստորագրութիւնք՝ Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ
Ա. ԱԼԷՄԵԱՆ
Մ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ
Յ. ՍԻՆԱՆԵԱՆ
Ա. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
ՌՈՒԲԷՆ ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

Կ. Պոլիս
11 Մայիս 1912

Ընկալեալ եւ վաւերացեալ ի Քաղաքական Ժողովս Ազգ. Կեդր. Վարչութեան ի Նիստ ԽԳրդ եւ յանձնեալ ի գործադրութիւն:

Պատրիարքական Տեղապահ
ԳԱԲՐԻԷԼ ԵՊՍ. ՃԵՎԱՀԻՐՃԵԱՆ

5 Սեպտ. 1913
Պատր. Հայոց Կ Պոլիս

Դատական Նախարարութիւնը, որուն կը մատուցուի յատակագիծը, կատարուած դիմումին ընթացք տալով, 13 Հոկտ. 1328 թ. եւ 61 հմր. Պոլսոյ կուսակալութեան Մէճլիսը Իտարէին քննութեան կը յանձնէ պաշտօնագիրը: Օրինական թերիներ կը տեսնուին եւ Պատրիարքարանէն բացատրութիւն կ'ուզուի: Պակասները լրացուելէ վերջ, Պետական Խորհուրդին կողմէ վարժարանի շինութեան համար տրուած 23 Յուլիս 1329 թուականաւ եւ 732 հմր. մազպաթան 23 Յլս.ին կը մատուցուի կայսեր, իրատէն ստացուելու համար:

Վարժարանի շինութեան հրովարտակը Պատրիարքարան կուգայ Յուլիսի վերջը, եւ Խառն Ժողովի որոշումով պայմանագրու-

թեան վաւերական օրինակին հետ կը ղրկուի կոտակարաններուն:

Վաւերացումէն ետք. Ուսումն. Խորհուրդէն դիտել կը տրուի սակայն թէ ըստ պայմանագրութեան երկրորդական վարժարան մը ըլլալու սահմանուած, շէնքը առնուազն 11 դասարան ունենալու էր, մինչդեռ ներկայացուած յատակագիծը միայն 8 դասարան կը պարունակէ, թէեւ աւելին իսկ պէտք պիտի ըլլայ, քանի որ Կ. փաշայէն մինչեւ Ս. Ստէֆանօ իրենց նախակրթութեան բարձրագոյն մասը եւ երկրորդական կրթութիւնը առնել փափաքող բազմաթիւ ուսանողներ պիտի դիմեն հոն, որով անհրաժեշտ հարկ պիտի ծագի յառաջիկային զուգընթաց դասարաններ ունենալու. միւս կողմէ կը պակսին նաեւ հետեւեալ անհաժեշտ երկու սրահները.

1. Բնապատմական, իրագիտական, անդամազննական, աշխարհագրական, պատմական, տիեզերագրական, մէթրական դրութեան եւ այլ դպրոցական եւ ուսումնական պիտոյքները պահուելու համար, եւ 2. Դպրոցական գրադարանի եւ ընթերցարանի համար:

«Անհաւասիկ ասոնք են գլխաւոր թերիները, որոնք, ինչպէս կը տեսնուի, մանրամասնութիւններ չեն, եւ որովհետեւ, ինչպէս կը հաղորդէ մեզ Միհրան Մուրատեան, շինութեան հրովարտակը ելած է, Խորհուրդս կը պահէ իր ձեռնպահութիւնը այս խնդրին մէջ:» (30 Օգս. 1913)

Քաղաք. Ժողովը կ'ընդունի եղած առարկութիւնները եւ խնդիրը փակուած կը նկատէ «այն հաւատաքով թէ Մ. Մուրատեան յանձնառու է յառաջիկային պէտք եղած դիմումը կատարել բարերարներուն մօտ եւ յաջողիլ նորագոյն նուիրատուութեամբ լրացնել Մայր Վարժարանի համար կարեւոր նկատուած այդ յաւելուածական սենեակներու պակասը:»

1913ի աշնան տեղի կ'ունենայ Մայր վարժարանի նորակառոյց շէնքին հիմնարկէքը: Զաւէն Պատրիարքի նախագահութեամբ եւ Մաղաքիա Արք. Օրմանեանի մասնակցութեամբ եկեղ. թափօր մը Մայր Եկեղեցիէն կուգայ շէնքին վայրը, ուր հաստատութեան հիմերը դնել կը տրուին, հանդիսաւորապէս, խուռն բազմութեան մը ներկայութեան: Օրմանեան Ս. կը խօսի հոյակապ ճառ մը եւ կ'օրհնէ յիշատակը հանգ. բարերարներուն:

Շինութեան կը ձեռնարկուի թէեւ 1914ին եւ նոյնիսկ պատերը կը բարձրանան, սակայն չի շարունակուիր, Ընդհ. Պատերազմին պատճառով:

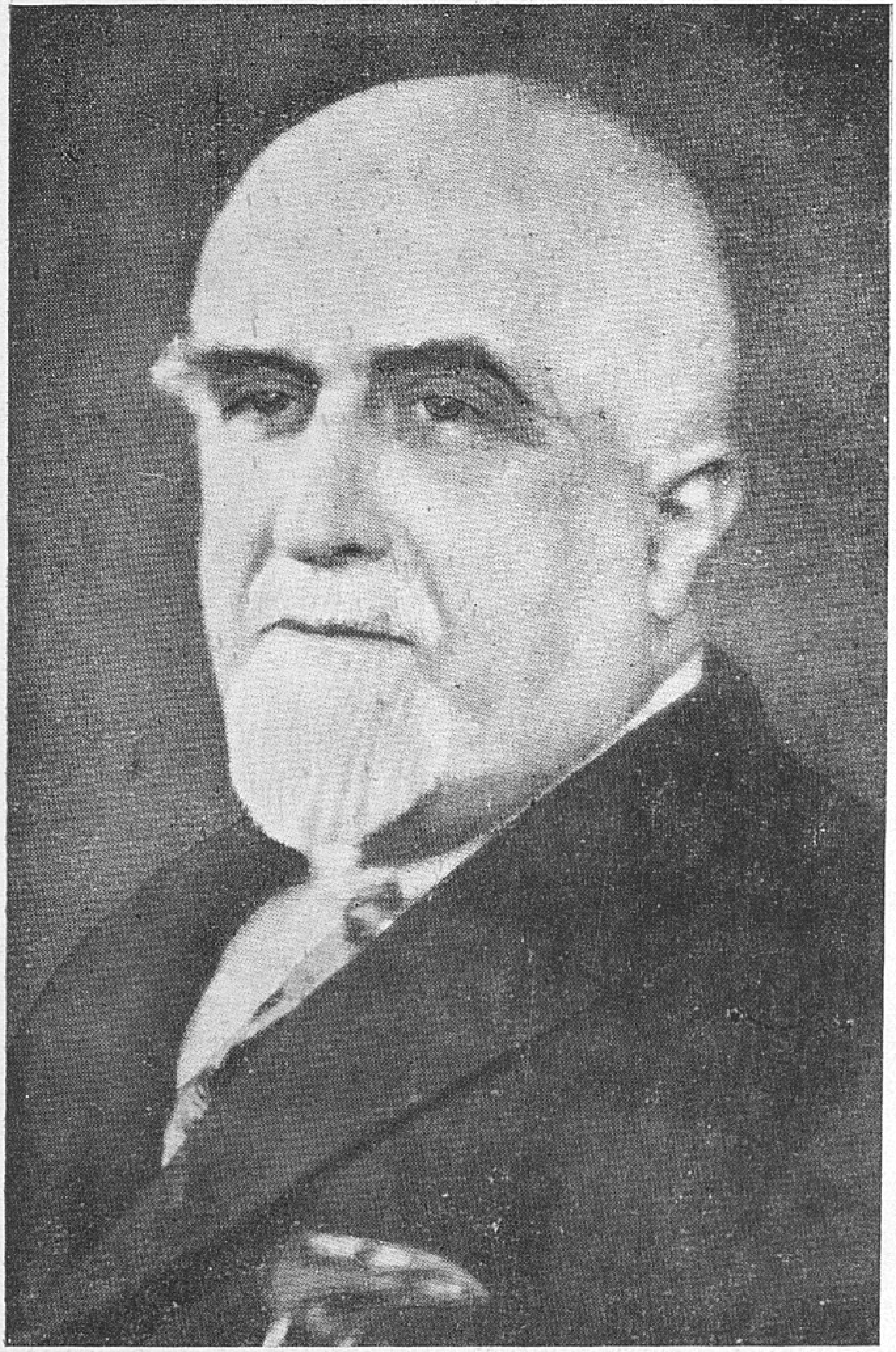

Միհրան Մուրատեան

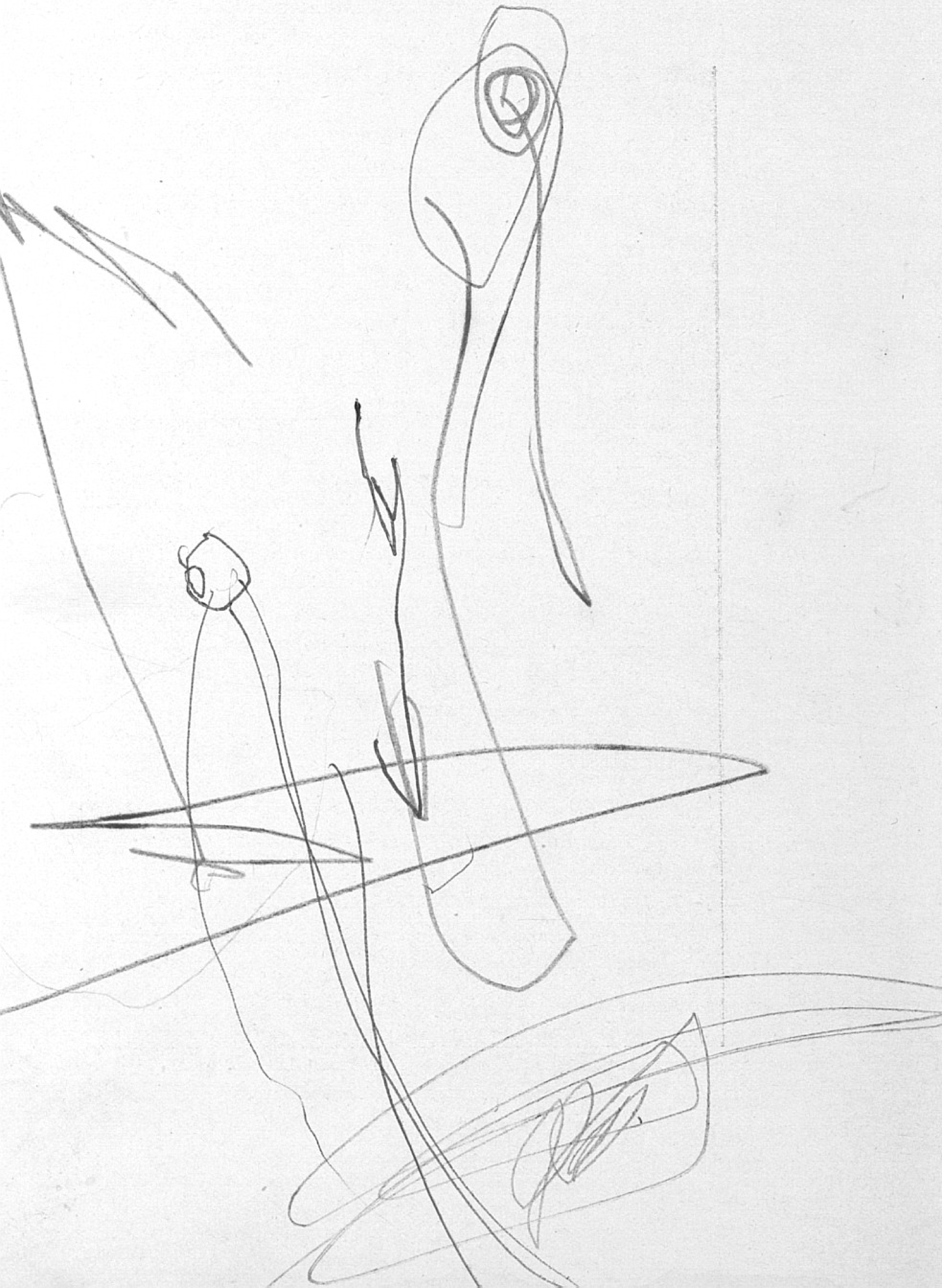

6. -- 1910—1920 ՇՐՋԱՆ

Հայկ Խօճասարեան, մինչեւ 1911-12 տարեշրջան, 15 տարի օգտակարապէս պաշտօնավարելէ վերջ կը հրաժարի իր տեսչական պաշտօնէն։ Իրեն հետ կը հրաժարին նաեւ 9 մնայուն եւ այցելու ուսուցիչներ։

Թաղակ. Խորհուրդը Օգոստ. 3ի նիստին տնօրէն կը կարգէ Կարապետ Տէմիրեանը եւ անոր կը յանձնէ յաջորդ շրջանին ուսուցչական մարմնին վերակազմութիւնը, որ տեղի կ'ունենայ հետեւեալ կերպով.

Մնայուն ուսուցիչներ.

Խորէն Խէրպէկեան (Ընդհ. դաստիարակ եւ ուսուցիչ Ֆրանսերէնի, քաղոխսագծութեան եւ մարմնամարզի)

Նազարէթ Պօղոսեան (Հայերէնի, կրօնի եւ պատմութեան)

Խոսրով Պէրպէրեան (Կրօնի, հայերէնի եւ թուաբանութեան)

Սիրաք Մարգարեան (Երկրաչափութեան, թուաբանութեան եւ քաղ. կրթութեան)

Պետրոս Թէնէքէճեան (Ֆրանսերէնի, աշխարհագրութեան եւ գիտութեան)

Սիմոն Զաքեան (Թուաբանութեան, հայերէնի եւ իրագիտութեան)

Օր. Պայծառ Կարինեան (Ընդհ. հսկողուհի եւ ուսուցչուհի տնտեսագիտութեան, երգի եւ ծաղկագրութեան)

Օր. Արաքսի Փափազեան (Հայերէնի, ֆրանսերէնի, թուաբանութեան, իրագիտութեան եւ կրօնի)

Օր. Հայկանոյշ Եսայեան (Հայերէնի, ֆրանսերէնի եւ թուաբանութեան)

Օր. Աստղիկ Իզմիրլեան (Ֆրանսերէնի եւ ձեւագիտութեան)

Օր. Արշալոյս Արապեան (Ֆրանսերէնի բարձր. կարգերու)

Օր. Անժէլ Հանրմեան (Ձեռագործի)

Օր. Լուիզ Յովհաննէսեան (Վարիչ մանկապարտիզպանուհի)

Օր. Արաքսի Պէյլիկեան (Օգնական մանկապարտիզպանուհի)

Օր. Արշալոյս Սարըեան (» »)

Այցելու ուսուցիչներ. (բարձրագոյն կարգերու)

Մելքոն Կիւրճեան (Հին եւ նոր հայերէնի եւ գրականութեան)

Մարկոս Նաթանեան (աշխարհագրութեան եւ պատմութեան)

Գէորգ Սիմքէշեան (*Թուրքերէնի եւ Թուրք գրականութեան*)
Գառնիկ Սիրունեան (*Ֆրանսերէնի եւ անգլերէնի*)
Միհրան Տէօքմէճեան (*Գեղագրութեան*)
Ռուբէն Սերոբեան (*Գծագրութեան*)
Գրիգոր Մեհրերեան (*Ձայնակ. երաժշտութեան եւ ձայնագրութեան*)
Առաքել Կոստանեան (*օգն. Թուրքերէնի եւ օրէնսգիտութեան*)
Արմենակ Տ. Յակոբեան (*Գծագրութեան միջին կարգերու*)

Կարող ուսուցչ. կազմով մը եւ լաւ առաջադրութիւններով գործի կը ձեռնարկուի, սակայն հազիւ առաջին վեցամսեան լրացած, վարժարանին մէջ կարգապահական ծանր դէպքեր կը պատահին:(*) Ազգ. իշխանութիւնը կը միջամտէ եւ յետ քննութեան Ուսումն. Խորհուրդը վերջ կու տայ տնօրէն Տէմիրճեանի պաշտօնին:

Մելքոն Կիւրճեան

Թաղ. Խորհուրդը աւագ ուսուցչի տիտղոսով վարժարանին վարչութիւնը Մարտ 1ին կը յանձնէ Գէորգ Պօղոսեանի: Նոյն ատեն կը կազմուի «Տնօրէն Խորհուրդ» մը, ընդհանուր կարգապահութեան համար: Այս կարգադրութեան համամիտ չըլլար Ազգ. իշխանութիւնը, եւ 1913-14 տարեշրջանին սկիզբը Գ. Պօղոսեան կը ներկայացուի որպէս պատասխանատու տնօրէն:

Ուսուցչական կազմին մէջ կարգ մը փոփոխութիւններ կը մտցուին եւ պաշտօնի կը կոչուին՝
Յովհաննէս Գմբէթեան (*Թուաբանութեան եւ գիտութեան*)
Յովհաննէս Վարժապետեան (*Հայ. պատմութեան եւ աշխարհ.*)
Կոստան Պանտիկեան (*Ֆրանս. եւ Թրք.*)
Սահակ Սիսոյեան (*Կրօն. եւ բարոյագ.*)
Խաչիկ Իսթարէնեան (*Թուաբ. եւ գիտ.*)

(*) Ամսաթուականներու վճարման մը առթիւ, մասնաւորապէս, կարգ մը ուսուցիչներ յարձակում կը գործեն Թաղ. Խորհրդարան, գանձապետին վրայ, աշակերտներ ժխորով կը փախին վարժարանէն, ուսուցիչները իրենց գործը լքած ըլլալով:

Տկն, Էլիզա Քերիմեան (*Հայ. կրօն. եւ գիտութեան*)
Տկն. Ֆիլօմէն Սառուխան (*Ֆրանսերէնի*)
Օր. Պերճուհի Գասպարեան (*Հայ. գիտ. եւ թուաբ.*)
Օր. Սօֆի Միհ. Հայկազն (*Հայ, Թուաբ. եւ կրօնքի*)
Օրք. Մաննիկ Մելքոնեան, Մաննիկ Մաննիկեան (*օգն. մանկա.*)։

Վարժարանը արդիւնաւոր շրջան մը կը բոլորէ եւ կու տայ իր հունձքը: (*)

1913-14 տարեշրջանին Ուսումն. Խորհուրդի կողմէ պատրաստուած (ընդհ. վարժարաններու համար) շահեկան վիճակագրութեան մը համաձայն, Պէզճեան Մայր վարժարանը կ'ունենայ 320 աշակերտ, իսկ Լուսաւորչեան՝ 240 աշակերտուհի: Զրիավարժներ՝ 204 երկսեռ աշակերտ:

Աշակերտութեան համեմատական տարիքն է.

5—10	*տարեկան*	*290 հոգի*
11—15	*»*	*260 »*
16—21	*»*	*10 »*

Ծնողաց զբաղումներն են՝

Պաշտօնեայ	*42*
Բժիշկ	*2*
Երկրաչափ	*2*
Փաստաբան	*4*
Ուսուցիչ	*6*
Վաճառական	*140*
Արհեստաւոր	*195*
Սպասաւոր	*86*
Զանազան	*83*
Գումար՝	*560*

Վարժարանին պիւտճէն է.

Աշակերտական թոշակներէ	*21414. 5*	*ղրուշ*
Թաղային սնտուկէն	*39595.—*	*»*
Զանազաններէ	*2359. 5*	*»*
	63369.—	*»*

[*] 1914ին Մայր վարժարանի աշակերտութիւնը փոխադրուած էր Որդւոց Որոտման տանարը, ուր դասարանական բաժանումներ տեղի կ'ունենան։

1914—15 տարեշրջանին Մայր վարժարանը երկրորդականի վերածելու ծրագիր մը կը մշակուի: Նոյնիսկ ուսուցչական կազմին վրայ կ'աւելցուին Տիրան Չրաքեան, Երուանդ Տէր Անդրէասեան և Յարութիւն Յովհաննէսեան: Սակայն Ընդհ. պատերազմին հետեւանքով ծրագիրը ջուրը կ'իյնայ: Շրջանաւարտները տարի մը միայն կը շարունակեն իրենց ուսումը երբ լրացուցիչ Ա. դասարան:

Տիրան Չրաքեան

Չրաքեան եւ Անդրէասեան տարուան մը պաշտօնավարութիւն կ'ունենան: Այդ միջոցին լրացուցիչ երկսեռ կարգերուն գրահաշուի դասերը անձնուիրաբար կ'ստանձնէ Երուսաղէմի Պատր. Փոխանորդ Սմբատ Ծ. Վրդ. Գազազեան, իսկ կրօնի դասերը՝ Երուանդ Վրդ. Փէրստինեան (այն ատեն Պոլսոյ Պատր. Փոխանորդ:

Ընդհ. պատերազմին սկիզբը Պէզճեան եւ Լուսաւորչեան վարժարաններու աշակերտութեան թիւն էր 650 (370ը մանչ), 23 կրթական պաշտօնեաներով (12 այր):

Լրացուցիչ Ա.ի երկսեռ աշակերտներն էին.

Անթառամ Կարապետեան
Աստղիկ Սուրեան
Արշալոյս Գարիպեան
Հայկանոյշ Եղիսեան
Պերճուհի Երզրումլեան
Սիրանոյշ Ժամկոչեան
Վարդանոյշ Մարգարեան
Վարդուհի Գալաքճեան
Առնակ Սեդրակեան
Գեղամ Թաշճեան
Գրիգոր Մինասեան
Կիրակոս Մոստիչեան
Հեթում Գայըգեան

Մարտիրոս Գոչունեան
Մանասէ Գալֆայեան
Յարութիւն Պարսամեան
Յարութիւն Մանթարճեան
Նուպար Պալեան
Պարոյր Յովհաննեան
Ստեփան Իւզգարպաշեան
Վահան Տօնիկեան

* * *

Ազգային Նախակրթարանն ու մանկապարտէզը դեռ կը գտնուէին Լուսաւորչեան վարժարանի շէնքը (Լանկա), որ սակայն 1916-17 տարեշրջանին պատահած հրդեհէն մոխիրի կը վերածուի: Այն ատեն, աշակերտութիւնը կը փոխադրուի նոյնպէս Որդւոց Որոտման տաճարը, որ անյարմար էր դպրոցական պատշաճութեան եւ կանոնական պայմաններու տեսակէտով Պատերազմի ամբողջ տեւողութեան, տնտեսական աննպաստ պայմաններու հակառակ, Մայր վարժարանը կ'ունենայ իր ընթացաւարտները: Միայն թէ աշակերտութեան թիւը զգալիօրէն կը նուազի (150էն 200ի մէջ կը տարուբերի) մանաւանդ Նշանճիի հրդեհէն ետք:

Այս շրջաններուն Պատրիարքարանը վերածուած էր Կաթող. Փոխանորդութեան: Ուսումն. Խորհուրդը դադրած էր: Աշակերտները վկայական չէին կրնար ստանալ:

Մինչեւ 1920 հետզհետէ ուսուցչական կազմին մէջ կարճ պաշտօնավարութիւններով կ'երեւին Մամբրէ Ծ. Վարդ. Սիրունեան (կրօնքի), Արտաշէս Գալբաքճեան, (անգլիերէնի), Երամ Սրապեան (Ուսող. եւ ֆրնս.) Օրդ. Նոյեմի Խանճեան, Աղաւնի Քրիստափորեան, Վարդանոյշ Մարգարեան, Սրբուհի Մէյմարեան, Անժէլ Օյլազեան, եւ Բերկրուհի Պէրպէրեան:

ՆԱԽԱԿՐԹԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՀՈՒՆՁՔԸ

1911 — 1912

Ակիւլինէ Մարգարեան
Անժէլ Տաքլսեան
Աստղիկ Եէտիգարտաշեան
Արաքսի Պէյլիքճեան
Արաքսի Շահինեան
Արշալոյս Սարըեան
Արմենուհի Յակոբեան
Գոհարիկ Մատաթեան
Զարուհի Տէր-Յակոբեան
Հերանոյշ Կարապետեան
Մարի Ոսկերիչեան
Մարի Տէր-Պաղտասարեան
Մարիամ Համամճեան
Սիրանոյշ Խաչերեան
» Կոտնեան
» Սենեքերիմեան
Վարսենիկ Եէտիգարտաշեան
Արտաշէս Ստեփանեան
» Վարդուկեան
» Պարսամեան
Արփիար Պարոնվարդեան
Աւետիս Միսաքեան
Գէորգ Փէշտիմալճեան(*)
Գէորգ Գասապեան
Գեղամ Պետրոսեան
Գրիգոր Պաղճեան
Գրիգոր Գալբաքճեան
Լեւոն Գալէնտէրեան
Հայկ Գալբաքճեան
Ղազարոս Հիսարլեան
Մարտիրոս Բէչեան
Յակոբ Իւչգարտաշեան
Յարութիւն Մանուկեան
» Տիօնեան
Նորայր Մազլըմեան
Սարգիս Բարսեղեան
Վրթանէս Նիկողոսեան
Տիգրան Սարըեան

1912 — 1913

Արմէն Գազանճեան
Խորէն Բէյապաճեան
Հայկ Սամուէլեան
Կարապետ Շէնեան
Պենոն Թորոսեան

1913 — 1914

Անահիտ Բոզէեան
Աշխէն Բոզէեան
Անգինէ Բարսեղեան
Անժէլ Թադէոսեան
Արշալոյս Պէրպէրեան
Գայեանէ Եզեկիէլեան
Զապէլ Նահապետեան
Հերանոյշ Գերձակեան
Նուարդ Պօղոսեան
Սրբուհի Գալֆայեան
Սրբուհի Մէյմարեան
Վիքթորիա Նիկողոսեան
Վերգինէ Ճիզմէճեան
Արտաշէս Գմբէթեան
Բիւզանդ Համամճեան

---

[*] Վաղամեռիկ չուբակահար:

Գէորգ Պասմաճեան
Գրիգոր Շահինեան
Եդուարդ Սմիքչեան(*)
Ժիրայր Սահակեան
» Փէշտիմալճեան(**)
Յակոբ Տամլամաեան
Պօղոս Ագչէլեան
Ստեփան Գարակէօզեան
Տիգրան Թորիկեան
Տիրայր Չպուգճեան

1915—16

Արմենակ Փրկարարեան
Արմենակ Սահակեան
Աւետիս Շիրինեան
Գեղամ Տէմիրճեան
Գրիգոր Զաքարեան
Գրիգոր Սըլըեան
Թորոս Շիշմանեան
ԺիրայրԳասպարեան
Կարապետ Մոստիչեան
Հայկ Մելիքեան
Յարութիւն Նաւարեան
Յովհաննէս Կարագեան
Ներսէս Աշճեան
Տիգրան Մանուկեան

1916—17

Անգինէ Սերգոյեան
Արմենուհի Քէրիմեան
Զարմինէ Փէրտէճեան
Էլիզա Գոչունեան
Իսկուհի Գալայճեան
Մարի Մանուկեան
Վեհանոյշ Վարդանեան
Վերժին Վահանեան

1917—1918

Յակոբ Քէրէստէճեան
Յովհաննէս Քիւրքճեան
Յովհաննէս Վարժապետեան
Նշան Ճիզմէճեան
Սարգիս Շաքարեան
Վահէ Կիւրճեան

1918—1919

Աստղիկ Եէմէնիճեան
Բերոնէ Պէսիմեան
Արամ Թէնէքէճեան
Աշոտ Թիւթիւնճեան
Գաբրիէլ Քրիստափորեան
Գէորգ Զաքրեան

7.— 1920—30 ՇՐՋԱՆ

Զինադադարի սկիզբը ինչպէս ուրիշ Թաղեր, Գումգաբուի մէջ եւս կրթական կեանքը նոր թափ մը կը ստանայ եւ հին շըրջաններու ոգեւորութիւնը կու գայ լեցնել կրթական յարկերը:(***)

(*) Պէզազեանէ եւ Ատամն. վրժ.է ընթացաւարտ:

(**) Պէզազեանէ եւ ատամն.:

(***) 192 ի սկիզբը պատրաստուած ընդհանուր վիճակագրութենէ մը կը տեղեկանանք թէ Պոլսոյ մէջ գտնուող 33 թաղային Ազգ. վարժարաններ կ'ունենան՝

	Մանչ	Աղջիկ	Գումար
Մանկապարտէզ	1343	1375	2718
Նախակրթարան	1512	1583	3095
	2855	2958	5813

Երկրորդական (Կեդրոնական) վարժարանը կ'ունենայ 315 մանչ:
Բարձրագոյն նախակրթարաններ կ'ունենան՝

	Մանչ	Աղջիկ	Գումար
(Էսաեան եւ Դպրոցասէր)	302	567	869

Համագումար՝ 3472 + 3605 աղջիկ = 7077
Մասնաւոր եւ օտար վարժարաններ կը յաճախեն շուրջ 2-3000 երկսեռ աշակերտներ:

Մայր վարժարանի ուսուցչական կազմը բոլորովին նոր տարրերով կը զօրանայ 1920—21 տարեշրջանին, հետեւեալ կերպով.

Այցելու մասնագէտ ուսուցիչներ. —

Յակոբ Օշական (Հայերէն եւ գրականութիւն)
Յարութիւն Կէլլիպօլեան (Ֆրանսերէն)
Բրօֆ. Յովսէփ Ճէճիզեան (Անգլիերէն)
Գէորգ Սիմքէշեան (Թուրքերէն)
Գրիգոր Անգութ (Ուսողութիւն)
Թորգոմ Գալընեան (Գիտութիւն)
Վիգէն Սալանեան (Գծագրութիւն)
Գրիգոր Մէհթէրեան (Ձայնագրութիւն)
Յ. Մէհրապեան (Երգ)
Պօղոս Շապոյեան (Մարմնամարզ)

Մնայուն ուսուցչուհիներ. —

Օր. Մառի Դանիէլեան
Օր. Էլիզ Պիլզիկճեան
Օր. Զապէլ Երկաթ
Օր. Վերժին Սիմրնեան

Մանկապարտիզպանուհիներ.—

Վարիչ Օր. Լուիզ Յովհաննէսեան (Տիկ. Զամեան)
Օր. Եւգինէ Յակոբեան
Օր. Սիրվարդ Արապեան

Այս կազմը գրեթէ անփոփոխ կը մնայ յաջորդ տարեշրջանին ալ, երբ պաշտօնի կը կոչուի նաեւ Տքթ. Յովհ. Թաշճեան:

Յ. Մէհրապեանի ղեկավարութեամբ եւ Տկն. Ա. Դշխոյեանի մասնակցութեամբ 1921ին կը կազմուի 210 հոգինոց երկսեռ երգչախումբ մը, որ մեծ ոգեւորութիւն կ'ստեղծէ մանաւանդ իր եռաձայն Պատարագով:

1920—21 տարեշրջանի Մայր վարժարանի երկսեռ աշակերտութեան թիւն է 394 (222ը մանչ եւ 172ը աղջիկ), որուն 174ը մանկապարտէզի բաժինը, իսկ 220ը նախակրթարան կը յաճախեն:

Մայր վարժարանի շրջանաւարտները կեդրոնականի մէջ կը մասնակցին ընդհանուր քննութեան եւ անոնցմէ Օր, Ա. Մէհթէրեան եւ Մ. Խէչապէկեան կ'արժանանան գնահատութեան:

Տնօրէն Գէորգ Պօղոսեան, որ օգտակար պաշտօնավարութիւն մը կ'ունենայ ամբողջ 15 տարի, իր ջանքերու արդիւնաւո-

Լրացուցիչ Դ.ի Շրջանաւարտներ (1923–24) Ձախէն՝ ետեւի կարգը ոտքի՝ Վահէ Պօղոսեան, Օր. Անժէլ Ղազէրեան Օր. Գոհար Տիրատուրեան, Երուանդ Գրիգորեան Բ. կարգը ձախէն՝ Օր. Անահիտ Մէհրէրեան, Պ. Մանուկ Ասլանեան (ուսուցիչ), Օր. Նուարդ Փէշտիմալճեան, Պ. Վիգէն Ասլանեան (ուսուցիչ) Օր. Անժէլ Գրիգորեան, Պ. Կարապետ Գիւրճեան (ուսուցիչ) Նստողները ձախէն՝ Օր. Աշխէն Ճէզվէճեան, Պ. Պետրոս Ատրունի, Գէորգ Պօղոսեան, Յարութիւն Հազարապետեան Օր. Մառի Դանիէլեան

րումէն խրախուսուած կը ձեռնարկէ լրացուցիչ դասարաններու կազմութեան, 1922–23 տարեշրջանին:

Ուսուցչական մարմինը ա՛լ աւելի կը զօրացուի, օգտուելով Պոլսոյ լաւագոյն մասնագէտներէն:

Այսպէս այցելու ուսուցչի պաշտօն կ'ստանձնեն.

Արտաւազդ Ծ. Վրդ. Սիւրմէեան
Պետրոս Ատրունի (Ուսողութիւն)
Յարութիւն Հազարապետեան
Յովհաննէս Շահնազար
Կարապետ Քիւրքճեան
Մանուկ Ասլանեան
Միքայէլ Շամտանճեան
Մարկոս Նաթանեան
Օր. Մարկրիտ Երկանեան (ֆրան.)
Օննիկ Սրապեան (Թրք. եւ պատ.)

Ինչպէս նաեւ նախորդ շրջանէն Վիչէն Ասլանեան, Մէհթէրեան, Գալըճեան եւ ուրիշներ:

Իսկ իբր մնայուն ուսուցչական պաշտօնի կը կոչուին.

Օր. Աշխէն Ճէզվէճեան (Դպրոցասիրացէն եւ Ամերիկեան Քոլէճէն ընթացաւարտ)
Օր. Ս. Ազարեան
Օր. Մառի Թօփսագալեան
Օր. Խաչիկեան (չուլթակ)
Աւետիս Փայլակեան:

Արտաւազդ Ծ. Վ. Սիւրմէեան

1923–24 տարեշրջանին Լրացուցիչ Գ.ի ընթացքը յաջողութեամբ կ'աւարտեն.

Անահիտ Մէհթէրեան
Անժէլ Ղազէրեան
Անժէլ Գրիգորեան
Արաքսի Եազըճեան
Գոհար Տիրատուրեան
Նուարդ Գէորգեան
Նուարդ Փէշտիմալճեան
Երուանդ Գրիգորեան
Կարապետ Էսմէրեան
Մելիք Գոչունեան
Վահէ Գ. Պօղոսեան

Իսկ այս շրջանի նախակրթարանի երկսեռ ընթացաւարտները ամավերջի ընդհանուր քննութեան ատեն Պոլսոյ ազգ. վարժարաններուն մէջ առաջնութիւն կը շահին, որուն համար վարժարանի տնօրէնութիւնը գնահատութեան գիր կ'ստանայ Կեդր. Ուսումն. Խորհուրդէն:

Մայր վարժարանի աշակերտութեան թիւը այս շրջանին կը բարձրանայ մինչեւ 600ի: Աշակերտութիւնը Որդւոց Որոտման եկեղեցիէն կը փոխադրուի Երուսաղիմատունը:

1924–25 տարեշրջանին, միւս թաղային վարժարաններու կարգին, Մայր վարժարանն եւս, Կրթական Տնօրէնութեան հրահանգին վրայ պաշտօնական արտօնագիր կ'ստանայ, եւ կը շարունակէ իր ընթացքը նախակրթարաններու վաւերացեալ ծրագրին համաձայն: Հիմնադիր կը նշանակուի Սարգիս Գույումճեան:

Կրթական Տնօրէնութեան կողմէ թուրքերէն լեզուի ուսուցիչ կը կարգուին.

Գէորգ Սիմքէշեան
Էմին Ջինի պէյ եւ
Նիմէթ հանըմ

Ուսուցչական խումբ մը
Ետեւի կարգ ձախէն՝ Օրք. Ա. Ղազարեան, Զ. Եր.աք, Ա. Ճէզվէճեան,
Պ. Խ. Ինկիլիզեան, Օրք. Է. Պիլէզիկճեան, Ն. Փէնիրճեան,
Ը. Սեպուհեան եւ Գ. Տիրացուեան
Նստողները ձախէն՝ Օրք. Մ. Դանիէլեան, Մ. Երկանեան
Պ. Գ. Պօղոսեան, Նիմէթ հանըմ եւ Օր. Մ. Թօփաքալեան

1925 -26ի երկսեռ շրջանաւարտները
(վարժարանի շէնքին առջեւ)
Մէջտեղը նստող ուսուցիչներն են, աջէն՝ Մանուկ Ասլանեան, Օր. Է. Պիլէզիկեան
Գէորգ Սիմքէշեան, Տնօրէն Գէորգ Պօղոսեան, Էմին պէյ, Օր. Մ. Երկայնեան, Կ. Քիւրճեան

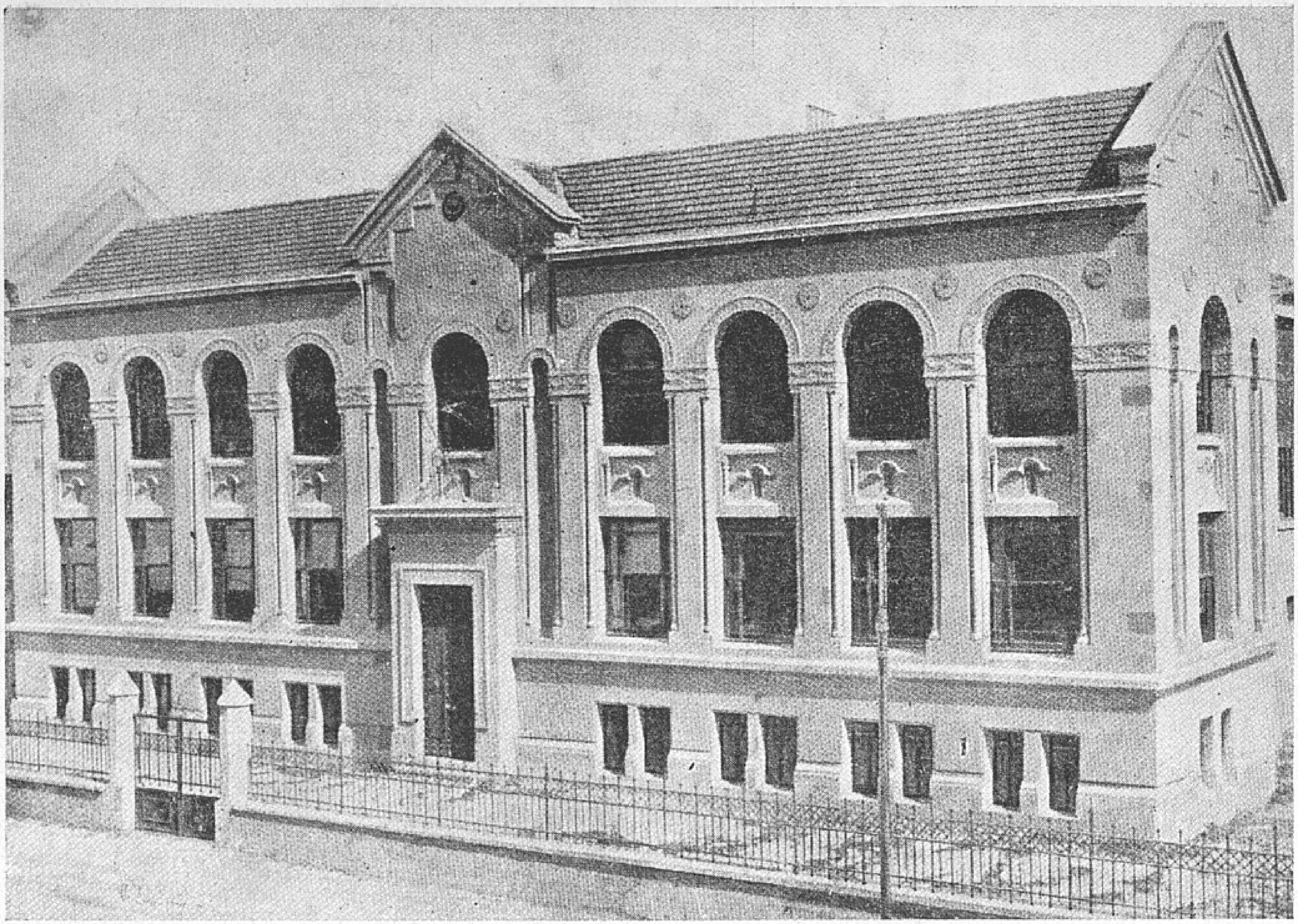

Պէզճեան Մայր Վարժարանի արդի շէնքը

Ուսուցչական կազմին մէջ կ՚առնուէին նաեւ

Արմենակ Մոմճեան (Մարմնակրթութիւն)
Խաչիկ Պաղտասարեան
Ընձա Ստեփանեան
Անժէլ Դազէրեան
Գոհար Տիրատուրեան
Նազենի Փէհլիվանեան
Անահիտ Մէհթէրեան
Զարուհի Կիւլէսէրեան։

1926 եւ 1927 տարեշրջաններուն՝

Օր. Նուարդ Շէրիտճեան
Օր. Հռիփսիմէ Թադէոսեան
Օր. Մառի Ոսկերիչեան
Օր. Զուարթ Մուրատեան
Օր. Մառի Գավաֆեան
Վահրամ Պուրմայեան
Օննիկ Պիւրքճեան

Իսկ Թուրքերէնի՝

Բուխսար հանըմ, յետոյ
Իհսան պէյ։

Տնօրէնութեան նախաձեռնութեամբ 1927-28 տարեշրջանին — Կրթական Տնօրէնութեան մասնաւոր արտօնութեամբ — գիշերային դասընթացք մը կը հաստատուի, երկամեայ շրջանով, ուրկէ կ՚օգտուէին չափահաս տղաք։ Այս դասընթացքին դասախօսները կ՚ըլլան Էմին պէյ, Մանուկ Ասլանեան *եւ միջոց մըն ալ* Յարութիւն Համբարեան, *ուսուցանելով լեզու, տոմարակալութիւն եւ առեւտրական գիտելիքներ։ Հետեւողներէն խումբ մը վկայական կ՚ստանան Կրթական Տնօրէնութենէն։*

ՆՈՐԱԿԱՌՈՅՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ ՀԱՆԴԻՍԱՒՈՐ ԲԱՑՈՒՄԸ

Պատրիարքարանի կողմէ կատարուած դիմումին հետեւանք տրուելով բարերար Էգնաեանի կողմէ 1922ին կանխավճար մը կը ղրկուի Զաւէն Պատրիարքին. Մայր վարժարանի շինութեան

սկսելու համար։ Ազգ. Վարչութիւնը այդ միջոցին ժամանակ կը գտնէ գործի ձեռնարկել եւ գումարը կը վերադարձուի։

Տ. Գէորգ Ս. Արքեպ. Արսլանեան
[Պատրիարք. Տեղապահ]

Սակայն 1923ին, Պատր. Տեղապահ Գէորգ Եպս. Արսլանեան վերստին կը դիմէ Էգնաեան եւ կտակակատար Միհրան Մուրատեանի, Մայր վարժարանի հարիւրաւոր աշակերտութեան դժնդակ պայմաններու մէջ գտնուիլը եւ շէնքին օր առաջ կառուցման պէտքը շեշտելով։

Դիմումին անմիջապէս ընթացք կը տրուի, եւ շինութեան հսկողութիւնն ու ծախքերու մատակարարութիւնը կը յանձնուին Արսլանեան Ս.ին։ Յատուկ Յանձնախումբ մը կը կազմէ բաղկացած Սմբատ Եպս. Գազազեանէ եւ Թաղ. Խորհրդոյ ատենապետ Սարգիս Գոչունեանէ։

Ճարտարապետ Հրանտ Գազանճեանի պատրաստած եւ ներկայացուցած յատակագիծին համաձայն 1923 Յուլիսին կը ձեռնարկուի վարժարանին շինութեան։

Մօտաւորապէս մէկ ու կէս տարիէն հազիւ կ'աւարտի շէնքին կառուցումը։ Եւ 1925 Յուլիս 24ին Ուրբաթ օր տեղի կ'ունենայ Նորաշէն Պէզճեան Մայր վարժարանի հանդիսաւոր բացումը։

Մայր Եկեղեցւոյ մէջ նոյն օրը Հոգեհանգստեան Պատարագ կը մատուցանէ Արսլանեան Արքեպ. զոյգ բարերարներու Թաւշանճեան եւ Էգնաեան ննջեցելոց հոգւոյն համար։

Հանդիսութիւնը կ'ըլլայ շատ փառաւոր։ Եկեղեցական արարողութիւններէն վերջ Տեղապահ Ս.ին գլխաւորութեամբ եւ մասնակցութեամբ բարձրաստիճան եկեղեցականներու, թափօրը կ'ուղղուի վարժարանի շէնքին կեդրոնական դրան առջեւ, ուր մատաղօրհնէքով եւ յետոյ բոլոր յարկերու մէջ խաչհանգիստով պաշտօնական բացումը կը կատարուի։ Պաշտօնական մարմին-

ներու սեղան կը տրուի վարժարանին սրահը: Իսկ կէս օրէ վերջ տեղի կ'ունենայ դպրոցական ամավերջի հանդէսը մեծ խանդավառութեամբ:

Վարժարանի մուտքի դուռնէն ներս, ճիշտ ճակատը, մարմարեայ քարի մը վրայ կը փորագրուի հետեւեալ արձանագրութիւնը.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Կառուցաւ ի նորոյ Գեզնեան Մայր վարժարանս արդեամբ եւ ծախիւք: երկուց երախտագէտ սանուց եւ ազնուասիրտ բարերարաց Աքանազինեայ Էգնաեան եւ Յովհաննու Թաւշանճեան:(*)

Նախաձեռնութեամբ եւ ջանիւք նախկին Պատրիարք Տ. Մաղաքիա Արքեպիսկոպոսի յամին 1914:

Եւ աւարտեցաւ ի Տեղապահութեան Տ. Գէորգայ Արքեպիսկոպոսի 1924 յամսեանն Դեկտեմբերի:

Վարժարանի կառուցման համար կը ծախսուի մօտ 50000 ոսկիի գումար մը:

Հոյակապ շէնքին համապատասխան կահաւորում (արդիական գրասեղաններ, դասարանները զարդարող քարտէսներ, թատերական բեմ մը սրահին ճակատը) եւ ելեքտրական բարեզարդում տեղի կ'ունենայ քանի մը տարուան ընթացքին, վարժարանի տնօրէնութեան նախաձեռնութեամբ եւ կրթանուէր ազգայիններու ձեռնտուութեամբ:

* * *

Գեղունի (Տպ. Վենետիկ 1927) հրատարակելով Մայր վար-

---

[*] Յիշատակարանին համաձայն Յ. Թաւշանճեան եւս աշակերտած է Մայր վարժարանին, ինչպէս իբր աշակերտ կը յիշուի նաեւ Միհրան Մուրատեան:

ժարանի շէնքին նկարը. հետագայ գնահատական տողերը նուիրած է ճարտարագէտ Հրանդ Գազանճեանի.

«Գումգաբուի Մայր վարժարանը տոհմիկ ոճով յղացուած եւ գործադրուած է: Ինչ որ հոն պատկերացուցուած է, կը կրէ ոճը խղճամիտ ու դժուարահաճ արուեստագէտի:

Հրանդ Գազանճեան

Գազանճեան եղած է մէկը այն հազուագիւտ ճարտարապետներէն, որոնք արեւմտեան արուեստը Արեւելք փոխադրելով չեն մոռցած նաեւ կիրարկել այս վերջինին ինքնայատուկ առաւելութիւնները.»

***

1925—26 տարեշրջանին երկսեռ աշակերտութիւնը կ'սկսի յաճախել նոր շէնքը, դասարանական խառն դրութեամբ, ամէն կերպով զոհացուցիչ եւ հանգստաւէտ, համապատասխան արդիական պահանջներու:

ՎԵՐՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԸ

1927—28 տարեշրջանը դեռ չլրացած, արգիլուած հայերէն դասագրքի մը գործածութեան գլխաւոր շարժառիթով, Կրթական Տնօրէնութիւնը վերջ կու տայ Գէորգ Պօղոսեանի պաշտօնավարութեան:

1928—29ի տարեշրջանին յաջորդաբար երկու տնօրէններ կը կոչուին պաշտօնի: Նախ Տիգրան Նազարեան (պետական պաշտօնեայ եւ Տատեան վարժարանի տեսուչ) եւ յետոյ Միհրան

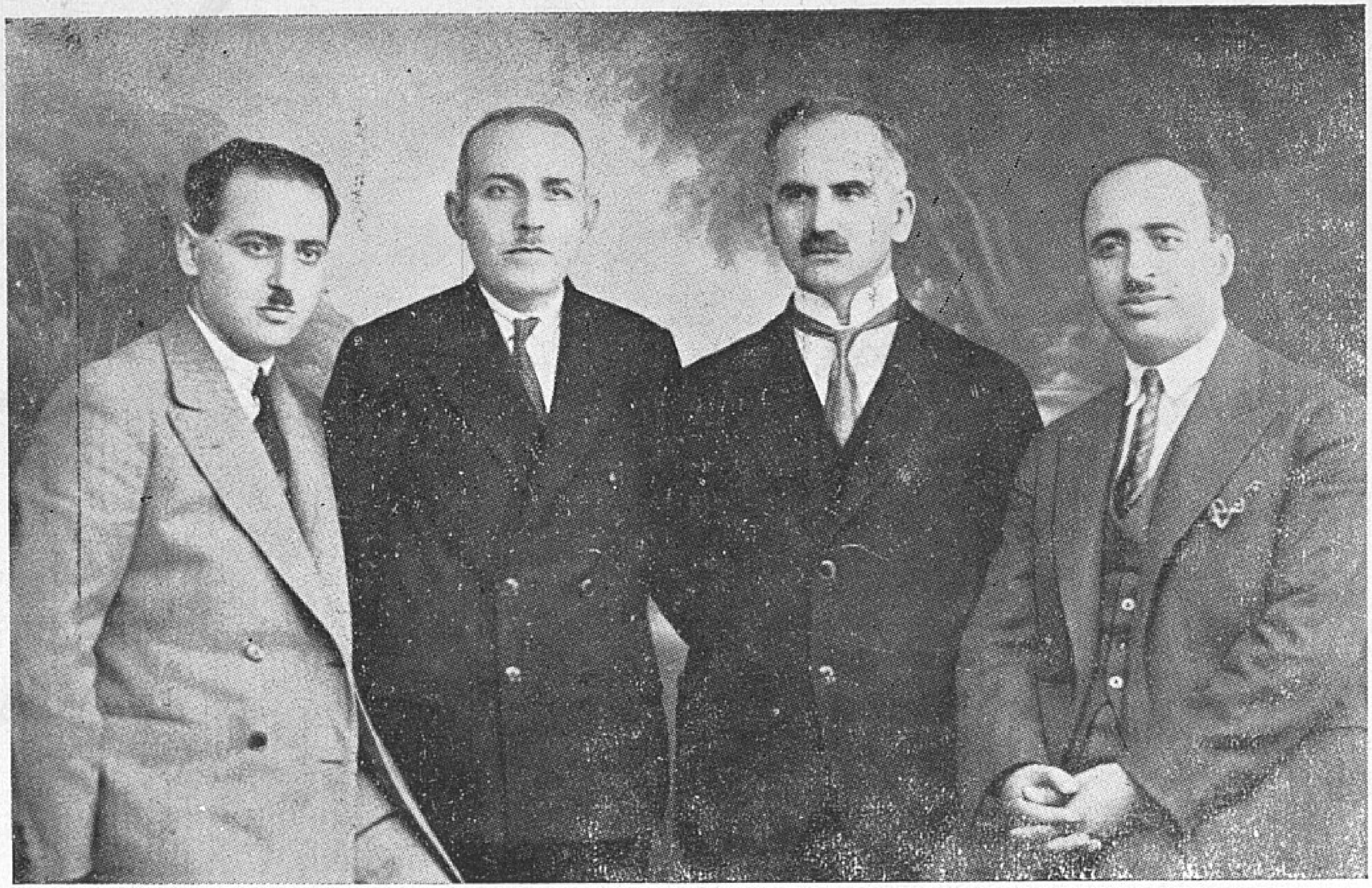

Թաղական Խորհուրդ Մայր Եկեղեցւոյ
Աջէն Տքթ. Ա. Մխիթարեան, Կարապետ Համբարձումեան, Յրթն. Սայիլեան եւ
Տքթ. Կ. Քէրէստէճեան

Պիւլպիւլեան, որ Օրթագիւղի վարժարանին տեսչութիւնը կը վարէր նախապէս: Երկուքին ալ սակայն անակնկալ մահը վրայ կը հասնի:

Թաղակ. Խորհուրդը տնօրէն կը կարգէ Միսաք Թաթարեանը (նախապէս տեսուչ Մեսրոպեան վարժարանի), որ 1929—30 տարեշրջանի սկիզբէն գործի կը ձեռնարկէ:

ՈՒՍՈՒՑՉ. ԿԱԶՄ ՎԵՐՋԻՆ ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ

Միսաք Թաթարեան Տնօրէն (Պարտիզակի Ամեր. վրժրն.էն եւ Միւլքիյէէ ընթացաւարտ), նոյն ատեն ուսուցիչ թուրքերէն պատմ. ու աշխարհագր. եւ առեւտր. գիտութեանց:

ԱՅՑԵԼՈՒ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ

Նիյմեթ Հանըմ (Պէզմի Ալէմ աղջկ. լիսէէն) թուրքերէնի:

Գէորգ Սիմքէշեան (մինչեւ Հոկտեմբեր)

Էմին Զիհնի պէյ (Զինուոր. բարձր. վարժարանէն) թուրքերէնի. աշխարհագրութեան եւ պատմութեան:

Իհսան պէյ (իրաւաբանական վրժ.է) թուրքերէնի:

Ցեվգի պէյ (Զօրումի Խաստէն) թուրքերէնի:

Ալի պէյ (իրաւաբան. վրժ.է) թուրքերէնի:

Տիկ. Աննա Շահլամեան, ուսուցչուհի հայերէնի եւ տանին տնտեսութեան:

Օր. Լիւսի Մխլայրեան (Անարատ Յղութ. վրժ.էն) ֆրանսերէնի:

Թորգոմ Գալրնեան (դեղագործ. վրժ.էն ընթաց.) թուաբանութեան եւ երկրաչափութեան:

Վիչէն Ասլանեան (Գեղարուեստից վրժ.էն) գծագրութեան:

Սումենակ Մոմճեան (մարմնամարզի):

ՄՆԱՑՈՒՆ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ

Օր. Աշխէն Ճէզվէճեան, Գոնսթանդինօբըլ Գօլէճէն, հայերէնի, ֆրանսերէն եւ կրօնագիտութեան:

Օր. Արաքսի Կ. Մինեան (Ամեր. Գօլէճէն) թուաբանութեան եւ գիտութեան:

Օր. Նուարդ Շէրիֆեան (Դպրոցասէրէն) հայերէնի եւ գիտութեանց:

Օր. Զապէլ Տեմիրճեան (Դպրոցասէրէն) հայերէնի, ձեւագիտութեան եւ ձեռագործի:

Օր. Վերժին Սեմերճեան (Պէզազեանէն) թուաբանութեան եւ գիտութեան։

Օր. Հռիփսիմէ Թադէոսեան (Մարզուանի Ամեր. վրժ.էն) Բ. դասարանի ուսուցչուհի։

Օր. Մառի Գավաֆեան (Պէզազեանէն) Ա. դասարանի ուսուցչուհի։

Օր, Մառի Ոսկերիչեան Ա. դասարանի ուսուցչուհի։

ՄԱՆԿԱՊԱՐՏԷԶՊԱՆՈՒՀԻՆԵՐ

Օր. Ընծա Ստեփանեան (վարիչ)
Օր. Անժէլ Ղազէրեան (օգն.)
Օր. Կուսինէ Տ. Մինասեան (օգն.)
Օր. Արաքսի Թօսունեան (օգն.)
Օր. Տիգրանուհի Թօսունեան (օգն.)

Յաջորդաբար Մէարիֆի մօտ վարժարանին հիմնադիր կը ներկայացուին.

Յովհաննէս Բոիկեան (*1926-28 շրջաններուն*),
Տէր. Հրանդ Փէշտիմալճեան (*1928-29 շրջանին*) *եւ*
Յարութիւն Համբարեան (*1929-30 շրջանէն սկսեալ*)։

Վերջին տարեշրջանի երկսեռ աշակերտութեան թիւն է 482 (239ը աղջիկ)։

Հոս կու տանք 1925-30 հինգ տարեշրջաններու աշակերտութեան բաղդատական ցուցակը.

ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱԿ

ՊԷԶՃԵԱՆ-ՄԱՅՐ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

Տարեշրջան	Մանկապարտզ.		Նախակրթրն.		Գումարներ		
	Մանչ	Աղջիկ	Մանչ	Աղջիկ	Մանչ	Աղջիկ	
1925 — 26	61	60	126	139	187	199	396
1926 — 27	78	72	189	197	267	269	536
1927 — 28	116	106	170	147	286	253	539
1928 — 29	69	70	95	120	164	190	344
1929 — 30	98	82	145	157	243	239	482

ԿՐԹԱԿԱՆ ՀՈՒՆՁՔ

ՎԵՐՋԻՆ ՏԱՍՆԱՄԵԱԿԻ

1920 – 21

Անահիտ Մէնթէշեան
Անժէլ Գրիգորեան
Շաքէ Լէմէնիճեան
Նուարդ Գէորգեան
Երուանդ Գրիգորեան
Միհրան Խէրպէկեան
Մարտիրոս Շիշմանեան
Յարութիւն Մելիքեան
» Սահակեան
Վահէ Պօղոսեան

1921 – 1922

Անժէլ Բէշիշեան
Արաքսի Գոչունեան
Արուսեակ Բէշիշեան
» Զուլիկեան

Արաքսի Նազըեան
Եպրաքսէ Սարգիսեան
Զապէլ Պօլութեան
Զուարթ Տէյիրմէնճեան
Զարուհի Գրիգորեան
Մառի Մարանկէօզեան
Կարպիս Էմէրեան
Մարկոս Էմիրզէեան
Մելիք Գոչունեան
Յարութիւն Պուրնազեան
» Պետիկեան
Յակոբ Յակոբեան
Յովսէփ Ապագաեան
Նուպար Փէշտիմալճեան
Սարգիս Զուլֆաեան
Սմբատ Շըշիկեան

1923 –24ի առաջնութիւն շահող ընթացաւարտները իրենց տնօրէնին հետ

1923—24 [*]

Ազատուհի Օտապաշեան
Գոհար Առաքէլեան
Զապէլ Կիւլլիւտանեան
Հերմինէ Եղրայրեան
Ովսաննա Սրապեան
Արտաշէս Պէկեան
Անդրանիկ Ընքապապեան
Եղիա Յովսէփեան
Մերուժան Ժամկոչեան
Յակոբ Զալըքեան
Պօղոս Գասպարեան
Վռամ Զաքարեան
Մառի Չիլինկիրեան
Մարիամ Տ. Աբրահամեան
Նարկիզ Մատթէոսեան
Սիրվարդ Այնթապեան
Վարդանոյշ Ճանիկեան
Ալիքսան Րէիզեան
Բիւզանդ Յովհաննէսեան
Գալուստ Էգնաեան
Զաւէն (Մկրտիչ) Ազատեան (*)
Հրանտ Թաշճեան
Սարգիս (Թորգոմ) Մէհթէրեան
Սրապ Սրապեան
Տիրան Տիշլեան

1924—25

Ազատուհի Թափայլեան
Անգինէ Գուլազըզեան
Արմենուհի Երեան
Հայկանոյշ Լօրենց
Հայկուհի Խոըրեան
Մառի Գոչունեան
Մելինէ Երկաթ
Նուարդ Բարթողեան
Զենոբ Զենոբեան
Ժիրայր Մէրկէրեան
Կարպիս Կիրակոսեան
Սարգիս Բարթողեան
Պարթեւ Զագըրեան
Ոսկեհան Մուրատեան

1925—26

Արաքսի Առաքելեան
Զուարթ Քիպարեան
Եղիսաբէթ Ֆրէնկեան
Էֆթիկ Մարաշլեան
Հերանոյշ Գրիգորեան
Հռիփսիմէ Զամպաքճեան

1926—27

Առաքել Տոլմաեան
Գեղամ Շիշմանեան
Զաւէն Պօղոսեան
Ժիրայր Էսկիճեան
Լեւոն Կրճիկեան
Լեւոն Մէրկէրեան
Պարգեւ Տէր Գալուստեան
Ազատուհի Հինդլեան
» Տիրատուրեան
Անժէլ Խաչէրեան
Զարուհի Անտոնեան
Զարուհի Պօղոսեան
Մելինէ Յովասափեան
Ֆիլօր Աղաւնիեան

1927—28

Ագնիւ Միւսլեան
Արմենուհի Օհանեան
Արշալոյս Սարգիսեան
Արփինէ Զաքրեան

---

[*] Լրացուցիչի պատճառով 1922—23ին ընթացաւարտ չէ տուած:
*) Քննութեան մասնակցելով կը յաջողի Գազազեան սան ընտրուիլ·

ՊԱՏՈՒԱԿԱԼ ԴԻՒԱՆ ՅՈԲԵԼ. ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

Պարզեւ Փափազեան [Ատենապետ]

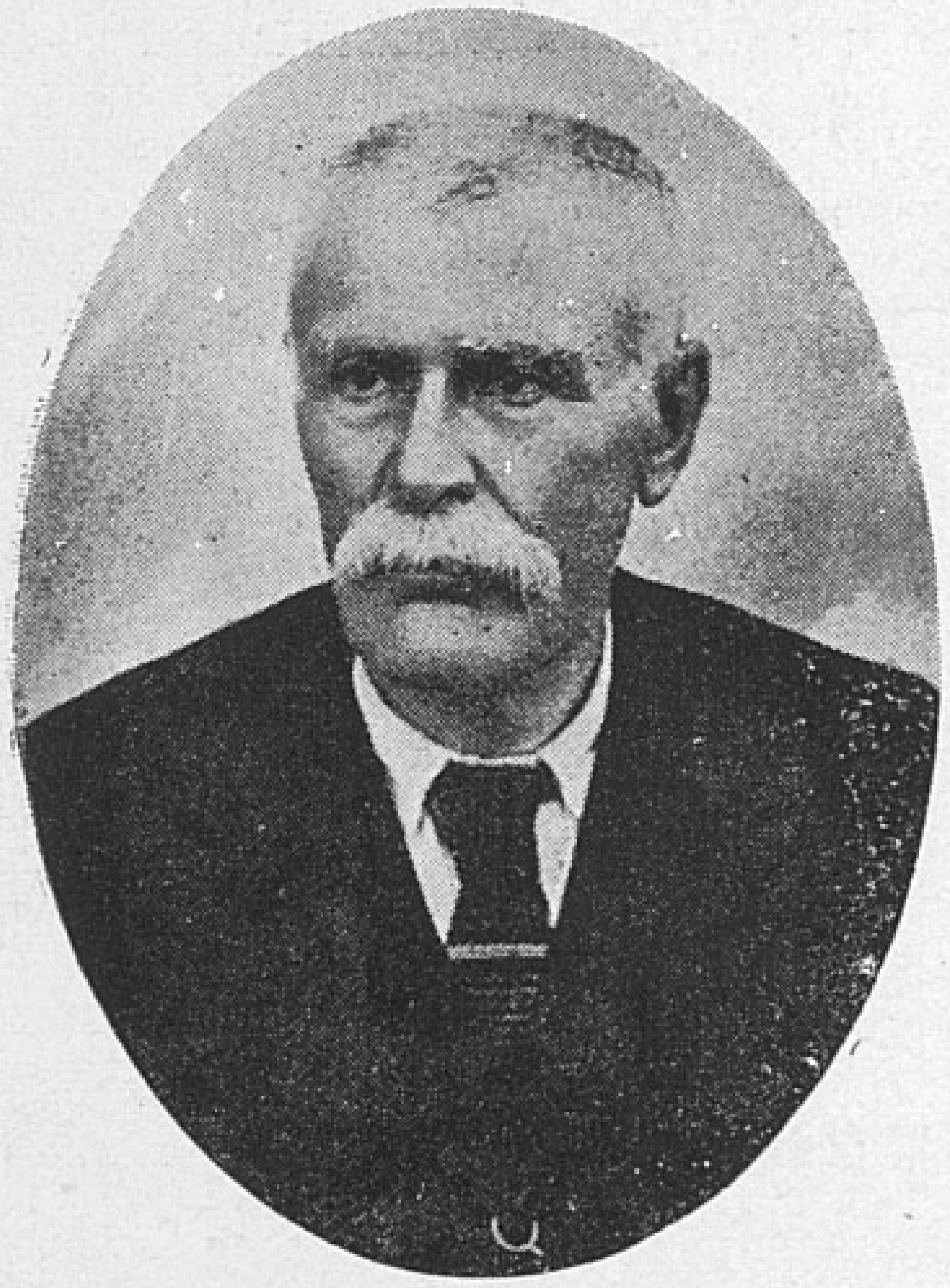

Մկրտիչ Սէրվեան [Գանձապետ]

Աշոտ Բ. Քէչեան [Ատենադպիր]

8

Լուսինէ Իշմէզեան
Կատարինէ Ճիլէրճեան
Հերմինէ Թօփալեան
Մելինէ Դերձակեան
Նուարդ Զարքաշեան
Պայծառ Շէհիրլեան
Արա Գոչունեան
Բաբգէն Թունդեան
Գամէր Անտոնեան
Գառնիկ Անաստասեան
Հմայեակ Տէօքմէճեան
Մարտիրոս Աղաւնիեան
Յովսէփ Յովսէփեան
Նազարէթ Գույումճեան
Պետրոս Խպէեան
Պօղոս Վարժապետեան
Ստեփան Սուլթանեան
Տիրան Համբարձումեան
Քերովբէ Գանտիլճեան

1928—29

Արշալոյս Առաքելեան
Աղաւնի Քարապաճեան
Ատրինէ Սաղաթէլեան
Անայիս Թորոսեան
Գեղունի Ալմէրճեան
Զարուհի Գալուստեան
Մելինէ Զամեան
Յասմիկ Յարութիւնեան
Սօֆի Տէօվլէթեան
Երուանդ Յակոբեան
Զարեհ Պօղոսեան
Նշան Սիւրմէեան
Պերճ Թէքնէեան

1929—30

Ալիս Սալեան
Անահիտ Պըլըտանեան
Արմենուհի Ժամկոչեան
Արփինէ Մեծատուրեան

1929—30ի Մանկապարտէզի Շրջանաւարտները
մէջտեղը նստած են Տնօրէն Մ. Թաքաւեան
վարիչ Օր. Ստեփանեան եւ Օր. Ղազէրեան [ըզն.]

1929 – 30ի Շրջանաւարտներ եւ Ուսուցիչներ

Նստողները, ձախէն՝ Արմենակ Մոմճեան, Օր. Զ. Երկար, Տկն. Աննա Շահլամեան, Տնօրէն_ Միսաք Թաքարեան, Օր. Աշխէն Ճէզվէճեան, Օր. Ա. Ղազէրեան եւ Էմին պէյ

Արսինէ Թահմազեան
Թագուհի Ենովքեան
Հերմանս Սաղըրեան
Հերմինէ Տիրատուրեան
Մառի Նշանեան
Նուարդ Խանճեան
Շաքէ Դավրեան
Պերճուհի Դազէրեան
Ռազմուհի Հինդլեան
Սիրվարդ Թիֆթիկեան
Վեհանուշ Սարգիսեան

Տիրուհի Օզինեան
Անդրանիկ Շէլէթեան
Արամ Այճեան
Երուանդ Ջարդարեան
Իսահակ Գալէմքեարեան
Յարութիւն Պալեօզեան
Շաւարշ Հալաճեան
Սահակ Բալանճեան
Ստեփան Մանուէլեան
Ստեփան Սէֆէրեան

Ծանօթութիւն.— 1927-28 տարւոյն հաստատուած գիշերային դասընթացքի ընթացաւարտներն են.

Արամ Խաչատուրեան
Արտաշէս Պէկեան
Գեղամ Շիշմանեան
Երուանդ Պոլուլթեան
Եփրատ Պօղոսեան

Նուպար Համբարեան
Պարթեւ Զաքըրեան
Սարգիս Գլորեան
Սարգիս Ջուլֆայեան
Վահէ Բաքլաեան:

ՅՈԲԵԼԻՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Արդի առժամեայ Թաղ. Խորհուրդը, որուն կազմն է.(*)

Կարապետ Համբարձումեան (*ատենապետ*) Տօքթ. Անդրանիկ Միքթարեան (*ատենադպիր*), Յարութիւն Սայիլեան (*գանձապետ*), Տքթ. Կարապետ Բէրէքէթեան (*միւս անդամները հրաժարած*) *երբ Թաղաղ. ժողովին կողմէ պաշտօնի կը կոչուի 28 Ապրիլին (1930), Թաղային պիւտճէն խանգարուած վիճակի մը մէջ կը գտնէ: Իր գլխաւոր մտահոգութիւնը կ'ըլլայ մանաւանդ կանոնաւորել կրթական պիւտճէն եւ վարժարանին մատակարարութիւնը ապահով հիմերու վրայ դնել:*

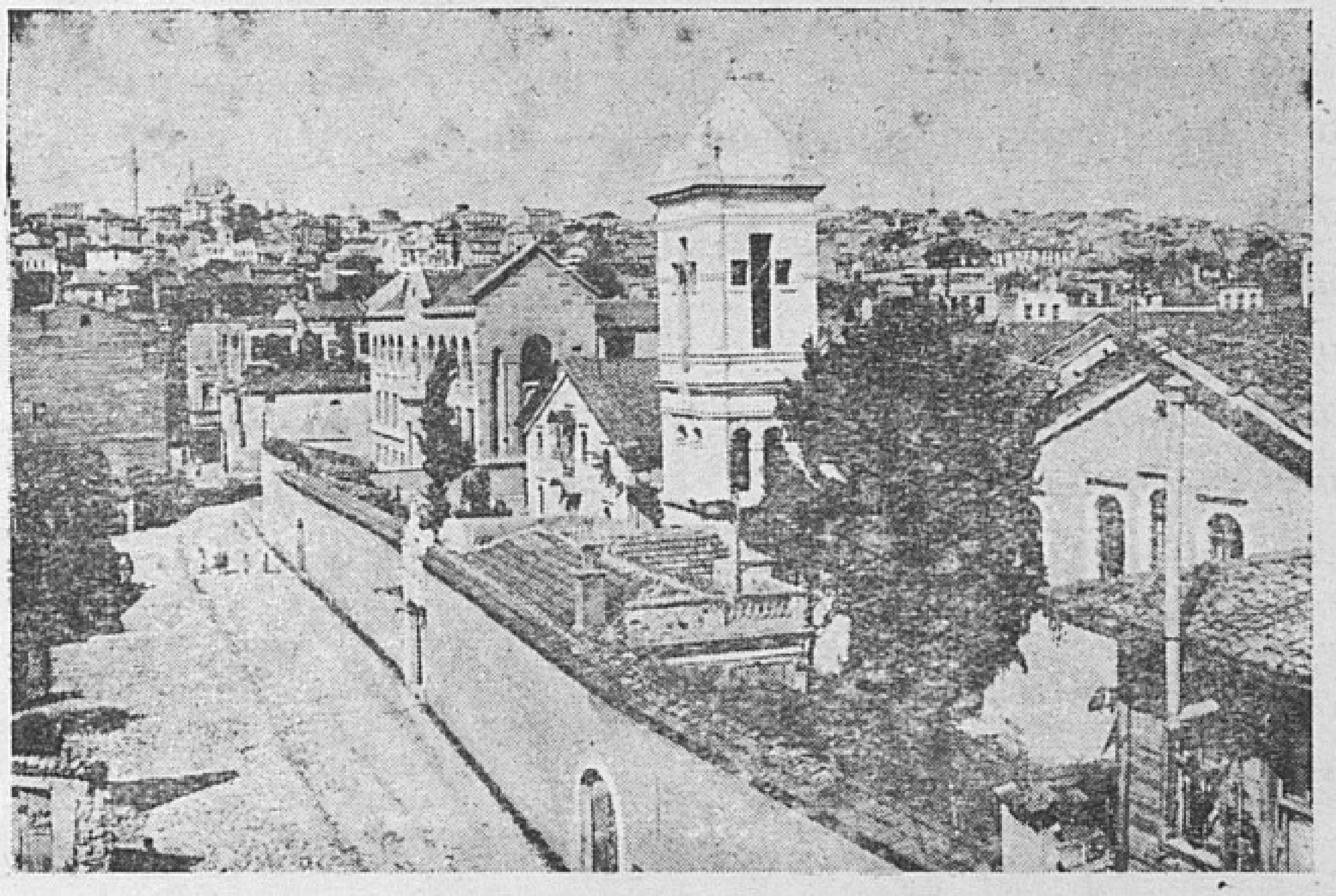

Գումգաբուի Մայր Եկեղեցին եւ Վարժարանը

Այս շրջանին կը զուգադիպէր Պէզճեան Մայր վարժարանի հաստատութեան հարիւրամեակը: Այս դարաւոր կրթարանին շուրջ հանրային հետաքրքրութիւն արթնցնելու, նոյն ատեն անոր բարերարներուն յիշատակը յաւերժացնելու գեղեցիկ մտածումով, Խորհուրդը 5 Հոկտ.ի նիստին կ'որոշէ 1930 Դեկտեմբերի առաջին շաբթուն արժանավայել կերպով տօնել հարիւրամեայ յոբելեանը եւ այդ առթիւ լոյս ընծայել պատմական յիշատակարան մը:

Կը կազմէ Յոբելինական Յանձնաժողով մը, հետեւեալ կերպով.

---

[*] Թաղ. Խորհուրդի Ատենադպրութիւնը 1923էն ի վեր կը վարէ **Բերովբէ Սեւունեան:**

Յոբելինական Յանձնաժողով

ՊԱՏՈՒԱԿԱԼ ԴԻՒԱՆ

Պարգեւ Փափազեան (ատենապետ), Աշոտ Բ. Բէչեան (ատենադպիր), Մկրտիչ Սէրվեան (գանձապետ):

ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ

Տոքթ. Յ. Երանոսեան (ատենապետ), Արտաշէս Զամեան (ատենադպիր), Օննիկ Սինանեան (գանձապետ) Արմենակ Այվազեան, Բիւզանդ Գույումճեան, Գառնիկ Մուրատեան, Գրիգոր Զուլհաեան, Գրիգոր Ճերմակեան, Տոքթ. Թորգոմ Մջիկեան, Լեւոն Խանճեան, Խաչիկ Ագարճեան, Կարապետ Հալաճեան, Կարպիս Կիրակոսեան, Հրանտ Գույումճեան, Տոքթ. Միհրդատ Իւթիւճեան, Մկրտիչ Մինթանճեան, Յարութիւն Աւետեան, Յովհաննէս Համբարձումեան, Սեփոն Փափազեան, Վահրամ Ասատուրեան:

* * *

Մայր վարժարանի հարիւրամեայ յոբելեանը զօրաւոր գրգիռ մը պիտի ըլլայ անտարակոյս, որպէս զի Պոլիս եւ արտասահման գտնուող հին ու նոր աշակերտները, որոնցմէ շատեր այսօր նախանձելի դիրքերու հասած են, պարտականութիւն համարեն, իրենց նիւթական ու բարոյական ձեռնտուութեամբ, մշտատեւ զուրգուրանքի առարկայ դարձնելու եւ իր երբեմնի բարձրութեան վրայ պահելու այս դարաւոր հաստատութիւնը:

ՎՐԻՊԱԿ.— Էջ 61 վերեն վար 8րդ տող «Քառասնամեակ մը» պիտի ըլլայ «Քսանամեակ մը»:

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Ամսուան մը ընթացքին, նոյն ատեն պրպտել, գրի առնել, տպագրութեան յանձնել ու հրապարակ դնել աշխատութիւն մը, այն ալ պատմական, որ ամէն բանէ առաջ կը պահանջէ լայն ու համբերատար ժամանակ, ձեռնարկ մըն էր առնուազն յանդուգն ու վերջին աստիճան պատասխանատու:

Աշխատասիրողը

Մեր իրականութեան մէջ մանաւանդ, ուր փաստական աղբիւրներու սովը կը տիրէ, ուր համեստ մատենադարան մը իսկ չկայ տրամադրելի, ուր վերջապէս մեր հանրային հաստատութիւնները ձգուած են հինէն ի վեր իրենց բախտին ու պատահականութեան, եւ անոնց անցեալի յուշերն ու գրաւոր աւանդութիւնները մոռացութեան վիհէն փրկող, զուրգուրոտ ու խնամոտ ձեռքեր պակսած են միշտ. դժնդակ եւ ապերախտ դեր մը վերապահուած է անոր՝ որ տքնաջան խուզարկութիւններու պարտադիր բեռը կը նետէ իր ուսերուն:

Մայր վարժարանի անցեալը, լուսաւոր գիծ մըն է, որուն սկզբնաւորութիւնը մեզ կը տանի շատ հեռուները, եւ որուն ամէնէն յստակ ճառագայթումը հարիւր տարուան երկարաձգումով մը կու գայ մեզի. ցոլացնելով արեւմտահայ մտաւոր կեանքի արտայայտութեան շքեղ մէկ երեւոյթը՝ խորապէս յուզիչ ու սրտապնդիչ:

Մենք ջանացինք, որքան հնար էր մարդկօրէն, որպէս զի, սեղմ ու դժուարին պայմաններու մէջ իսկ, այս համեստ աշխատասիրութիւնը ըլլայ ամբողջութիւն մը. շրջաններու յաջորդական ուսումնասիրութիւնով, կրթական վաստակաւոր մշակներու եւ անոնց շունչին տակ թռիչք առնող սերունդներու արժանաւոր ներկայացուցիչներուն արագ ուրուագծումովը, երբեմն թոյլ տալով որ նիւթը շօշա-

մէկ ընդհանուր կրթական կեանքը՝ տեսակ մը թերատնուր՝ առաջադրուած պատկերացումին համար:

Սխալ պիտի ըլլար չնախատեսել, թէ այս աճապարանքը ինքնին գլխաւոր պատճառ մըն է որ գործը զերծ չըլլայ մոռացումներէ եւ գուցէ շրացուցիչ մանրամասնութիւններէ:

Նոյն ատեն, արդար պիտի չըլլար մեղադրանքներ բանաձեւել՝ առանց նկատի ունենալու տրուած պայմաններուն մէջ լոյս ընծայուած աշխատասիրութեան մը տարողութիւնն ու բնոյթը:

Մեր գլխաւոր աղբիւրները եղան ազգային պատմական երկեր յիշատակարաններ, տարեցոյցներ, օրաթերթերու եւ հանդէսներու հաւաքածոներ, կենսագրականներ, հին ատենագրութիւններ, վիճակացոյցներ, որքան որ թոյլատու եղան միջոցները:

Օգտուեցանք նոյնպէս Մայր վարժարանի պաշտօնավարող ուսուցիչներէ կամ հին աշակերտողներէ, միայն Պոլիս գտնուողներէն, անոնց գրաւոր կամ բերանացի վկայութիւններուն դիմելով, եւ հիմայ հատորը փակելու ատեն, շնորհակալութեան պարտք կը ծանրանայ մեր վրայ հանդէպ այդ ազնիւ անձերուն՝ որոնք այնքան սիրայօժար դիւրացուցին այս դժուարին աշխատանքը: **Թ. Ա.**

441996

BIBLIOTHEQUE NATIONALE DE FRANCE
3 7513 02061110 8